

Társadalmi változások

A népességszám alakulása

A következő fejezetben a falu demográfiai fejlődését követjük nyomon az első hivatalos népszámlálásoktól napjainkig. A népességszám alakulása szoros összefüggésben állt a település gazdasági életének, a foglalkozásszerkezetnek a változásával, illetve a gazdaságok és a házak számának és méretének, valamint az élet- és lakásvi-szonyok alakulásával is. Így például a telkek méretére és a beépítettség mértékére, valamint az egy főre jutó lakófelület nagyságára.

A település önálló birtokká válásától a Teleki-birtok felszámolásáig

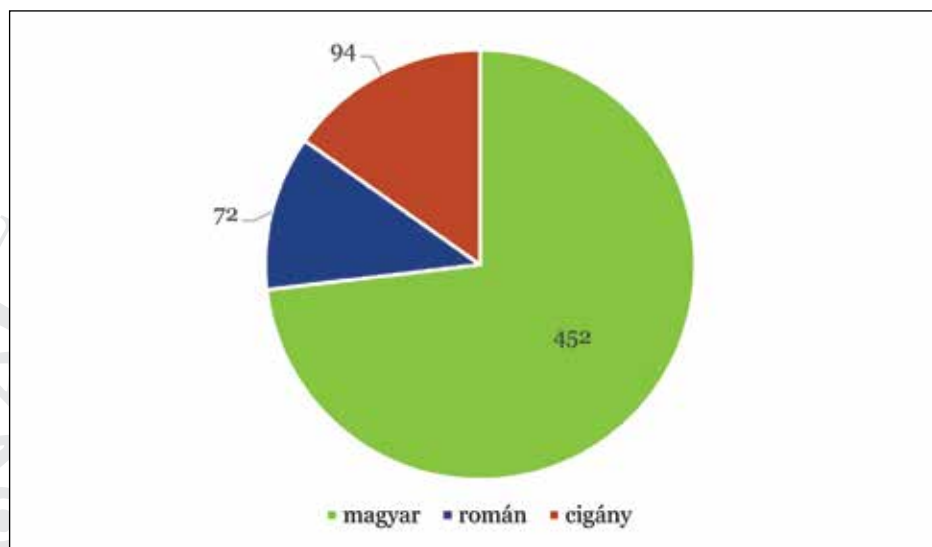
Az 1700-as évek végén, vagyis az 1784–87-es népszámlálás során 435 főt regisztráltak a településen. A lakosok közül 196 (45,05%) volt nő és 239 (54,95%) férfi. A férfilekosságon belül 78 volt házas és 161 nőtlen. A 12 év alatti férfilekosság száma 87 volt, míg a 13–17 évesek 18-an voltak. A település migrációs mérlege kiegyenlített volt, az idegenek és a távollevők száma egyaránt 14. Ezzel az értékkel a település akkor az átlagos méretű települések közé volt sorolható, hiszen ebben az időszakban Magyarország népességének körülbelül 40%-a ilyen méretű településen élt.

Összehasonlításképpen ez idő tájt a faluhoz legközelebb eső város, Marosvásárhely szabad királyi város népessége 6000 fő alatt volt: a tényleges népesség 5934 főt számlált. Sáromberkén a be- és kivándorlási mutatók mérlege ebben az időszakban egyenlő, ugyanis a távollevők és az idegenek egyaránt 14 főt tettek ki. A népesség nemek szerinti eloszlását vizsgálva, megállapítható, hogy a férfi lakosság többségben van a településen, közel 55%-át teszi ki az összlakosságnak. Ez az időszak fontos a település életében, ekkor válik Teleki Sámuel kancellár önálló birtokává, amikor a gróf elkezdti a családi kastély építtetését is.

A következő népszámlálás idejére (1850) a lakosság száma eléri a 620-at. Ebből a jogi népesség valójában 618 fő, a tényleges népességét pedig az idegenek és távollevők mérlege adja, ami plusz 2 személyt jelent. A lakosság nemek szerinti eloszlását tekintve az előző népszámláláshoz képest enyhén csökkent a férfilekosság dominancia, de még mindig többségben van, az össznépesség 52%-át teszi ki. Ennek a férfi lakosságnak 60%-a nőtlen, közel 38%-a pedig házas.

A nők csoportját vizsgálva a hajadon-férjes csoportok részaránya 53–42 %, azaz a nők nagyobb részarányban férjheztek, ami valószínűleg a korai életkorban történő férjhez menetel miatt van. Az özvegyek részaránya azonban a nők esetében magasabb: 5%, szemben a férfiak 1,5 %-ával, azaz a férfiak várható élettartama már akkor is alacsonyabb lehetett.

Ez a népszámlálás már a település etnikai összetételéről is közöl adatokat: a teljes lakosság 73%-a magyar, míg a román kisebbség 11,6%-ot tesz ki, a cigány lakosság pedig az össznépesség 15%-át képezte.

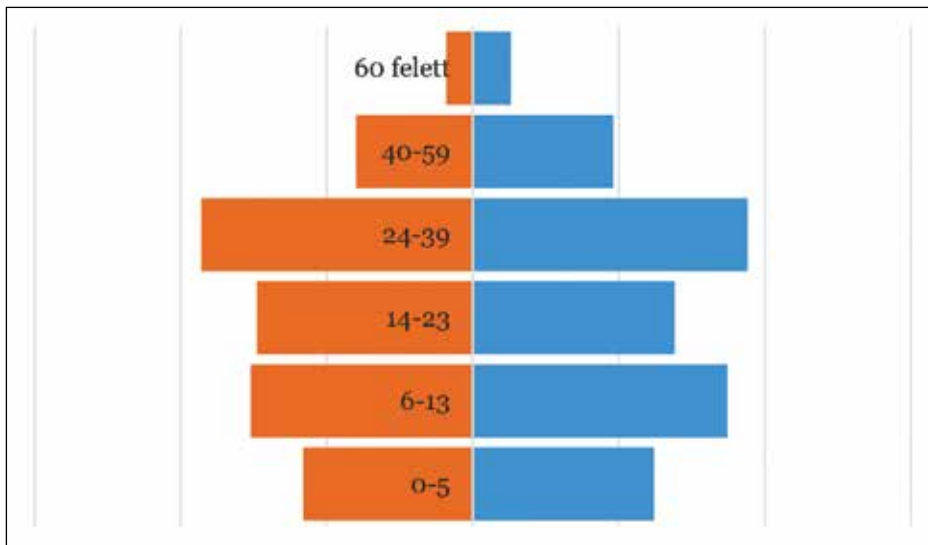

3. ábra. A népesség etnikai összetétele 1850-ben

A vallási szerkezet azt mutatja, hogy a település a 19. században határozottan református jellegű volt (88%), míg a görögkeleti felekezet közel 12%-ot tett ki, vagyis ez elsősorban a román kisebbség vallása volt.

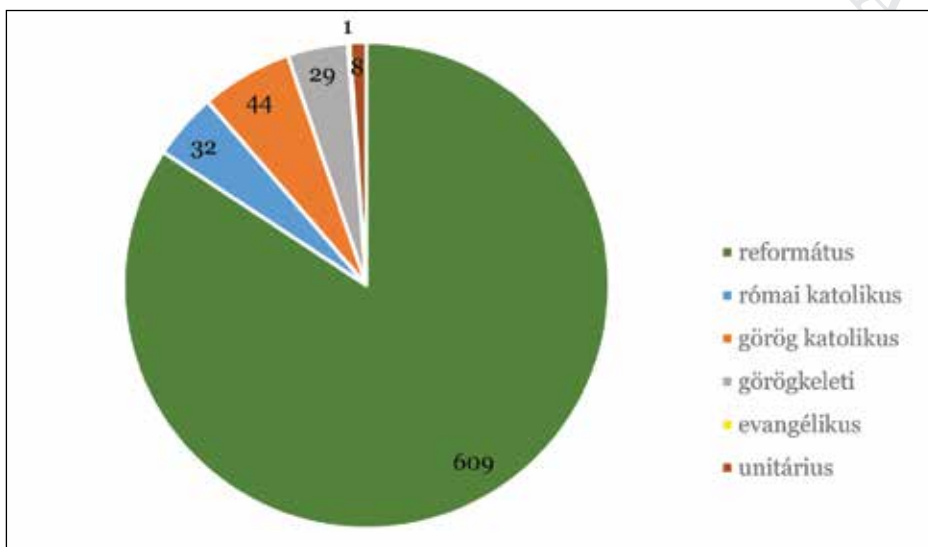
Az 1857-es számlálás 17%-os növekedést jelez a falu népességszámában az előző 1850-es cenzenhez képest: a honos lakosság összesen 723 fő volt. Ebből azonban 14 fő távol van a településtől, valamint 5 idegen is tartózkodik a faluban, így a jelenlevő népesség 709 fő. A nemek szerinti eloszlás az előző időszak arányait mutatja, a férfinépesség enyhe túlsúlyával: a férfiak részaránya az össznépességen belül 52,3%. A nőtlen-házasság eloszlásban is enyhe változás érzékelhető: a férfi összlakosság 61,5%-a nőtlen, míg 36%-ot tesz ki a házasság kategória. A nők esetében is enyhe módosulás állt be, csökkent a férjes nők aránya (40%) és növekedett a hajadonoké (56,2%).

A lakosság kor szerinti eloszlása egy kiegyensúlyozott korpíramist mutat (bár az egyszerűsített a modell, csupán 5 kategóriát ismertet), ahol a munkaképes életkorúak 59%-át teszik ki az össznépességnek és az előrejedési index rendkívül alacsony: 0,077. Természetesen a születéskor várható élettartam is jóval alacsonyabb volt a 19. században (kb. 35-40 év volt ekkor általánosan véve a születéskor várható élettartam) ami miatt az idősek igen kis számban éltek a településeken.

4. ábra. A lakosság korszerkezete 1857-ben

A vallási szerkezet enyhén árnyaltabbá válik az előző időszakhoz viszonyítva, ugyanis a két legfontosabb felekezet (gyakorlatilag az előző időszakban csupán ez a két felekezet volt jelen a faluban), mellett új felekezetű egyének jelennek meg a településen: római (5%) és görög katolikus (6%) lakosság is költözik a településre, de a protestáns felekezetek közül is képviselve lesz az unitárius (1%) és a lutheránus (1 fő) is. A református lakosság 84%-ot, míg a görögkeleti 4%-ot tesz ki. A felekezeti arányok módosulást mindenképpen a bevándorlási mérleggel magyarázhatjuk.

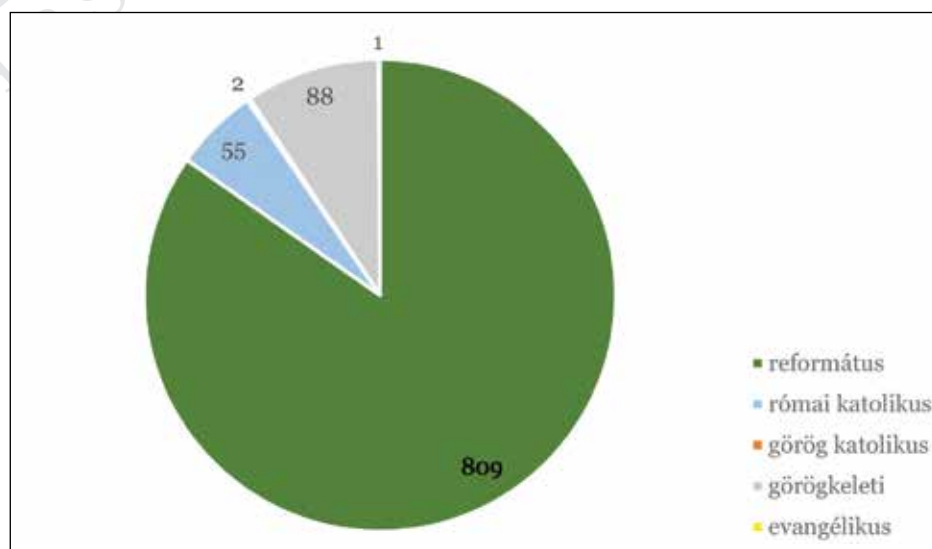

5. ábra. A település lakosságának felekezeti megoszlása 1857-ben

A következő adatbázis, amelyet elemzés alá vettünk, a 1869-es népszámlálás községi összeírása (a községi ívek alapján). Ebből kiderül, hogy közel tizenkét év alatt a település lakossága további 35%-kal növekedett, a felmérés évében 955 fő élt a faluban. A lakosság nemek szerinti eloszlása ebben az évben a fele-fele arányhoz közelít. A férfiak dominanciája tovább csökkent, csupán 50,4%-t tesz ki, míg a nők részaránya 49,6%. A férfi lakosság körében még mindig a nőtlenek csoportja a domináns (60%), míg a házasok 37,6%-ot tesznek ki, az özvegy férfiak részaránya pedig 2,2%. A női népesség esetében a hajadonok 52,7%-ot jelentik a női népességnek, a férjzett nők részaránya 38%, megnövekedett viszont az női özvegyek aránya az előző időszakhoz viszonyítva: 9,3% tesz ki.

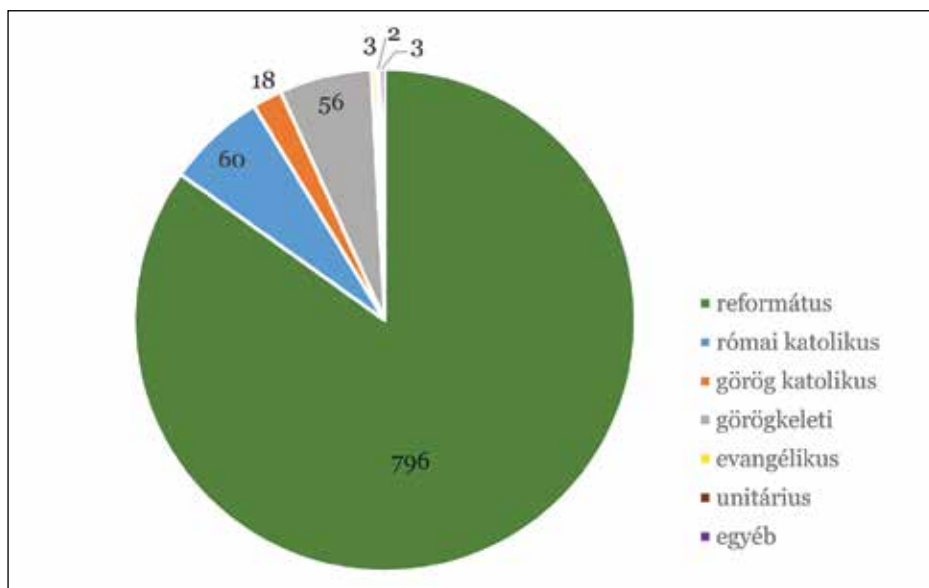
A lakosság korcsoport szerinti eloszlása azt mutatja, hogy az idős, 60 év fölötti lakosság még mindig alacsony részarányt képvisel az össznépegségből (5%), s mint ilyen az öregedési index is rendkívül alacsony szinten marad (0,078), a korfa alja azonban kellően meg van alapozva: 64%-a az össznépegségnek fiatalabb mint 30 év.

A felekezetek szerinti megoszlás hasonló az előző népszámlálás adataihoz: a legjelentősebb felekezet a faluban a református, 84,7%-kal, ezután következik a görögkeleti (ortodox) 9,21%-kal, míg a harmadik említésre méltó felekezet a római katolikus 5,5%-kal. A görög katolikusok és az unitáriusok 1% alatti részarányt tesznek ki. Érdekes fejlemény, hogy a görög katolikus vallásúak, akik az előző népszámlálás idején 6%-át tették ki a lakosságnak, 0,2%-ra estek vissza, emelkedett azonban a görögkelti (ortodox) felekezet jelentősége 4%-ról 9% fölé emelkedett részarányuk. Ennek valószínűleg az az oka, hogy a görögkeleti (ortodox) vallás felszippantotta a görög katolikus híveket.

6. ábra. A lakosság felekezeti összetétele 1869-ben

1880-ban, a következő népszámlálás idején, a lakosság száma enyhe csökkenést regisztrált, 2,3%-kal csökkent a jelenlevő népesség száma: ekkor ugyanis a településen 933 fő élt. Ennek jelentős része magyar anyanyelvű (80%), kisebb részben román (16 személy) és német (6 személy). Vallási megoszlás szempontjából az előző népszámlálások arányai maradnak meg: 85,3% református, 6,4% római katolikus, 6% görögkeleti (ortodox), 1,4% görög katolikus, illetve 1% alatt vannak az evangélikus és unitárius vallásúak. További 6%-ot tesznek ki az egyéb vallásúak. Sajátos tény, hogy az előző népszámláláshoz viszonyítva a román anyanyelvűek és a román jellegű vallásúak (görög katolikus és görögkeleti) csökkenése figyelhető meg.

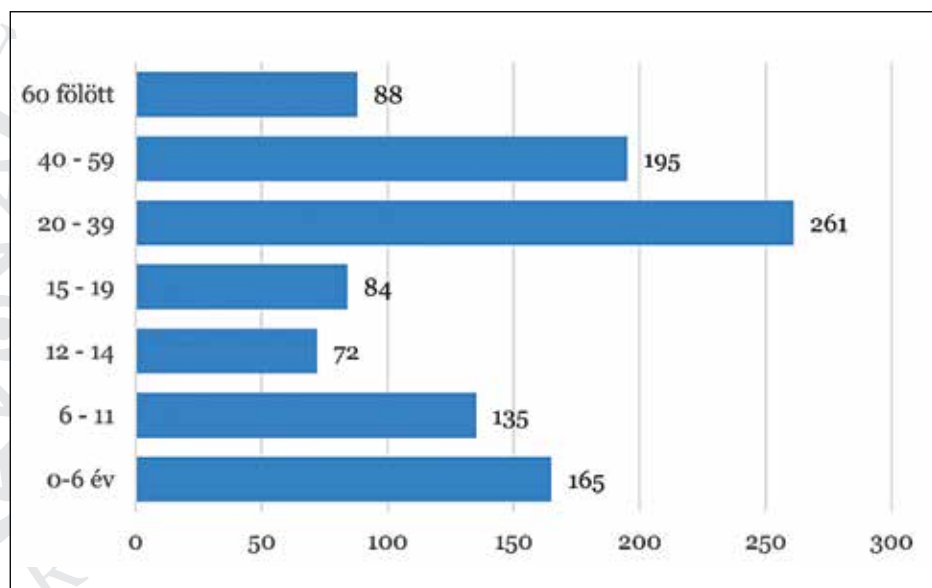
7. ábra. A lakosság felekezeti szerinti megoszlása 1880-ban

1890-ben a népesség száma megközelítette az 1000 fős küszöböt, elérve a 968 főt. Ez azt jelenti, hogy tíz év alatt a lakosság 3,75%-kal nőtt, igaz, hogy ez csak arra elegendő, hogy alig egy tucattal meghaladja a 1869-es értéket.

Ettől függetlenül elmondható, hogy a település a 18–19. századok folyamán számottevő növekedést könyvelhetett el, hiszen egy évszázad alatt sikerült megdupláznia a lakosság számát, azaz 1787 és 1890 között 122,5% százalékpontos növekedést könyvelnie el. A növekedés üteme a kiegyezés után enyhén csökkent, sőt rövid ideig még enyhe népességvesztés is megfigyelhető volt (1869–1880).

A 20. század fordulóján, az 1900-as népszámlálás idején a lakosság száma meghaladja az ezres küszöböt: 1003 főt regisztrálnak ekkor a településen. Ehhez adódik még 9 fő, amely távol tartózkodik a falutól. A jelenlevő népesség 50,6%-a férfi, azaz a nemek szerinti eloszlás szerint az egyensúly továbbra is fennáll. Az

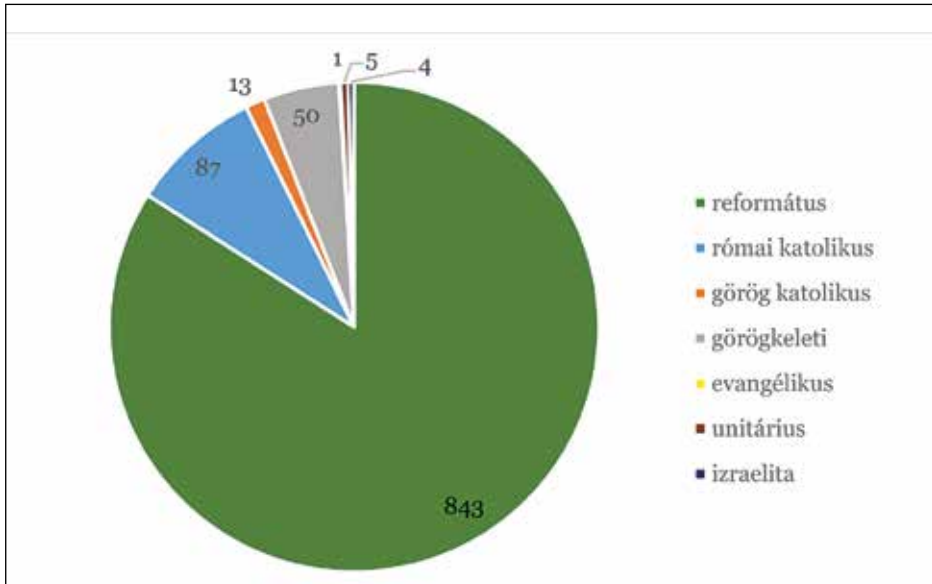
1900-as népszámlálás nem közöl a két nemre vonatkozó családi helyzetet, csupán összesítve, ez alapján megállapítható, hogy az összlakosság 52,1%-a nőtlen/hajadon, míg közel 40%-a házas (pontosabban 39,7%), az özvegyek részaránya pedig 8,2%. A lakosság korszerkezetét vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a 60 év fölöttiek részaránya enyhe növekedést ért el: 8,8%-ra nőtt a teljes népességben belül. Ez a javuló egészségügyi körülményekkel is magyarázható, ami a születéskor várható élettartam növekedése is maga után vonta. Természetesen ez az öregedési index módosulását is eredményezte, azonban a 0,23 érték még mindig rendkívül alacsonynak mondható.

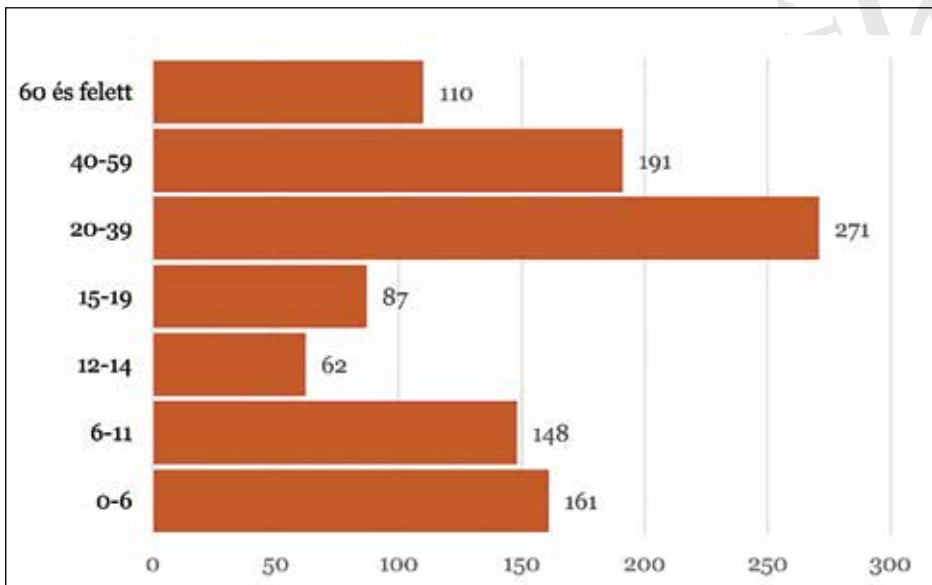
8. ábra. A lakosság korszerkezete 1900-ban

A vallási szerkezet nem változott különösebben a századfordulóra, a református többség mellett kialakul egy stabil római katolikus közösség is, csupán a görög katolikus és a görögkeleti (ortodox) felekezeteken belül van némi mozgás. Az előbbiekek száma 18-ról 13-ra csökken, míg az utóbbiak száma 56-ról 50-re csökken. Újdonság, hogy a településen megjelenik 11 izraelita vallású lakos is. (9. ábra)

A 20. században tovább folytatódott a lakosság mérsékelt növekedése. 1910-re a falu népessége további 27 fővel emelkedett, elérve az 1030 főt. Ez 2,7%-os növekedést jelent. Ezen személyek közül 6 idegen, de a népszámlálási adatok 11 távollévőt is jegyeznek. A lakosság nemi eloszlása kiegyensúlyozott: 50–50%-ot képviselnek a férfiak és nők is az összlakosságból. A családi állapot vizsgálata azt mutatja, hogy a lakosság 51,5%-a nőtlen/hajadon, 36,6%-a házas, az özvegyek aránya pedig 7,6%-át jelentik az össznépességnek. A korcsoport szerinti szerkezet vizsgálata azt mutatja, hogy a javuló életkörülményeknek köszönhetően egyre magasabb lesz az

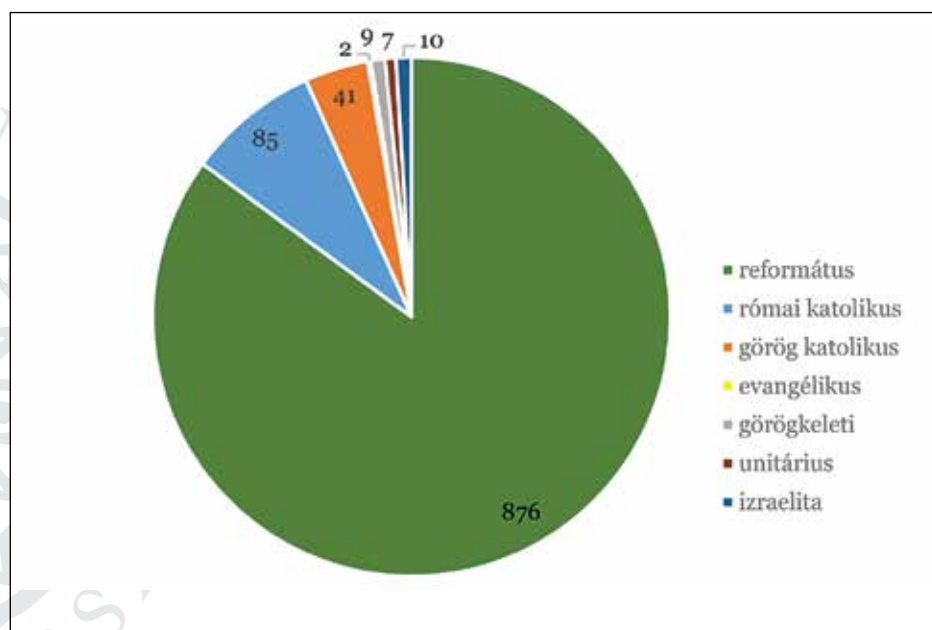
9. ábra. A lakosság felekezeti megoszlása 1900-ban

10. ábra. A lakosság korszerkezete 1910-ben

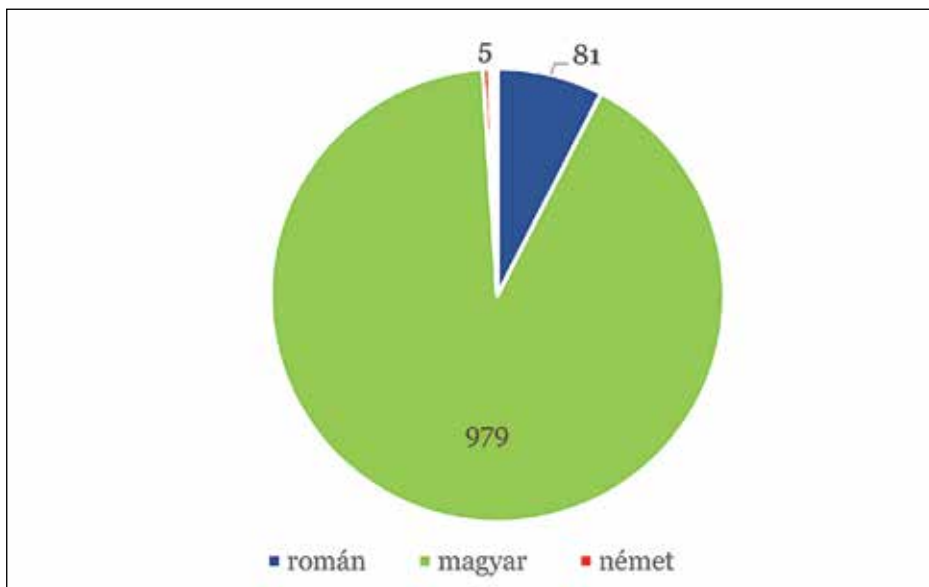
idős korosztály részaránya (10,6%), és ezzel párhuzamosan pedig az öregedési index is emelkedik, elérve 3,4%-ot. (10. ábra)

A lakosság felekezeti megoszlása az előző népszámlálásokat tükrözi, az arányok tekintetében számottevő változás nem történt. A népesség anyanyelvét tekintve is hasonló a helyzet: a lakosság túlnyomó többségének magyar az anyanyelve, csak megközelítőleg 6%-nak német és román az anyanyelve.

11. ábra. A lakosság vallási összetétele 1910-ben

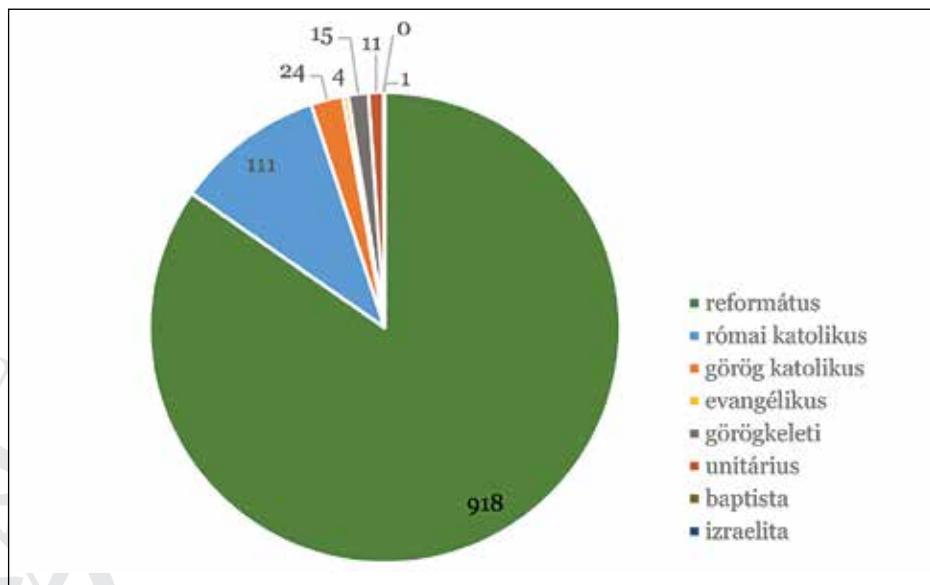
A magyarországi népszámlálások után, az 1930-as román népszámlálás adatait kell figyelembe vennünk, amely az I. világháborút lezáró békeszerződések után létrejött Románia első népszámlálása volt. A felmérés alapján megállapítható, hogy a népesség növekedési üteme enyhén lelassult, a két népszámlálás között eltelt két évtized alatt csupán 4%-kal nőtt a lakosság száma, ami akkor is alacsony, ha figyelembe vesszük, hogy ez az időszak magába foglalja az I. világháború éveit, amikor a természetes szaporulat negatív előjelű volt, elsősorban a háborús veszteségek okán, de drasztikusan visszaesett a termékenység is a fiatal férfinépesség távolléte miatt. A népesség nemek szerinti eloszlása is azt mutatja, hogy 1930-ban még enyhén érződött a háború okozta férfinépesség arányának csökkenése (49% a férfinépesség). Az etnikai megoszlás nem sokat változott a román adminisztráció alá kerüléssel, a népesség 91,4%-a magyar etnikumú és 93% magyar anyanyelvű, az egyéb etnikai csoportok közül a legjelentősebb a román (7,6%), a németek 1% körül, míg az egyéb nemzetiségűek (orosz, cigány, zsidó) 1% alatt vannak.

12. ábra. A lakosság etnikai megoszlása 1930-ban

A következő népszámlálás 1941-ben már újra magyar regiszterekben történik, miután 1940-ben a II. bécsi döntés értelmében a település magyar adminisztráció alá került. Ekkor a népesség száma 1084 fő, ami az előző felméréshez képest csupán 1,2%-os emelkedést jelent. Ez a nagyon mérsékelt növekedés valószínűleg a román népesség számának csökkenése miatt következett be, ugyanis a határmódosítással a román adminisztráció megszűnt, így a nem helyi román nemzetiiségű népesség elhagyta a települést. Az etnikai szerkezetre vonatkozó első szembeötlő változást a román nemzetiség arányának csökkenése – 2,7%-t tett ki – jelenti. Egy másik szembeötlő változást pedig a cigány lakosság arányának jelentős megemelkedése (8,8%-ra nő, míg az előző időszakban számarányuk 1% alatt volt) hozott. Ez a nagymértékű növekedés azonban nem a realitást mutatja. Ezzel kapcsolatban ugyanis meg kell jegyeznünk, hogy a cigány népesség a település etnikai szerkezetében egy rejtőzködő kisebbség, mely különböző felmérések során gyakran magyarnak vallja magát, ezért reális számukat nem lehet a hivatalos statisztikákból kiolvasni. Ez a 20. század első felére is igaz, de még hangsúlyosabban érződik a század második felében végzett népszámlálások esetében (erről lásd még később).

A lakosság vallási szerkezetét tekintve továbbra is a református vallásúak túlsúlya (85%) jellemzi. A római katolikusok 10%-ot, míg a görög katolikusok 2%-ot képviselnek az össznépességből. A többi felekezet 1% környékén, vagy alatta mozog.

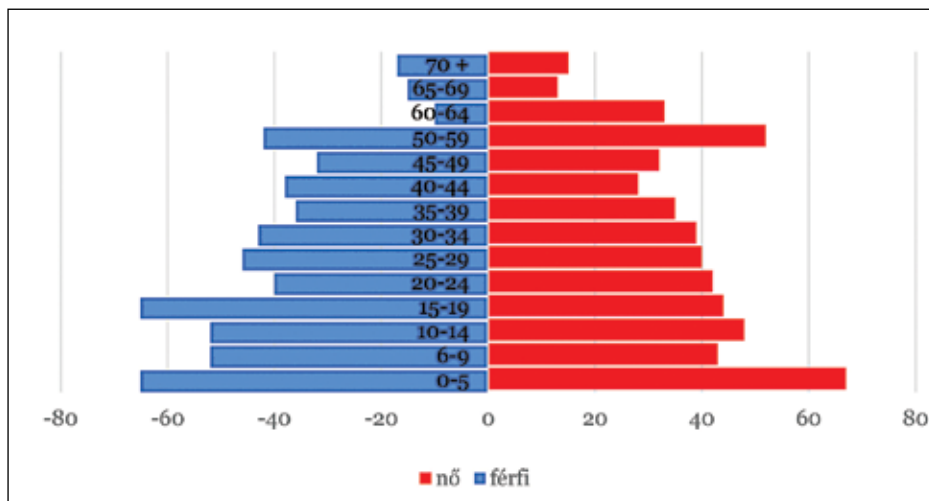
13. ábra. A lakosság vallási szerkezete 1941-ben

A népesség nemek szerinti eloszlása az előző, 1930-as népszámláláshoz képest – amikor a női népesség dominált – megfordul, ugyanis a férfinépesség van fölényben 51–49% arányban. A családi állapot szerint a 15 évesnél idősebb férfinépesség körében 58,6%-t tesz ki a házasok csoportja, 38,3%-t a nőtlen, 2,6%-t az özvegy és 0,5%-t az elvált. A női népesség körében magasabb a házasok aránya (60%), és jelentősen alacsonyabb a hajadonok részaránya (22,5%) azaz a lányok fiatalabb korban házasodtak, mint a férfiak. Viszont kiemelkedően magas az özvegyek aránya (16,4%), amely az I. világháború alatt elszenvedett hadi veszteségek margójára írható.

A népesség korcsoportok szerinti megoszlása kiegyensúlyozottnak mondható, egy igen erős, széles korfa-aljjal, azonban az idősek kategóriája is jól reprezentált. (14. ábra)

A település önálló birtokká válásától a nagybirtok erőszakos felbomlásáig a település lakossága mintegy két és félszeresére nőtt. Ennek az időszaknak nemcsak a gazdasági, de a demográfiai fejlődését is nagyban meghatározta a Telekiek jelenléte, hiszen az uradalom minden időben jelentős cseléd és az uradalmat kiszolgáló népességgel rendelkezett, melynek tagjait gyakran az ország távoli régióiból hozta a településre.

De a Teleki-birtok más módon is meghatározta a helyi lakosság számának alakulását. Menedéket, biztonságot jelentett a közösség számára az éhínséges időszakokban (lásd Szabó 1994a: 41), ez pedig mind az imigrációs folyamatokra, mind a mortalitás rátájára hatással volt. Erről Berekméri István András énéletrajzában a következőket írja: „Tehát az 1904. évi szárazság hasonló volt az 1946. évi

14. ábra. A népesség korcsoportok szerinti megoszlása 1941-ben

szárazsághoz, azzal a különbséggel, hogy akkor nem volt háborús időszak, kinek amije termett, vagy amije volt, azzal szabadon rendelkezett, nem rekvirálták el a nincsteléneknek. Mindenki el tudta intézni az ő maga sorsát, a gazda úgy, mint a munkásnak nevezett napszámos. Igen, ez érthető is maga magától. Az akkori földesúrnak, gróf Teleki Sámuelnek 16 fogata volt, mind négyes ökörrrel ellátva. Emellett volt 16 béres, 1 béres bíró évszámra megfogadva mint komenciós cselédek. Volt kettő lófogat teherhordásra, e kettő lófogat mellett négy férfi kocsis komenciós. Volt 2 fogatos lószekér úgy könnyű mozgásra, ezek mellett is egy-egy férfi komenciós cseléd. Volt kettő négylovas parádés kocsis, ezek mellett még egy-egy rosvájter lovasz. Volt kettő fajmén, emellett egy komenciós lovasz. Voltak a háti lovak, ezek mellett komenciós lovaszok. Voltak a tehenészek, akik mind komenciós cselédek voltak, volt a telivér fajtájú 300 éves ménes, ezek mellett lópásztorok, mind komenciós cselédek, voltak a szarvasmarha, juh és disznó pásztorok, ezek is mind komenciós cselédek. Azon kívül a belső cselédség, akik többen férfi- és nő-cselédekből állottak, akiknek szintén részben komenciós fizetés, részben bentlakó kosztosok voltak. Hát akkor csak el lehet képzelni, hogy az 1904. évi nagy szárazság miatt volt könnyebben viselhető az 1946. évi nagy szárazsághoz képest. Azért, mert az a nagy tömör birtok látjuk, hogy hány rászoruló, szegény embernek adott kenyeret, de finom kenyeret, tűzifát meg ruházatot. Szóval az egész családjukat egy életen keresztül, akik hűséges cselédek voltak, eltartotta az uradalom.” (Berekméri I. A. 2008: 26.)

A kommunizmus időszaka

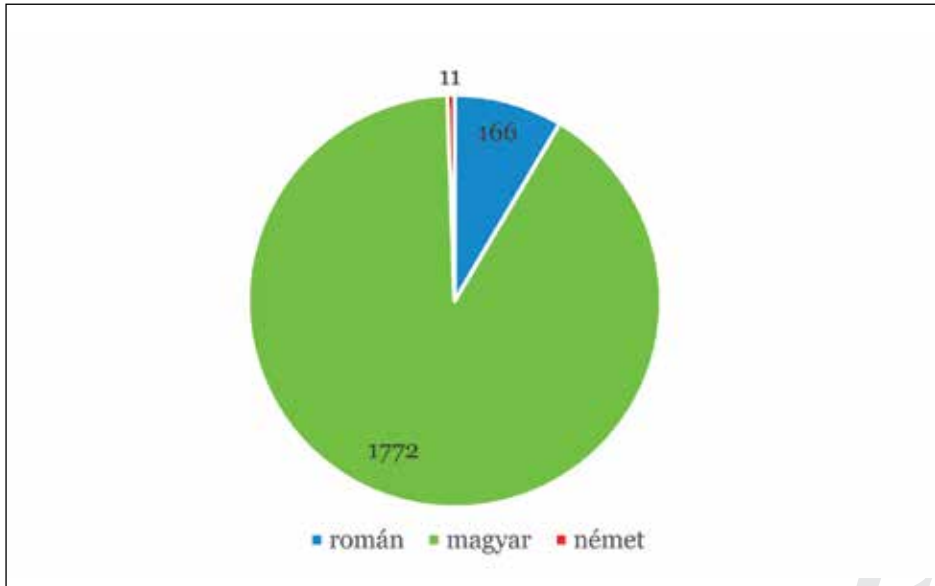
A 20. század második felében a román adminisztráció végezte népszámlálások eredményeit kell a vizsgálatba vonni. Sajnos a szocialista felmérések (1956, 1966, 1977) nem követték mindig ugyanazt a szerkezetet, így erről az időszakról összesítve fogunk beszélni.

1956-ban a település 1271 főt számlál. Ez pedig 17,3%-os növekedési rátát jelent az eltelt másfél évtized alatt, azaz a háború utáni békeidőszak a natalitás emelkedését és ugyanakkor a mortalitási ráta csökkenését is magával hozta. Ez a kiemelkedő növekedés folytatódik a következő évtizedben is, az 1966-os romániai népszámlálás már 1949 főt regisztrál a településen. Ez a szám a legmagasabb érték, amelyet a falu életében elért. A növekedési ütem úgyszintén a legmagasabb a demográfia-történetben: 53%-os növekedés 1956–1966 között. Természetesen ennek több magyarázata is van. Elsősorban folytatódott az a pozitív trend, ami a második világháború vége után és egyben a gazdasági-társadalmi helyzet stabilizálása után elkezdődött. A szocialista településfejlesztési politika nemcsak a gépesített mezőgazdaságot helyezte előtérbe, az állami és a kollektív gazdaságokat és az ezeket kiszolgáló (Mezőgazdasági Gépállomás) intézményeit ekkor hozta létre, hanem a falu industrializációját is, ezzel munkahelyeket teremtett a településen, ami a megélhetésre gyakorolt pozitív hatást.

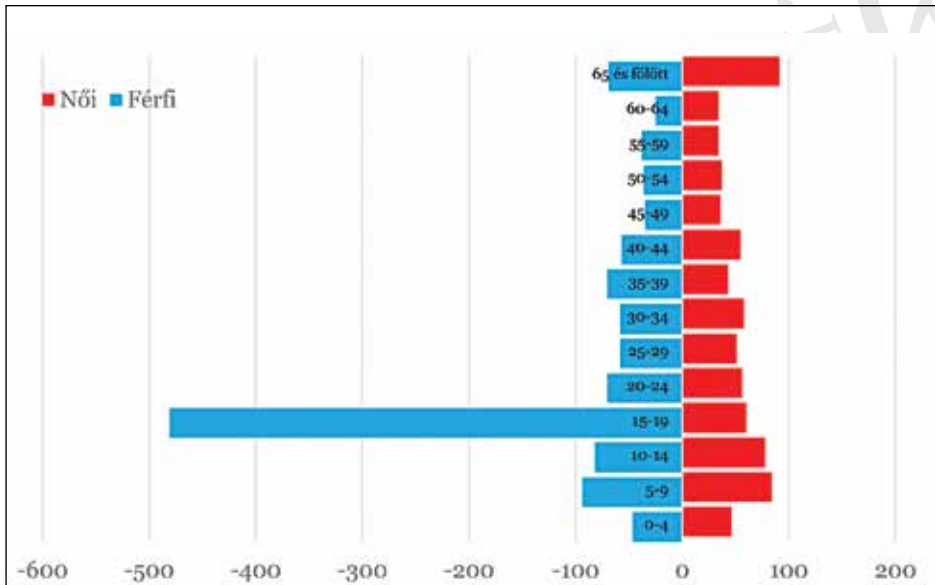
Ugyanakkor egy érdekes anomáliát is felfedezhetünk a népesség korszerkezetében, ha a népesség nemek és korcsoportok szerinti eloszlását vizsgáljuk. A 15–19 éves férfi lakosság száma kiugróan magas, sőt teljesen valótlannak tűnik, minden valószínűség szerint, hogy ez a szám (481) nem csak az itt élő fiataloké, hanem a környező településekre is vonatkozik. Hogyha az anomália eredetét kezdjük keresni, arra a következtetésre juthatunk, hogy az akkori népszámlálási szabályzat alapján valószínűleg minden, a településen tartózkodó személyt helyiként regisztráltak, így a mezőgazdasági szakiskola bentlakó diákjai sáromberkiekként voltak nyilvántartásba véve. Ez mintegy 400 fős többletet eredményezett a falu tényleges lakosságához képest. Ha ezt leszámítjuk a tíz év alatt a növekedési ütem csupán 21% körül van, amely érték még így is magasnak mondható.

A népesség etnikai megoszlása 1966-ban azt mutatja, hogy három etnikum él a településen. Ebből a magyar lakosság az össznépesség 91%-át teszi ki, a román közösség 8,5%-ot, míg a németek 0,56%-át jelentik az összlakoságnak. Az 1941-es népszámláláson 8% kitevő cigány lakosság teljes mértékben eltűnt a regiszterekből. (15. ábra)

A nemek szerinti megoszlás az előbb említett 15–19 év közötti korcsoportban a férfiak száma miatt is nagyon torzult képet mutat: 61,8% a férfi és mindössze 38,2% a női népesség. A fentebb említett anomália miatt a korfa sajátos és természetellenes képet mutat. Ha ezt leszámítjuk, akkor a korfa kiegyensúlyozottnak mondható, megfelelő alappal és enyhén kiugró felső résszel, ez utóbbi azzal is magyarázható, hogy a népszámlálás a 65 év fölöttiek esetében nem bontja a korszerkezet jobban fel, így egy viszonylag nagyobb közösséget jelentenek. Ez nem azt jelenti, hogy

15. ábra. A lakosság etnikai megoszlása 1966-ban

16. ábra. A lakosság korszerkezete 1966-ban

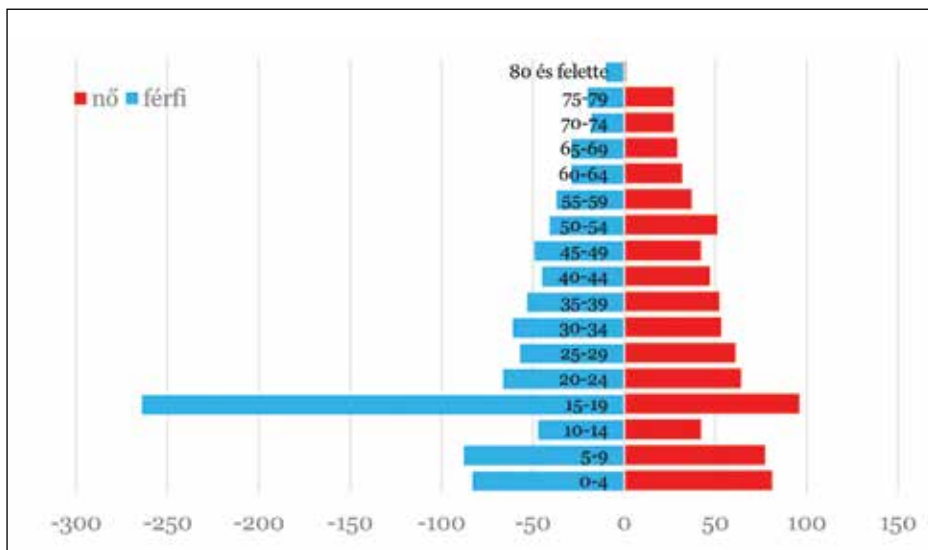
az öregek részaránya kiemelkedően magas lenne az össznépességen belül, hiszen az öregedési index 37,2%-os, amely érték igen előnyösnek számít. (16. ábra)

A szocialista rendszer 1962-re zárta le a vidék mezőgazdaságának kollektivizálását, ennek a folyamatnak, valamint az erőltetett iparosításnak a migrációra gyakorolt hatása az 1977-es népszámláláson már érződött, ugyanis a népesség növekedésének üteme negatív irányt vett fel az előző népszámláláshoz képest. A csökkenés mértéke 7%-os volt. Mivel 1966-ban fogadták el és vezették be a 770-es népesség-szabályozásra vonatkozó dekrétumot (abortusztilalom) úgy gondoljuk, hogy elsősorban a migrációs mérleg változásai (a Marosvásárhelyre vagy más iparosodott vidékekre történő elvándorlás) okozták a népesség számának változását és nem feltétlenül a természetes szaporulat értékének változásai. Ugyanis a pronatalista szocialista népesedéspolitika következtében a natalitás értéke ország szinten megugrott,¹⁴⁶ és nem volt ez másképp ezen a településen sem (19–21% volt az értéke).

Azonban ha az előző népszámlálási eredményekhez hasonlóan most is szemügyre vesszük a korfát és nemek szerinti eloszlást, most is találunk egy kiugró értéket, amely akárcsak az előző esetben, itt is a mezőgazdasági szakiskolában tanuló diákok száma miatt emelkedik ki. A többlet ez alkalommal nem olyan magas, mint 1966-ban, becslésünk alapján megközelítőleg 160 fővel jelentett többlet a település lakosainak valódi számához képest. Korrigálva ezzel a becsült értékkel a népességszámot, megállapíthatjuk, hogy a tényleges lakosság 1640 körül lehetett. És ha az 1966-os korrigált népességszámmal összevetjük ezt az értéket, akkor arra a következtetésre jutunk, hogy nem csökkent a népességszám, hanem megközelítőleg 6,5%-kal nőtt. Természetesen ezek a saját becsléseink és magyarázataink, a népszámlálási adatok csak következtetni engednek erre.

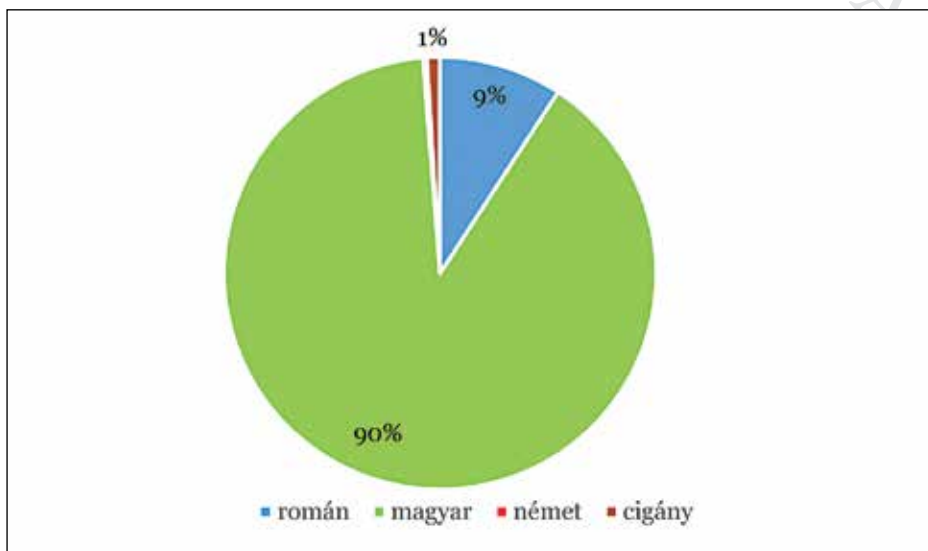
Az 1977-es adatokat elemezve, a népesség nemek szerinti eloszlása kissé javult az előző, 1966-os arányokhoz képest, ugyanis a nemek aránya ez alkalommal 45–55 (nő–férfi). Ez az eloszlás azonban még mindig országos átlagtól eltérő, és megítélésünk szerint továbbra is a diákok jelenlétével magyarázható. Ugyanis továbbra is a 15–19 év közötti férfi lakosság száma ugrik ki, a szakiskolában pedig többségükben fiatal fiúk voltak beiratkozva. A népesség korcsoport szerinti megoszlását már érintettük. Ahogy az alábbi ábra is mutatja a település korfája az említett anomáliát leszámítva eléggé kiegyensúlyozott szerkezettel rendelkezik, szépen felfele vékonyodó korfáról beszélhetünk. Talán a 10–14 éves korosztály van a megszokottnál kisebb számban, de ez látható volt már 1966-ban, hogy a korfa alapja kissé szűkebb volt. Az 1960-as évek elején lecsökkent gyerekvállalási kedvet erősítette fel a 770-es dekrétum bevezetése, így a korfa alja ismét szépen kiszélesedett. Az öregedési index 1,5 százalékponttal nőtt az előző évtizedhez képest, 38,5%, viszont ez is mutatja, hogy alapvetően a település esetében ekkor még nem beszélhetünk előregezésről. (17. ábra)

146 Az 1966-ban bevezetett dekrétum célja az 1956–1966 közötti erőteljes születésszám csökkenés ellen-súlyozása volt, ugyanis ország szinten ekkor érződött a demográfiai átmenet harmadik korszakának vége. A rendeletet szigorú abortusz-és családtervezési tilalom követte (lásd Veres 2011: 136).

17. ábra. A lakosság korszerkezete 1966-ban

Ami a népesség etnikai szerkezetét illeti, ez nem változott: a településen továbbra is túlnyomó többségben (90%) magyarok éltek. 1977-ben a településen, az egyéb etnikumok közül jelentősebb közösséget a románok alkotnak (9%). Érdekes, hogy a cigányok újra megjelennek a népszámlálási eredményekben, de csupán 1% körül mozog a részarányuk. A német lakosság elenyésző számban van jelen, mindössze 5 főt számlál.

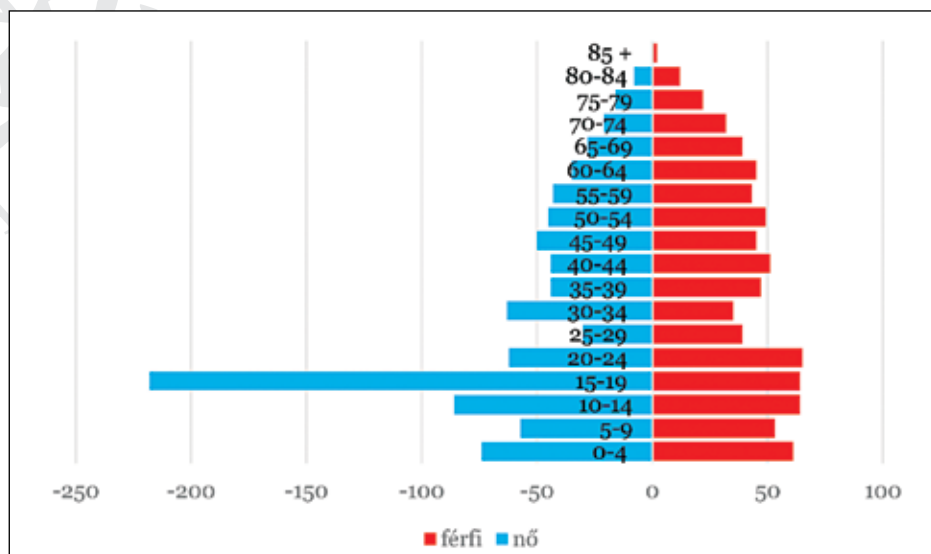
18. ábra. A lakosság etnikai összetétele 1977-ben

A kommunizmus utolsó évtizedének népessépolitikájáról – annak ellenére, hogy ebben az időszakban nem készült népességfelmérés – elmondható, hogy a korszak gazdasági visszaesésére (lásd Gagyi 2009a: 205–214) válaszként a lakosság az egykézessel reagált,¹⁴⁷ s ezáltal egy – a paraszti/falusi társadalomban addig idegen/szokatlan családmódel honosodott meg, melynek következményei napjainkig érzékelhetők a település demográfiai szerkezetében, de a gazdasági és életmódbeli modellek alakulásában is.

Az 1989-es rendszerváltás utáni időszak

A következő népszámlálást Romániában már a rendszerváltás után szervezték meg, 1992-ben. Ekkor a település állandó népessége 1692 fő volt, ami az 1977-es értékekhez képest újabb 6,8%-os csökkenést jelentett.

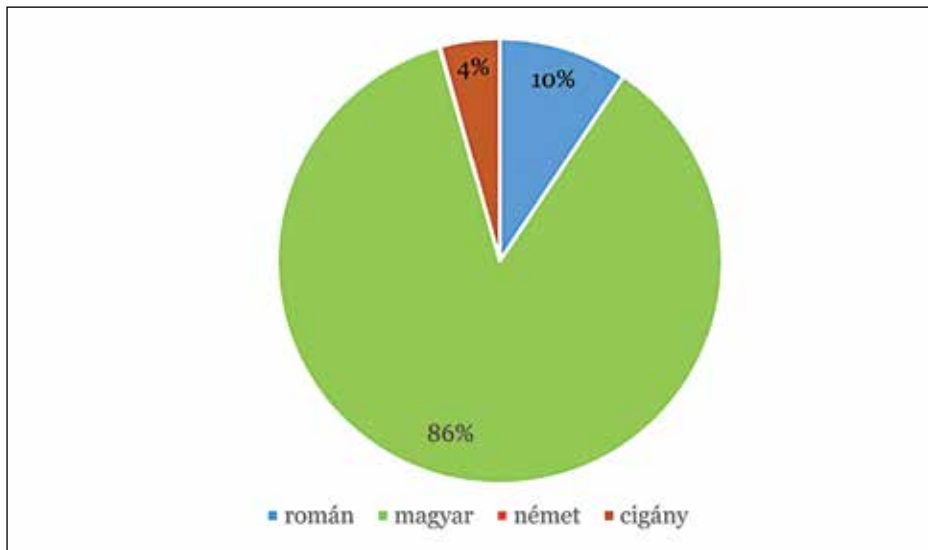
1992-ben a népesség nemek szerinti eloszlása még mindig férfidominanciát mutat: 56% a férfiak részaránya, szemben a nők 44%-ával. Ez, ahogy ezt már az 1966-os népszámlálás óta jellemző, elsősorban a 15–19 éves korosztályban jelent erős túlréprezentáltságot. Ha a népesség korszervezetét ábrázoló korfát nézzük, most is azt tapasztalhatjuk, hogy a fent említett korosztályt nézzük, akkor ez a férfiak esetében rendellenesen kiugró számot mutat. Ha azonban a férfilakosságból kivonjuk a diákok részarányát, akkor azt mondhatjuk, hogy a korszervezet viszonylag egyenletes. Talpa még mindig megfelelően ellátott fiatal népességgel. Az öregedési index pedig szintén jónak mondható, 33,21%.

19. ábra. A népesség korszervezete 1992-ben

147 Itt kell azonban megemlítenünk, hogy helyi viszonylatban az egykézés csupán a település népességének egy részére volt jellemző, a cigány közösség tagjai körében továbbra is a többgyerekes (5-7) családmódel maradt érvényben.

Az etnikai szerkezetben is apró módosulás figyelhető meg. A többséget alkotó magyar etnikum részaránya enyhén visszaesett (86%-ra), nőtt ellenben a román (10%) és a cigány (4%) közösség részaránya.

20. ábra. A lakosság etnikai összetétele 1992-ben

Egy évtized múlva, a 2002-es népszámlálás idején a település lakossága 1648 fő volt, vagyis továbbra is csökkenő tendenciát mutatott. Mindez összhangban van az az ország szinten érvényesülő megváltozott demográfiai folyamatokkal, amelyek általánosan a népesség csökkenéséhez vezettek. A rendszerváltozás után általánossá váló demográfiai folyamatok (csökkenő születésszám, kitolódott házasságkötési életkor, alacsonyabb termékenységi mutatók, nagyobb válási arányszám, a halandóság egyre növekvő szintje, előregedés, negatív migrációs mérleg) még az 1992-es népszámlálási eredményekben nem éreztették annyira hatásukat, azonban már a 90-es évek második felében érződik a népesedési folyamatokban.¹⁴⁸

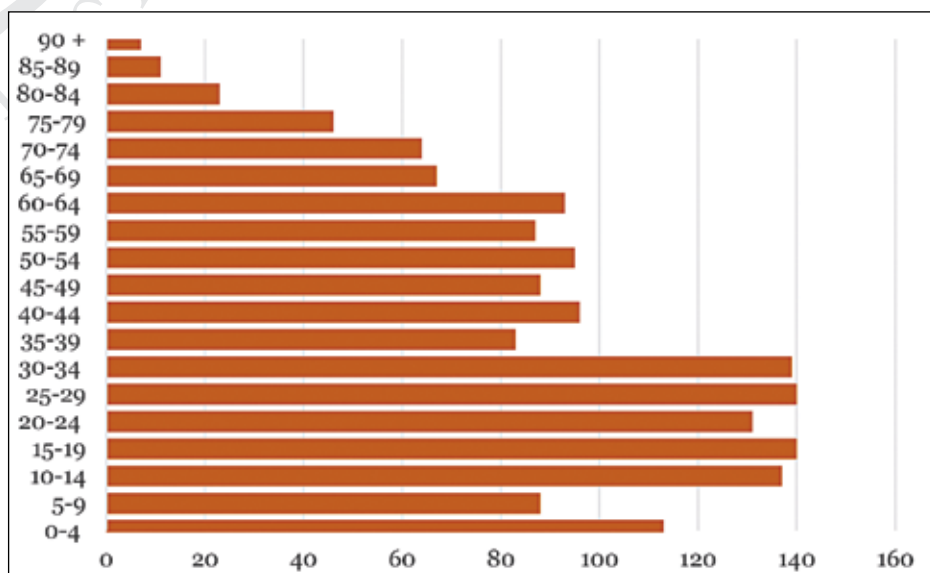
Elsősorban az 1966-os dekrétum eltörlésének voltak negatív hatásai, ugyanis az abortusz legalizálásával és a különböző, modern születésszabályozási technikák elterjedésével a nyers születésszám (és natalitás) jelentős mértékben csökkent. Mindezt a kitolódott házasságkötési életkor és egyúttal kitolódott első gyerek vállalása, alacsonyabb termékenységi mutatók is befolyásolták. Ehhez társult még a népesség lassú előregedése és a halandóság egyre növekvő szintje. Mindez a természetes szaporulat csökkenését eredményezte országszerte, helyenként pedig fogyás következett be. A természetes fogyást a migrációs veszteségek is erősítették, ugyanis a kilencvenes években felerősödött a nemzetközi vándorlás mértéke. Erdélyből, a ma-

¹⁴⁸ Mindez a nyugati országok mintájára zajlott le a volt szocialista, Kelet-európai blokkban, csupán a folyamat volt rövidebb lefolyású (Kovács Z. 2002).

gyarlakta vidékekről (és Sáromberkéről is) elsősorban Magyarországra vándoroltak ki. Ezen demográfiai folyamatok, a gazdasági életben történt változásokkal (gazdasági válság, dezindustrializáció) a munkaerőpiacot is érintették és az aktív népesség csökkenését eredményezték (egy időben a foglalkoztatott népesség arányának csökkenését is), valamint az inaktív népesség növekedését. Főként az eltartott népesség és a nyugdíjas réteg száma nőtt meg (lásd Kurkó 2010: 129–211).

Sáromberkén tehát 1992–2002 között nem számottevő a csökkenés, csupán 2,6%-os. Természetesen itt is visszaesett a születésszám a magyar és román lakosság körében, és a termékenység is, azonban a cigány közösség esetében a natalitás magas értékű maradt és a termékenység is magasabb volt, mint a magyar lakosság körében. Ehhez járult hozzá az, hogy míg a magasabban képzett magyar nemzetiségű nők esetében az első gyerek születése mind későbbi időre tehető, ez a cigány lakosság körében nem figyelhető meg, igen korai korban születik meg az első gyerek, ezáltal a termékeny időszak is jóval hosszabb. A natalitás értékei 1990 után 4,8 és 20% között változott. A mélypontot 1993-ban regisztrálták, majd a következő évben is relatív alacsony, 9‰ volt. Ekkor érezhető először itt a modern születésszabályozás elterjedése, míg a magasabb születési arányszámot 2002-re érte el a település, mikorra a gazdaság is stabilizálódni látszott és a perspektívák kedvezőbbek lettek.

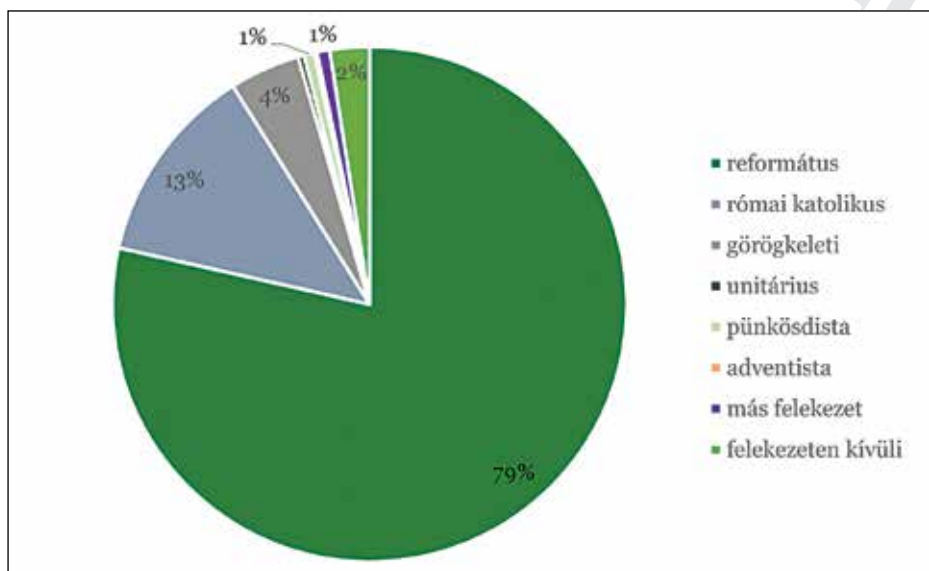
A népesség korszerkezetét a lenti ábra mutatja. Itt is látható, hogy a korfa alja kissé visszaszűkült, különösen az 5–9 éves korosztály van kis számban. A korfa tetején azonban az idős korosztály nagy számban képviselt. Az öregedési index azonban még mindig kedvező (64,5%), nem haladta meg az idős korosztály (65 év és fölötti) a fiatalok (0–14 év) részarányát. Ez országos szinten a 21. század első éveiben következett be, de a kistérségben és a megyében is hangsúlyosabb volt, mint Sáromberkén.

21. ábra. A népesség korszerkezete 2002-ben

A nemek eloszlása a férfi lakosság enyhe dominanciáját mutatja (50,5%), ami a 20. század eleji időszak kivételével végig jellemző volt a településen. A népesség etnikai szerkezete nem változik jelentősen, a magyar–román–cigány közösség az, ami továbbra is jelen van, csak a részarányok változnak némileg: 93,4% magyar, 4,5% román és 2% cigány. A cigány közösség részarányának csökkenése és a magyar közösség arányának növekedése azt jelzi, hogy nagy valószínűség szerint a lekérdésnél a legtöbb cigány magát magyar nemzetiségűnek vallotta. A településen ekkor még 1 ukrán nemzetiségű személy is jelen van.

A népesség vallási szerkezete a 21. század elejére sokszínűbb lett, mint az a 20. században volt, ugyanis a történelmi egyházak mellett elismerték a különböző neoprotesztáns egyházakat is, így ezek most bekerültek a népszámlálások adatsoraiba. Így a felekezetek között megjelentek a pünkösdista, valamint az adventista is. A református továbbra is a település vezető felekezete (79%) maradt, míg a római katolikusok 13%-ot, a görögkeletiek (ortodoxok) 4%-ot, a többi felekezet 1–2%-ot tett ki az össznépességből.

22. ábra. A lakosság felekezeti megoszlása 2002-ben

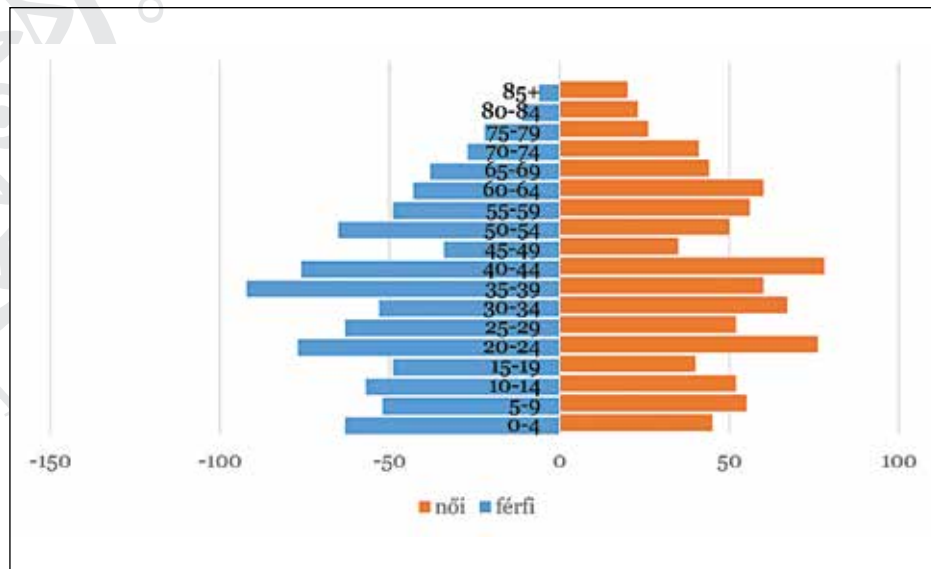
Az előző részben az ismert népszámlálások eredményeit elemezve mutattuk be Sáromberke népességfejlődését az első modern magyarországi népszámlálástól (1784) egészen a 21. század első népszámlálásáig (2002). A következőkben az utolsó, az Európai Unióhoz való csatlakozást követő népszámlálás (2011) eredményeivel mutatjuk be a jelenlegi állapotokat.

2011-ben a népesség 1757 fő volt. Ez az érték a kilenc évvel korábban elvégzett népszámlálás eredményéhez viszonyítva 6,6%-os növekedést jelent a település népessége körében. Ez a növekedési ütem kiemelkedő, ugyanis az országos és megyei

népességfejlődési trendek negatív irányt mutatnak. Ez a pozitív mozgás több tényező együtthatásaként jöhetett létre.

A natalitás értéke átlagban számolva 12‰ körül van, ez az érték viszonylag kedvező, hiszen a térségben átlag 10‰ körülire tehető a születés-arányszám. A településen belül a cigány közösség esetében magasabbak a születési arányszámok. A másik tényező, ami pozitívan befolyásolta a népességszám alakulását, a migráció. Pontosabban az imigráció értéke: kedvező földrajzi helyzete miatt (a nagyvároshoz viszonylag közel, 12 km-re, a 15-ös országút mentén) a marosvásárhelyi szuburbanizáció¹⁴⁹ egy vékony szelete érintette a falut, bár természetesen nem olyan mértékben, mint Marosvásárhely közvetlen szuburbán településeit (Marosszentgyörgy, Koronka, Marosszentkirály), de azért az elmúlt egy évtizedben számos fiatal középosztálybeli család költözött ki a településre. Ez a népesség korszerkezetét is pozitívan befolyásolta, az előregedést kissé ellensúlyozta.

Ami a népesség korszerkezetét illeti, az alábbi korfával szemléltetjük a jelenlegi helyzetet:

23. ábra. A lakosság korszerkezete 2012-ben

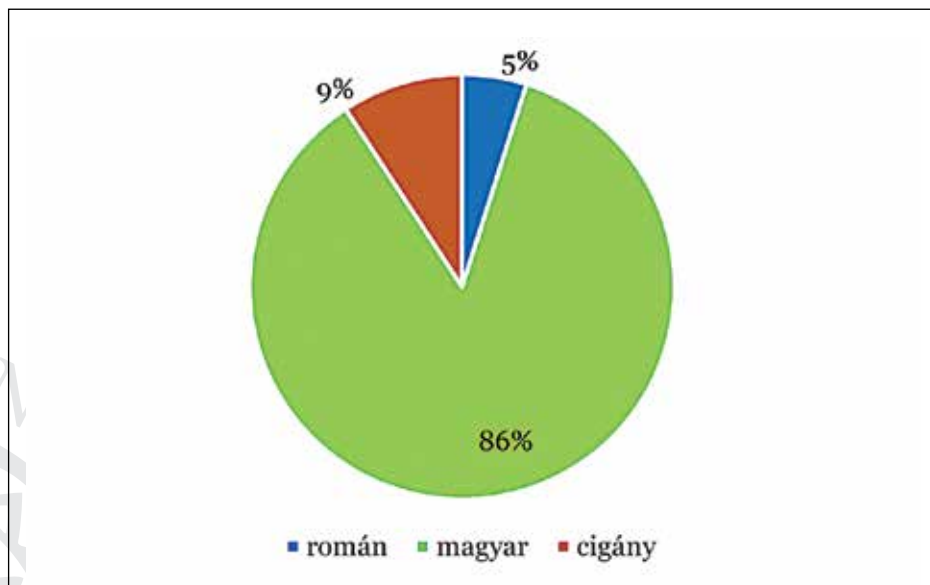
149 A településen alapvetően *jóléti szuburbanizációról* (Kovács Z. 2002) beszélhetünk, amikor a képzetesebb, középosztálybeli lakosok a kedvezőbb, vonzóbb környezet (csendes falusi környezet, zöldövezet, kertés családi ház) ígérétében váltanak a városi környezetről falusíra. Természetesen a térségből akad példa a kényszerbeköltözésre is, amikor a dezindusztrializáció (1990-es években bezáró ipari egységek, munkanélküliség) miatt kényszerből vándoroltak (vissza) falura. Ez a két típusú beköltözött népesség 2 eltérő lakásválasztási modellt követ: az első a kis telket, rajta nagy, új építésű házzal és veteményes nélkül, a második a kisebb és régebbi építésű házat (esetleg szülői házat) és a nagy kertet preferálja.

Ezzel kapcsolatban a következő észrevételeket kell tennünk, amelyek elsősorban a korfa kiugró értékeit/ visszaszoruló értékeit ábrázolják: (1) a 2011-es korfa tetején még észrevehető az első világháború csökkent születésszáma, míg a második világháború idején a csökkent natalitás a 65–74 korosztálynál figyelhető meg. (2) Az 1956–66 közötti születésszám-csökkenés (szabad születéskorlátozás) főként a 45–49 éves korosztálynál érződik. (3) Az 1966-os abortusztilalom egy máig érzékelhető kiugrást eredményez a korfán, ugyanis erőteljesen megnő a születésszám, a 40–44-es korcsoportnál látható először és érezhető még a következőknél is. (4) A rendszerváltozás utáni új helyzet (abortusz legalizálása, modern családtervezés) a születésszám újabb drasztikus csökkenéshez vezet, ez leginkább a 15–19 éves korosztály összeszűkülésében látszik a korfán, valamint a korfa aljának elvékonyodásában.

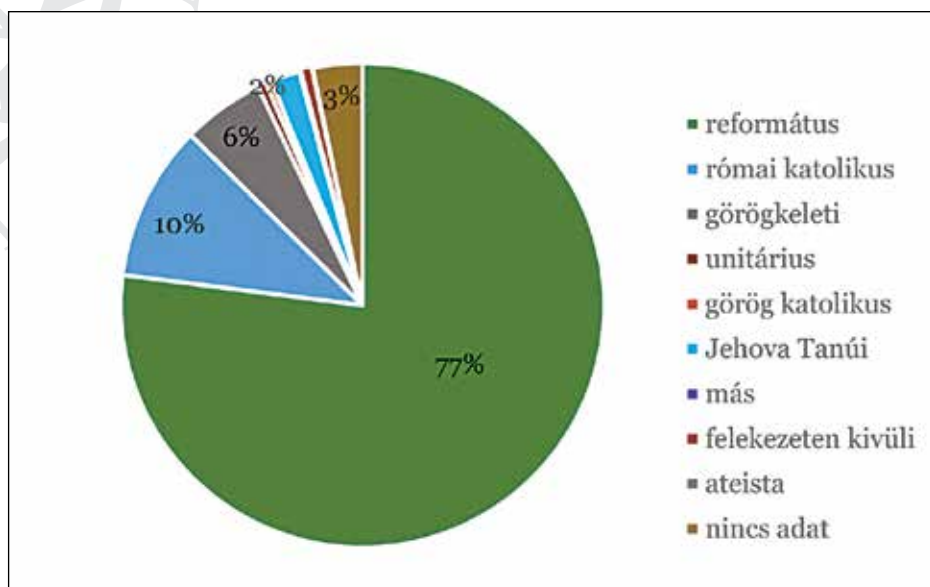
Mindamellet, hogy a korfa alja visszaszűkül, a település nem mondható előre-gedőnek, ugyanis az idős generáció (65 év fölöttiek) még mindig csak 79%-át jelenti a fiataloknak (0–15 évesek).

Ami az etnikai szerkezetet illeti, ebben a tekintetben nem változott, azaz a statisztikákban a magyar lakosság még mindig abszolút többségben van, 85% fölötti részarányt képvisel. A román és a cigány lakosság úgyszintén 5–10% között változik. 2011-ben a román közösség 5% volt, míg a cigány közösség 9%-ot képviselt az össznépeességből. A cigány lakosok számának változása az idők folyamán elég furcsa trendet mutat, ugyanis hol eltűnnek, hol nagyobb számban jelennek meg a statisztikában. Ezzel kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy a cigány népeesség változásában egy rejtőzködő kisebbség, mely különböző felmérések során részben magyar etnikumúnak vallja magát, ezért reális számukat nem lehet a hivatalos statisztikákból kiolvasni. Ez a 20. század első felére is igaz, azonban hangsúlyosabban érződik a század második felében végzett népszámlálások esetében. Valamivel jobb képet a népszámlálásoknál a saját, a 2000-es évek végén végzett saját felmérésünk mutat (lásd Vajda 2013a: 31), de hivatkozhatunk az iskolák számadataira vagy az egyházi összeírásra is: mindhárom azt mutatja, hogy reálisan részarányuk 30% körül van és folyamatosan növekedő tendenciát mutat. (24. ábra)

A vallási szerkezetről elmondhatjuk, hogy továbbra is a református gyülekezet a legnépesebb a településen (77% tesz ki az össznépeességből), őket követi a római katolikus (10%) és a görögkeleti (ortodox) (6%). Néhány egyház (unitárius, görög katolikus) követője nagyon kis számban van jelen, 1% alatt van. Érdekesképpen megjegyezzük, hogy az idők során a településről eltűntek az evangélikusok valamint a zsidók, a 2011-es népszámlálás idejére viszont megjelent egy új kategória, a Jehova Tanúi, amely vallási csoport 2%-ot tesz ki az összlakosságból. (25. ábra)

24. ábra. A lakosság etnikai összetétele 2012-ben

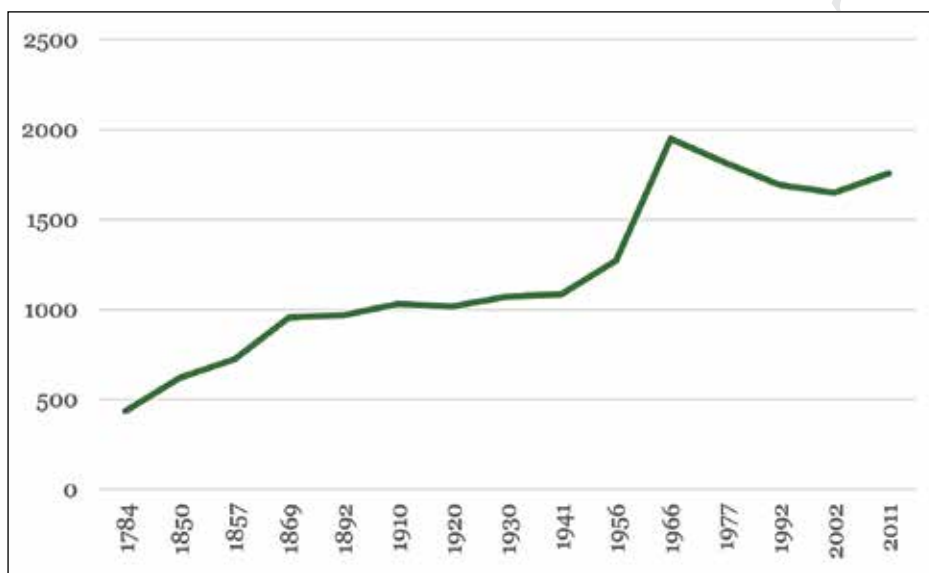

25. ábra. A lakosság vallási összetétele 2012-ben

Összegzés

Magyarországon az első modern népességfelmérés az 1784–87-es időszak között következett be, és az azóta eltelt közel kétszázharminc év alatt Sáromberke népességét megnégyszerezte. A lassúbb vagy – időközönként gyorsabb – fejlődési ütemet az adott történelmi időszak társadalmi-gazdasági viszonyai is erőteljesen befolyásoltak. A 18–19. században a falu életét, így a népességszám alakulását is a Teleki-uradalom fejlődésnek ritmusa határozta meg. A település népessége nagyjából száz év alatt, a jobbágyfelszabadítás idejére duplázódott meg és a 20. század elején érte el az 1000-es küszöböt. A 20. század első felében a háborús viszonyok és a gazdasági válságok következtében a népesség növekedésének üteme lelassult. A második világháborút követően, majd a sikeres '60-as években (lásd Gagy 2009a: 196–204), a gazdasági és társadalmi stabilitás idején a népesség növekedési üteme ugrásszerűen megnőtt. A szocializmus időszakának utolsó éveiben azonban a népesség száma – a születésszabályozást tiltó rendeletek ellenére is – csökkenni kezdett, s ez a folyamat a rendszerváltás után sem fordult meg, sőt a terhesség-megelőzési technikák elterjedése miatt tovább fokozódott. Ebben a korszakban vált divattá a magyarok körében az egykézés is. A rendszerváltozás után a nyugati mintákra csökken a születésszám és az egy családra jutó gyermekek száma, következésképpen a népesség tovább fogyott.

Fordulatot az elmúlt 10 évben tapasztalhattunk, de ez sem elsősorban a gyermekszaporulatnak, mint inkább a beköltözők viszonylag magas számának köszönhető. Ezzel viszont megbomlott a lakosság korábbi foglalkozásszerkezete és világleképe egyaránt. A beköltöző családok városi életmodelleket hoztak be és honosítottak meg a településen.

26. ábra. A település népességének számbeli alakulása 1784 és 2011 között

A népesség szerkezetét tekintve a településen mindvégig a magyar nemzetiségű és református vallású népesség hangsúlyos dominanciája volt érzékelhető.

Korszerkezetét tekintve napjainkig kiegyensúlyozottnak mondható, s csak az elmúlt egy-két évtizedben kezdte a közösséget a demográfiai öregedés jellemezni. Viszont ha az összlakosságból leszámoljuk a cigány lakosságot, aki teljesen eltérő demográfiai sajátosságokat mutat, mint a település többi etnikuma, akkor a helyzet már korántsem ilyen biztató, ugyanis a településen már az 1980-as évektől kezdődően érezhető a magyar lakosság lassú előregedése, és ez a tendencia az utóbbi években tovább fokozódott.

A vizsgált időszakban Sáromberkén a több családsejt egymás mellett élése, a nagycsalád jellemző, s csak a 20. század végén válnak általánossá az egy családsejtből álló háztartások, gazdaságok. A 2002-es népszámlás adatai szerint 557 a gazdaságok száma, ahol átlagban 3 személy jut egy gazdaságra, azaz a két szülő és egy gyermek családtípus a legelterjedtebb. A statisztikai adatok szerint 100 lakásra 109,43 gazdaság esik. Ez a tendencia 2011-ben is folytatódott: egy lakásra átlagban 3 személy, 556 épületben 596 gazdaság jutott, ami azt jelzi, hogy az egy házban lakó, de külön gazdaságot vezető két generáció szintén megtalálható a településen.

Kisközösségről lévén szó, a településre mind a mai napig a rokoni relációk sűrűsége jellemző, melyet helyi nyelvhasználatban az „*itt mindenki mindenkivel rokon*” gyakran elhangzó megállapítás juttatja kifejezésre. A gyakori névazonosságot a településen a ragadványnevek használatával hidalják át. Ezek még a hivatalos szervek által kibocsátott iratok esetében is elég gyakran előfordulnak. A ragadványnevek egy része az egyén által is interiorizált, elfogadott, használt és/vagy megtűrt (Gépész, Bíró stb.), másik részüket csak a közösség többi tagja használja (Csekó, Biszta stb.), ezek a hivatalos iratokban nem, de még a magániratokban is csak ritkán fordulnak elő.

A társadalom- és a foglalkozásszerkezet átalakulása

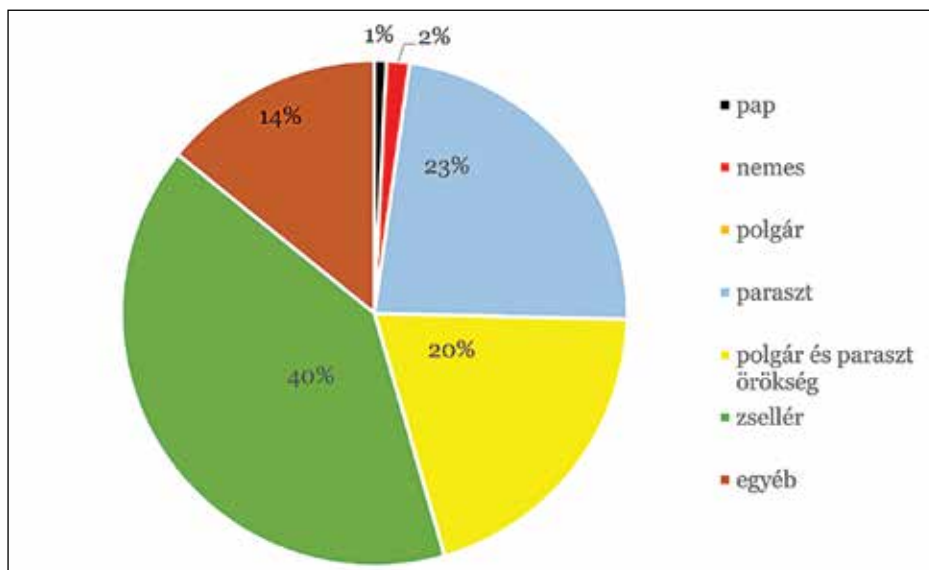
A település arculatának és az életmód illetve a világgépen belül végbement váltásoknak egyik fő okát a társadalom szerkezetében és a foglalkozásszerkezetben belül végbement változásoknak tudhatjuk be. Az elmúlt nagyjából két és fél század alatt, amire vonatkozóan rendelkezünk adatokkal ugyanis ezen a téren számos változás és több éles cezúra is kitapintható, melyek együttesen határozták meg a település kortárs folyamatainak alakulását. Ezért a továbbiakban megpróbáljuk felvázolni az a folyamatot, amelynek során a földművelő-állattartó paraszttársadalom ingázó bérmunkásokká, majd urbanizálódott vidéki lakosokká váltak.

A jobbágyoktól és zsellérektől a kisbirtokosokig és napszámosokig

A sáromberki lakosság számára évszázadokon át a földművelés és az állattartás képezte a megélhetés biztos forrását, még akkor is, ha már a 15. századból is vannak adatok arra nézve, hogy a településen gyümölcsstermesztéssel is foglalkoztak (lásd

Szabó 1994a: 19). Ugyanakkor néhányan az uradalomhoz tartozó malomban vagy egyéb uradalmi beosztásban is dolgoztak. A 18. századból származó feljegyzések tanúsága szerint néhányan pálinkafőzéssel és italméréssel, mások meg a Maroson történő tutajozással¹⁵⁰ is foglalkoztak (Szabó 1994a: 19).

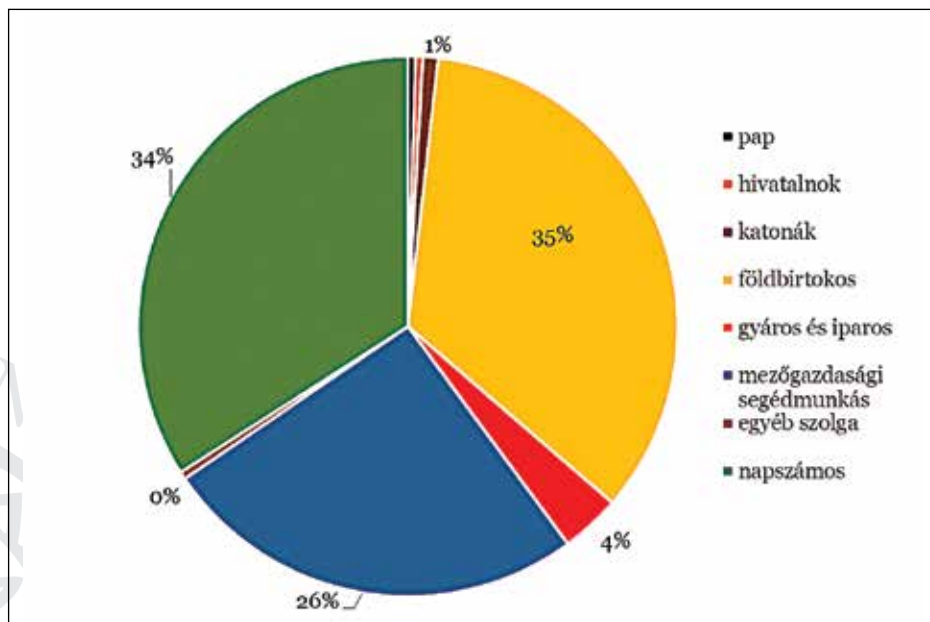
Az 1784–1787 között végzett első népszámlálás adatai szerint a falu aktív férfilekossága 134 személyt tett ki, melyből 1 pap, 2 nemes, 31 paraszt, 54 zsellér, 27 polgár és paraszt örökség, illetve 19 egyéb szerepel.

27. ábra. A település férfilekosságának társadalmi szerkezete 1784-ben

1857-ben pedig a férfilekosság társadalmi szerkezete a következő képet mutatja: 1 pap, 1 hivatalnok, 2 katona, 77 földbirtokos, 8 gyáros/iparos, 57 mezőgazdasági segédmunkás, 1 egyéb szolga, 74 napszámos és 1 egyéb 14 éven felüli (inaktív) férfi. A nők és a 14 éven aluli gyermekek száma pedig 499 volt. Ez a társadalmi szerkezet igen sokban hasonlít a közel egy évszázaddal korábban rögzített állapotokhoz, azzal a különbséggel, hogy a jobbágyfelszabadítás következtében az aktív lakosság igen jelentős része önálló földbirtokosá (törpebirtokosá) vált.

¹⁵⁰ Ezt a foglalkozást még a 20. század elején is űzték néhányan (lásd Mózes é. n. I.: 10).

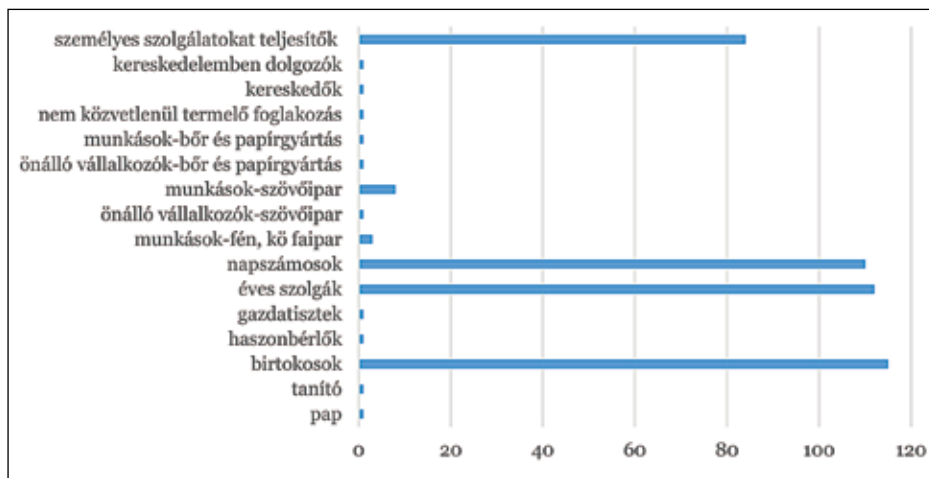

28. ábra. A település férfilekosságának társadalomszerkezete 1857-ben

Az 1892-ben kiadott *Magyarország kereskedőinek és iparosainak cím- és lakjegyzéke* (Jékelfalussy szerk. 1892a) szerint pedig Sáromberkén a 19. század utolsó évtizedében 20 bejegyzett iparos vállalkozása működött. Ezek közül 3 asztalos, 1 bognár (szekérgyártó, kerekes), 3 csizmadia, 1 szabó, 3 korcsmáros, 1 kovács, 2 mészáros, 2 szatócs (vegyeskereskedést vezető személy) és 3 molnár volt.¹⁵¹

Az 1896-os népszámlálás a korábbinál árnyaltabb képet ad a település társadalmának összetételéről. Ekkor a településen 1 pap, 1 tanító, 115 birtokkal rendelkező, 1 haszonbérlet, 1 gazdatiszt, 112 éves szolga, 110 napszámos, 3 fém és kőipari munkás, 1 önálló szövőipari vállalkozó, 8 szövőipari munkás, 1 bőr és papírgyártással foglalkozó vállalkozó, 1 bőr és papírgyártással foglalkozó munkás, 84 személyes szolgálatokat teljesítő, 1 nem termelő foglalkozást űző, 1 kereskedő és 1 kereskedelembe dolgozó személy volt. A tanulók száma 5, a foglalkozás nélkülieké pedig 508 fő volt. (29. ábra)

¹⁵¹ Név szerint: Binstok Mendel (korcsmáros), Boczog Péter (férfi szabó), Boda György (asztalos), David Elek (csizmadia), Fodor Ferenc (bognár), Goja György (vízi-, száraz- vagy szélmalom), Kuhn György (asztalos), Kun György (korcsmáros), László Mihály (vízi-, száraz- vagy szélmalom), Mózes János (mészáros), Rob György (kovács), Salamon Izsák (szatócs), Sólyom János (vízi-, száraz- vagy szélmalom), Spiner Izsák (szatócs), Szabó György (korcsmáros), Vajda János (csizmadia), Vajda Péter (csizmadia), Vajda Ferencz (csizmadia), Vajda György (mészáros), Váradi József (asztalos).

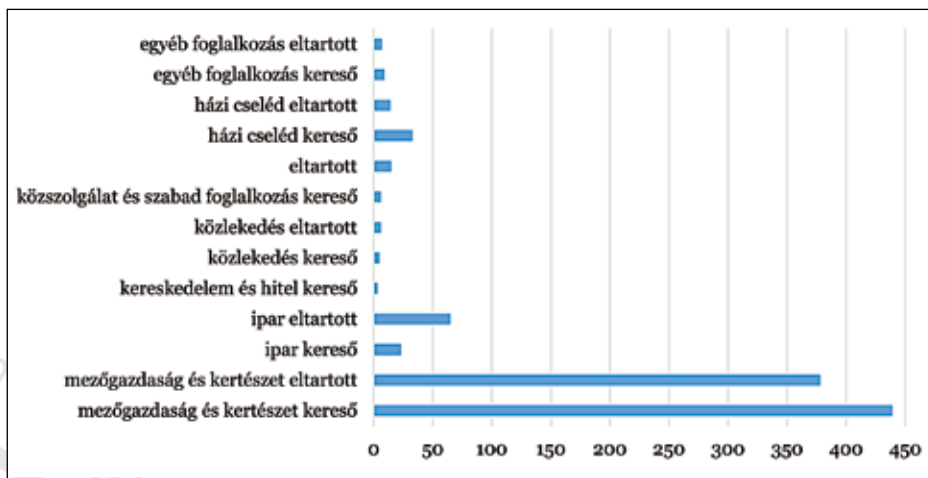

29. ábra. Az aktív lakosság összetétele 1869-ben

Ahogy a számadatokból is kiderül, a 19. század során tovább nőtt a földbirtokkal rendelkező aktív lakosság számaránya, ez azonban a földbirtok felaprózódását vonta maga után, s mindinkább szükségessé tette, hogy a lakosság a földművelés és állattartás mellett más megélhetési és pénzszerzési lehetőségekkel is éljen. Ezért a 19. század végétől a Teleki-birtok ipari létesítményein és a Szászrégen és Marosvásárhely között kiépült vasútnál is többen vállaltak állást (lásd Szabó 1994a: 19). De, ahogy Szabó Miklós fogalmaz a sáromberki társadalom szerkezetének alakulását vizsgálva „főfoglalkozásuk a földművelés és állattartás [volt]”¹⁵² (lásd Szabó 1994a: 14), és az is maradt egészen a 20. század közepéig.

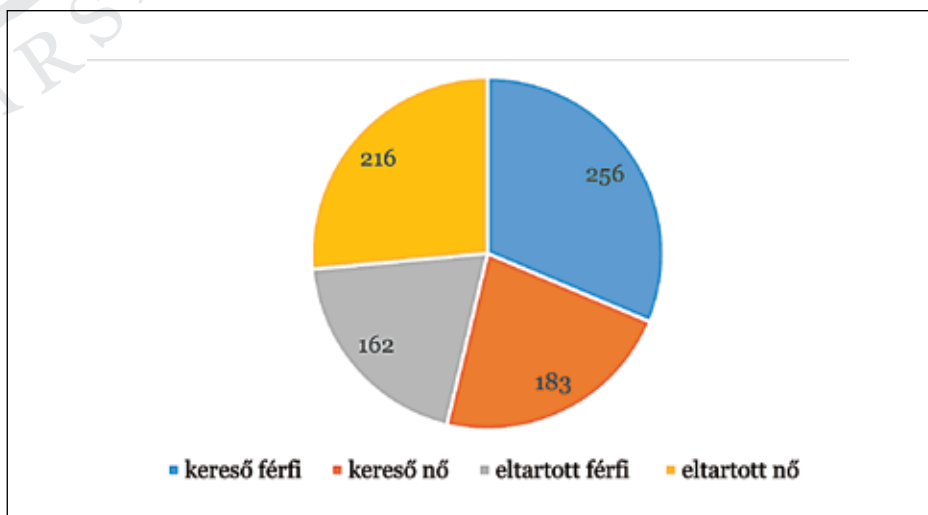
A 20. század hajnalán (1900-ban) készült felmérés szerint a lakosság ekkor már jóval összetettebb társadalom- és foglalkozásszerkezettel rendelkezett. Az 1003 lakosból 518 volt kereső és 485 eltartott. A lakosság foglalkozás és társadalmi állapot szerint a következő képen oszlott meg: 439 személy dolgozott a mezőgazdaságban és/vagy kertészetben, 378 személy mezőgazdasági és kertészeti eltartott volt. 23 volt az ipari dolgozók száma, akikre 65 eltartott jutott. Hárman dolgoztak kereskedőként és 5 kereső a közlekedésben dolgozott, rájuk 6 eltartott jutott. A közszolgálatban és szabad foglalkozásban 6-an dolgoztak és volt 15 eltartott. Emellett volt 33 háziacseléd, akire 14 eltartott jutott és 9 egyéb foglalkozású, rájuk 7 eltartott esett.

¹⁵² Ez a kijelentés valójában arra utal, hogy még a polgári foglalkozással rendelkező (pl. tanító vagy pap) lakosság is rendelkezett földterülettel, foglalkozott a maga és családja erejére támaszkodva földműveléssel és állattartással. És ez a tevékenység kötötte le idejének legnagyobb részét.

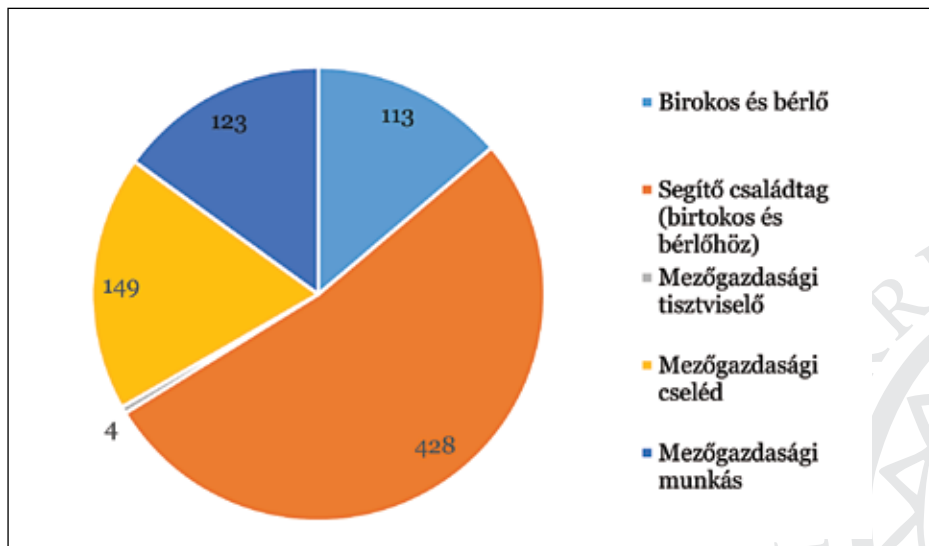
30. ábra. A lakosság foglalkozásszerkezete 1900-ban

Ahogy a fenti ábrán is jól kivehető, a lakosság legnagyobb része, 81,45%-uk a mezőgazdaságból élt, számuk – keresők (439) és eltartottak (378) együtt – 817 fő volt. Ebből 256 volt a kereső férfi és 183 a kereső nő, 162 az eltartott férfi és 216 az eltartott nő. A mezőgazdaságból élő férfiak száma (kereső és eltartott együtt) 418 volt, míg a nőké 399. Ez mind a keresők és eltartottak, mind pedig a nők és férfiak arányát tekintve egy viszonylag jól kiegyensúlyozott szerkezetet mutat enyhe férfi és kereső dominanciával.

31. ábra. A mezőgazdaságból és kertészetből élő aktív és eltartott lakosság nemek szerinti eloszlása 1900-ban

A mezőgazdaságból és kertészetből élők közül 113 fő (13,81%) volt birokos illetve bérlő, 428 fő (52,38%) segítő családtag, 4 mezőgazdasági tisztviselő, 149 (18,23%) mezőgazdasági cseléd és 123 (15,05%) mezőgazdasági munkás.

32. ábra. Mezőgazdaságból és kertészetből élők 1900-ban

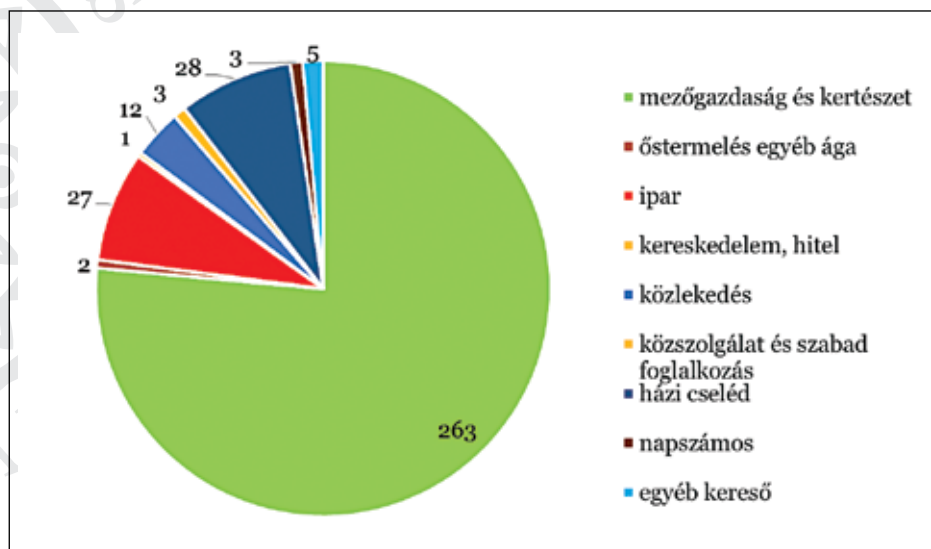
Ha a birtokosok és bérlők csoportját vizsgáljuk, akkor azt láthatjuk, hogy ezek közül csupán egy birtokos rendelkezett 100 kataszteri holdnál nagyobb földterülettel, 41 volt kisbirtokos vagy bérlő és 71 kisbirtokos napszamos. A segítő családtagok között pedig 63 férfi és 131 nő valamint 234 eltartott volt. A mezőgazdasági tisztviselők közül ketten voltak keresők és ketten eltartottak, míg a mezőgazdasági cselédek között 54 kereső és 95 eltartott volt. A mezőgazdasági munkások közül 74 kereső volt 16 éven felüli és 2 16 éven aluli, míg az eltartottak 47-en voltak. Érdekes adat továbbá, hogy a mezőgazdasági munkások közül mindössze 3-nak volt saját lakása.

Az ipari munkából élők száma 86 fő volt, ami az össznépszerűség 8,75%-t tette ki. Ebből 23 volt az aktív kereső és 65 személy volt eltartott. Az ipari dolgozók közül 20 férfi és 1 nő volt tulajdonképpen ipari munkás és 2 házi és népipari kereső. A tulajdonképpen ipari munkások közül 1 művezető/előmmunkás és 6 segédmunkás volt. Továbbá volt 2 segítő családtag is.

Ha az ipari munkásokat az egyes iparágak szerint tekintjük át, akkor a következő képet látjuk: 3 kovács, 2 gép- és hajógyártással foglalkozó, 1 asztalos, 1 szabó, 4 cipész és csizmadia, 1 egyéb ruházati iparral foglalkozó, 4 molnár, 1 sütő, 2 hentes és mészáros, 1 kőműves és 1 korcsmáros. Emellett számolnunk kell 3 iparral csak mellékesen foglalkozó férfival és 89 nővel. Ha az ipari vállalkozások méretét nézzük meg, akkor azt láthatjuk, hogy ezek közül 13 segéd nélküli, 2 működik 1 segéddel és mindössze 1-nek van 3–5 segédje.

1910-ben végzett felmérés alapján azt mondhatjuk, hogy jelentősen elmozdul a keresők (344) és az eltartottak (689) aránya. Míg korábban a lakosság szinte fele-fele arányban volt az kereső illetve eltartott, addig most minden keresőre 2 eltartott is jutott.

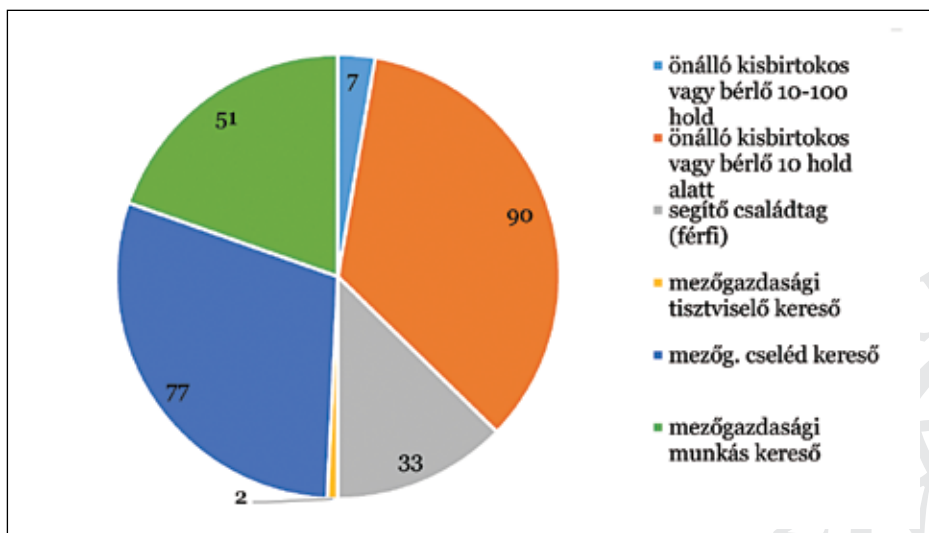
A településen továbbra is nagyon magas a mezőgazdaságból élők száma: 824 fő, ami az összlakosság 82,15%-t teszi ki. ebből 263 az aktív kereső és 561 eltartott, ami azt jelenti, hogy az előző népszámláláshoz jelentősen megnőtt az eltartott népesség aránya. A településen emellett 6 személy (2 aktív és 4 eltartott) él az őstermelés egyéb ágából, 75 (27 aktív és 48 eltartott) az iparból, 3 (1 aktív és 2 eltartott) a kereskedelemből, 45 a közlekedésből (12 aktív és 33 eltartott), 13 (3 aktív és 10 eltartott) a közszolgáltatásból és szabad foglalkozásból. Emellett jelen van 28 házi cseléd, melyre 20 eltartott jut és 3 napszámos ugyanannyi eltartottal. Az egyéb kategóriában pedig 5 kereső és 4 eltartott szerepel.

33. ábra. Az aktív lakosság foglalkozásszerkezete 1910-ben

A mezőgazdaságból élők nemek szerinti eloszlása kiegyensúlyozottnak mondható: 413 közülük férfi és 411 nő. Ebből 251 a kereső férfi, míg a kereső nők száma csupán 12 fő. Az eltartottak esetében ennek a fordítottja észlelhető: 162 férfi és 399 nő. Ha a birtoknagyságot vesszük figyelembe, akkor azt látjuk, hogy eltűnt a 100 hold feletti nagybirtok, viszont nőtt a kis- és törpebirtokosok száma: 7 fő volt a 10–100 hold közötti, és 90 fő a 10 hold alatti birtokkal rendelkezők száma, a segítő férfi családtagok száma pedig 33. Emellett volt 2 aktív mezőgazdasági tisztviselő és 1 eltartott, 77 kereső mezőgazdasági cseléd, akire 134 eltartott jutott és 51 mezőgaz-

dasági munkás, akire 111 eltartott esett. A mezőgazdasági munkások közül már 10 saját házzal rendelkezett.

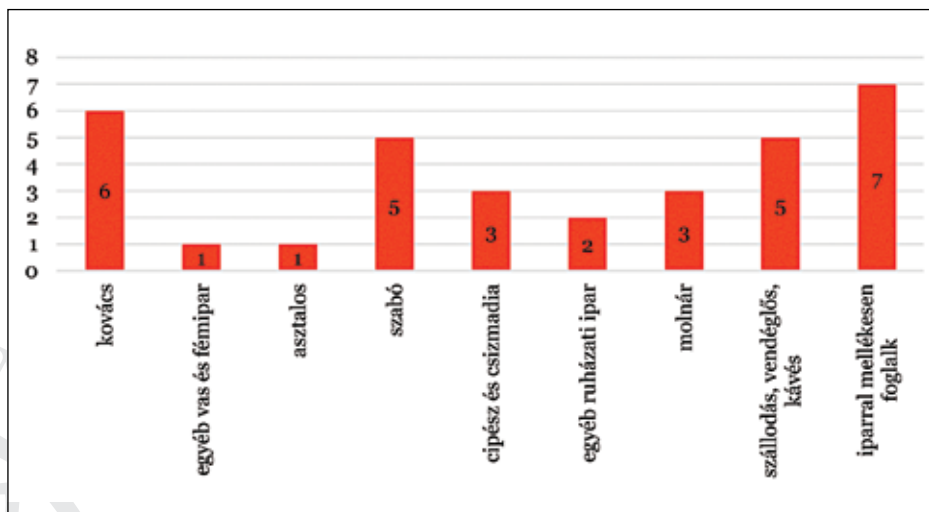

34. ábra. A mezőgazdaságból élő aktív lakosság szerkezete 1910-ben

Az ipari munkából élő lakosság (27 kereső és 48 eltartott) számarányát (7,47%) tekintve enyhe (1,28%-os) visszaesés tapasztalható, ebből is látható, hogy a lakosság – ha csak tehetette – elsősorban a mezőgazdaságból próbált megélni. A keresők közül 23 férfi és 4 nő volt. Ezen belül 13 férfi és 2 nő önálló ipari foglalkozást űz, míg 12 (10 férfi és 2 nő) segédszemélyzet. Ebből 1 előmunkás, 6 segédmunkás, 3 tanonc és 2 szolga volt. A vállalkozások méretét tekintve pedig 17 működött segéd nélkül, 4 egy segéddel és 2-nek volt 3–5 segédje.

Ha az egyes ágazatokat (foglalkozástípusokat) vesszük figyelembe, akkor, azt láthatjuk, hogy a településen 6 kovács, 1 egyéb fémipari, 1 asztalos, 5 szabó, 3 cipész és csizmadia, 2 egyéb ruházati iparban dolgozó, 3 molnár, 5 kereskedő és korcsmáros volt. Az iparral mellékesen foglalkozók száma pedig 7 fő volt, amiből 1 nő. (35. ábra)

Az 1941-es népszámlálás nem tartalmaz a település társadalomszerkezetére és foglalkozásszerkezetére vonatkozó adatokat, azonban a Mózes András 1940-es években készített felmérése erre is kitér. A felmérés szerint a településen a földművelő és állattartó lakosság mellett élt még és 1 községi bikagondozó, 1 asztalos, 1 bolti szolga, 1 börtönőr, 2 csizmadia, 1 fodrász, 1 iparos, 2 korcsmáros, 1 községi szülésznő, 1 kovács, 2 mészáros, 1 MÁV-tisztviselő, 1 postamester, 1 szabó, 1 boltos, 1 suszter, 2 szövetkezeti boltos, 1 távírdász, 1 vasúti forgalmista, 2 vasúti őr (bakter), 1 vasúti pályamunkás, 3 tanító (2 férfi 1 nő) és 1 pap. Emellett 17 személyt említ, akik a Teleki-birtokon dolgoztak: 1 udvari cseléd, 1 fácsángondozó, 1 kertész-

35. ábra. Az iparban dolgozók foglalkozások szerint 1910-ben

legény, 1 udvari intéző, 1 udvari kocsis, 1 udvari komornyik, 1 udvari tehenész és 10 udvari szolga (Mózes é. n. I.: 82–102). Vagyis a családok 17,46%-a végzett főállásban nem mezőgazdasági tevékenységet. Ebből 6,74% a Teleki-uradalom létesítményein dolgozott. Azonban az összeírásból az is kiderül, hogy a fent említettek kivétel nélkül rendelkeztek kisebb-nagyobb földterülettel, állatokat tartottak és mezőgazdasági munkát is végeztek

Szabó Miklós pedig – ugyancsak az 1940-es évekről írva – a helyi lakosok emlékezetére alapozva arra a következtetésre jutott, hogy a településen 4 kovács, 4 cipész, 3 kőműves, 3 asztalos-kerekes, 3 ács, 3 varrónő, 3 géplakatos és cséplő, 2 szabó, 2 borbély, 1 hentes, 3 kosaras, 3 kereskedő, 3 kertész, 3 molnár, 2 postás, 1 tejbegyűjtő, 1 nyúlász, 1 szülésznő, 7–8 forgalmista és váltóór, 2 utász és több pályamunkás is működött (Szabó 1994a: 19–20).

Mindez azt jelzi, hogy a 20. század '40-es éveire a falu foglalkozásszerkezete egyre diverzifikáltabbá vált, a főállásban földműveléssel és állattartással foglalkozó lakosság mellett egyre nagyobb számban jelentek meg a helyi lakosság szolgáltatási igényeit kielégítő kisiparosok és kereskedésben dolgozók, de a helyi vasúti közlekedés beindulását követően¹⁵³ megjelent egy új társadalmi csoport is, az ingázó munkásoké. Ennek ellenére a Teleki-birtokon és a román érdekeltségű középbirtokokon is továbbra is fennmaradt „a feudális típusú részesművelés” is, ahogy az iparosok és ipari munkások is „megmaradtak földművelőnek és állattartónak” (lásd Szabó 1994a: 20).

153 Az 1940-es években több helyi személyvonat-járatot indítottak (lásd Szabó 1994a: 20).

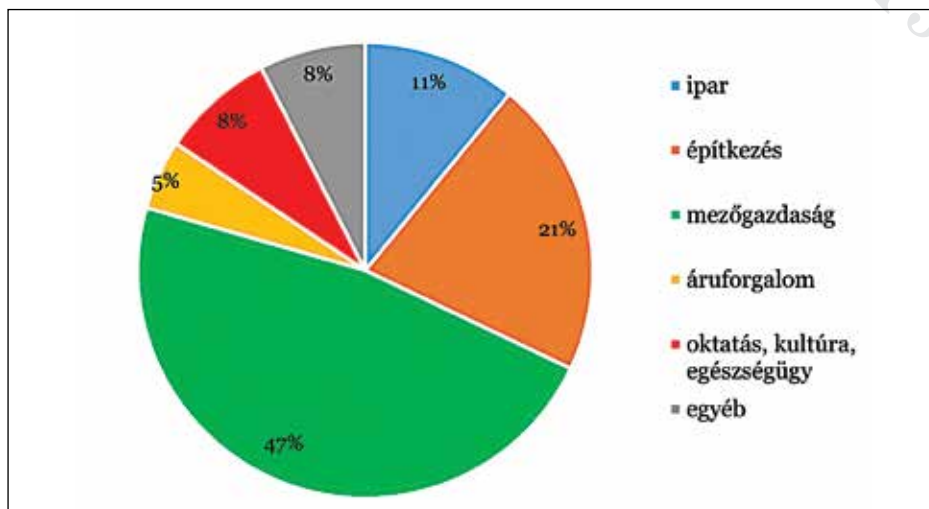
A parasztoktól az ingázó munkásokig

A II. világháborút követően a kommunista hatalom végleg felszámolta a nagybirtokot a településen, s ezzel több család is egyszerre biztos kereset nélkül maradt. Ezt követően pedig a falusi gazdálkodási-társadalmi szerkezet kommunista átalakítása történt meg három lépésben. Első lépésben a Teleki-birtok és az I. világháborút követő földosztás alkalmával az ortodox egyháznak adományozott földeken alakították meg az állami gazdaságot, majd a közösség szegényparasztsjai alakítottak társas gazdaságot, végül 1961–1962-ben lezajlott a teljes földtulajdon kollektivizálása.

Már a vasút kiépülésével elkezdődött a településen az ingázó munkások térnyerése, az oktatási rendszer kiépülése és az oktatásban részt vevők számának valamint az oktatásban eltöltött idő megnövekedésének (a kötelező 7, később 8 osztály elvégzése után egyre többen végeztek szakiskolát vagy középiskolát), a környező városok erőteljes iparosodása (iparosítása), a helyi ipari és agráripari létesítmények megjelenése és a földek kollektivizálása azonban ezt a folyamatot még jobban felgyorsította. „Földműves közösség volt, ingázó munkások faluja lett” summázza a folyamat eredményét Nagy Géza református lelképásztor a település egyháztörténetének leírásában (Nagy 1994: 70).

Az 1966-os népszámlálás adatai szerint az aktív lakosság száma 807 volt, ebből 490 volt férfi és 317 nő, vagyis nemek szerint elég kiegyenlített az aktív lakosság, mely az állam azon törekvéseinek tudható be, hogy a teljes munkaképes népességet bevonja a termelésébe. A fent említett aktív lakosságra 1142 inaktív jutott, melyből 714 volt férfi és 428 nő, azonban – mint ezt már korábban is jeleztük – az inaktív férfilakosság kiugró számát a szakiskola bentlakó diáksága adja.

Az aktív lakosság foglalkozásszerkezete pedig ágazatokra bontva a következő képet adja:

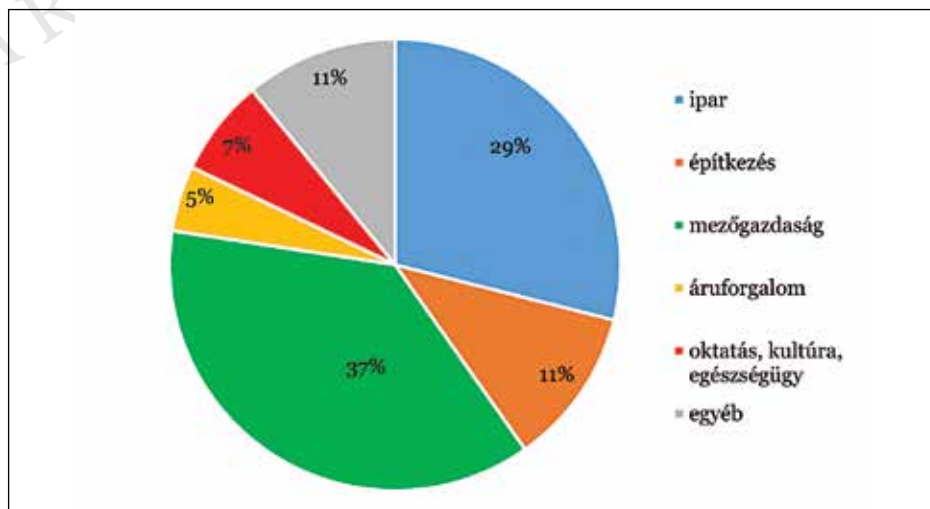

36. ábra. Az aktív lakosság foglalkozásszerkezete 1966-ban

Amint a fenti ábra is jelzi, a mezőgazdaságban dolgozók száma 50% alá esett vissza (47,33%). Ez számokban kifejezve 382 főt jelent, ebből 131 volt férfi és 251 nő. Vagyis a korábbi szerkezet, ahol a férfiak túlsúlya volt jellemző teljesen a visszájára fordult. A férfiak ugyanis elsősorban az ipari létesítményeken vállaltak állást. Ipari munkát 88-an végeztek, ami az aktív népesség 10,9%-át teszi ki. Ebben az ágazatban a férfiak dominanciája figyelhető meg: 74–14 arányban dolgoznak az iparban férfiak és nők. Az építkezésben a férfiak hangsúlyos dominanciája figyelhető meg: a 171 személy (21,18%) közül 164 volt férfi és mindössze 4 volt nő. Az áruforgalomban 40 személy (4,95%) dolgozott, amiből 32 volt férfi és 8 nő. Az oktatás, kultúra és egészség területén pedig 65-ön, (8,05) amiből 32 volt férfi és 33 nő. 61 személy (54 férfi és 7 nő) pedig az egyéb kategóriában szerepel.

Az 1977-es népszámlálás az aktív lakosság enyhe visszaesését jelzi. A településen ekkor 788 aktív személy volt, ebből 448 volt férfi és 340 nő. Az inaktív lakosság száma pedig 1028 (549 férfi, 479 nő) személy volt.

Az aktív lakosság foglalkozásszerkezete pedig a következő módon alakult: a mezőgazdaságban dolgozók részaránya további 10%-kal csökkent. A 293 személy (37%) közül 94 volt férfi és 199 nő. Vagyis a mezőgazdasági munka presztízse tovább csökkent a férfiak körében. Csak az alacsony képzettségű személyek vállaltak ebben a szektorban munkát. Jelentősen nőtt viszont az ipari dolgozók száma, elérve a 29%-ot. Ez számokban kifejezve azt jelenti, hogy 228-an dolgoztak ebben az ágazatban. Itt továbbra is a férfiak dominanciája jellemző: 165 férfira mindössze 65 nő jutott. Az építkezésben dolgozók száma viszont enyhén visszaesett: 89 személy (11%) dolgozott az építőiparban, ebből 86 volt férfi és mindössze 3 nő. Az aktív lakosság 5%-a (37 személy) dolgozott az áruforgalomban. Ebből 18 volt férfi és 19 nő. Az oktatás, kultúra és egészség területén 55-ön (18 férfi és 37 nő) dolgoztak, az egyéb kategóriában pedig 86-on. Itt 69–17 volt a férfiak és nők aránya.

37. ábra. Az aktív lakosság foglalkozásszerkezete 1977-ben

Az 1977-es népszámlálás az inaktív lakosságról is árnyaltabb képet enged rajzolni. Ezek közül 775-öt (438 férfi és 337 nő) az aktív népesség tart el, 68-at (41 férfi és 27 nő) pedig nyugdíjas. Az inaktív lakosok közül 51-et (27 férfi és 24 nő) olyan személyek tartanak el, akik maguk sem dolgoznak. Emellett a településen volt 2 állami eltartott.

A népszámlálás megadja a mezőgazdasági nyugdíjasok számát is. A 132 nyugdíjas közül 42 férfi és 90 volt nő.

Az 1989-es rendszerváltás utáni folyamatok

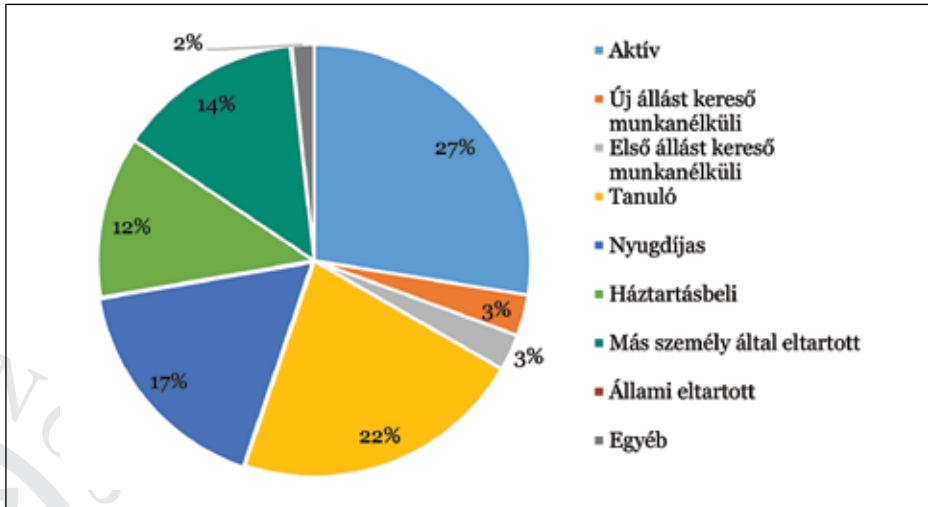
A szocialista modell alapján felépített „gondoskodó állam”¹⁵⁴ összeomlott, a gyárak jelentős része átszervezések egész során esett át, ami általában létszámcsökkentéssel (leépítésekkel) járt együtt. A rendszer válságba jutása a vidéki – így Sáromberke – társadalmára is kihatott. A visszaemlékezések szerint ugyanis a leépítések alkalmával elsősorban a vidéki, ingázó munkásokat érintette ez az eljárás. Ugyanakkor a munkaerőpiac liberalizálásával ismét megjelentek a foglalkoztatottak között a kisiparosok és magánvállalkozók is.

Az 1992-es népszámlálás adatai szerint a település lakosságának mindössze 27,54%-a volt aktív pénzkereső. A lakosság többi része a következő szerkezetet mutatta: 370 tanuló (21,86%), 289 nyugdíjas (17,08%), 205 háztartásbeli (12,11%), 234 más személy által eltartott (13,84%), 2 állami eltartott és 28 az „egyéb” kategóriába sorolt személy. Továbbá megjelent egy új társadalmi csoport is, a munkanélküliek csoportja, mely összesen 98 személyt számlált, vagyis az aktív lakosság 17,37%-át tette ki, ami jóval az országos átlag fölötti érték. Ebből 52-en egy új állást, 46-on pedig az első munkahelyet keresték. (38. ábra)

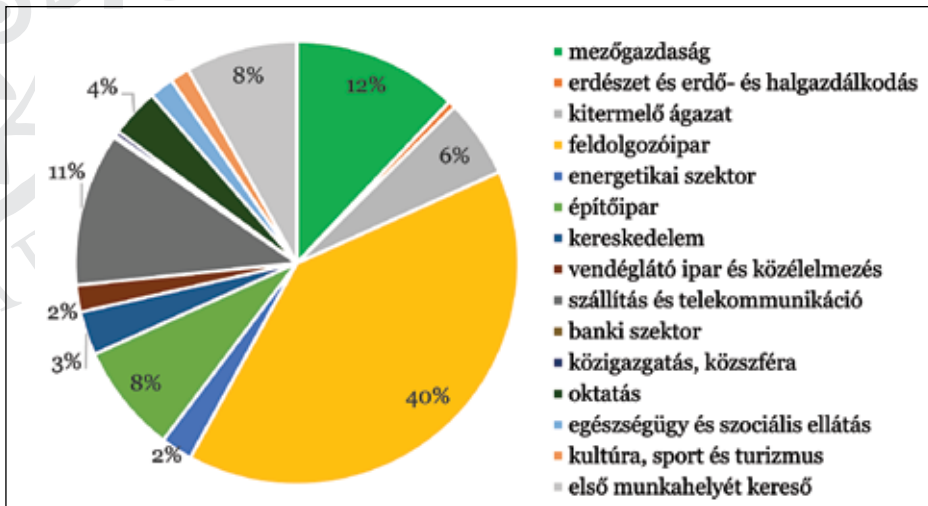
Ha a munkaképes lakosságot (564 fő) a foglalkozás formája szerint vesszük számba, akkor azt láthatjuk, hogy ezek közül 22 volt önfoglalkoztató, 492 alkalmazott (ide sorolták a munkanélküli segélyben részesült, azaz nyilvántartott munkanélkülieket is), 3 volt valamilyen szövetkezeti forma tagja, 1 a családon belül dolgozó és 46, aki az első munkahelyét kereste. Az aktív lakosság foglalkozásszerkezet pedig a következő képet mutatja. (39. ábra)

Az első, ami szembeötlő az a mezőgazdaságban főállásban dolgozó népesség drasztikus csökkenése. Ekkor ugyanis mindössze 68 személy, az aktív lakosság mindössze 12%-a dolgozott ebben az ágazatban, ami elsősorban a kollektív gazdaság felszámolásával magyarázható. Sajátos helyzet ez, ugyanis ezzel egyidőben megnőtt mind a szarvasmarhát és lóféléket tartó családok, mind a családi gazdaságokban előforduló szarvasmarhák és lófélék száma is, vagyis a népesség jelentős része kezdett második műszakban a földművelés mellett állattartással is foglalkozni.

154 A gondoskodó állam modelljét Nyugat-Európában dolgozták ki a II. világháborút követő időszakban. Ez valójában olyan „szabályok és intézmények” megjelenését jelenti, melyek révén az „állam a teljes foglalkoztatottság elérésére és fenntartására törekszik” (Gagyí 2009a: 49). A szocialista társadalmak ennek egy sajátos formáját alakította ki, ahol az ipari létesítmények munkásszámának felduzzasztásával érték el a teljes foglalkoztatottság szintjét.

38. ábra. A lakosság társadalomszerkezete 1992-ben

39. ábra. Az aktív lakosság foglalkozásszerkezete 1992-ben

Jelentősen megnőtt viszont a feldolgozó iparban dolgozók száma, elérve a 224 főt, ami az aktív lakosság 40%-át tette ki. Ez azonban még az 1970-es évek végétől az 1980-as évek végéig tartó industrializáció eredményének tudható be, amikor a fiatal, aktív életkort elérő fiatalok elsősorban a városi, üzemi munkahelyek (vagyis az ipari ágazatok) fele orientálódtak.

A foglalkoztatottak között ezen kívül még a következő ágazatok szerepelnek: erdészet illetve erdő- és halgazdálkodás 3 fő; kitermelő ágazat 32 fő; energetikai szektor (víz, gáz és áramellátás) 13 fő; építőipar 45 fő; kereskedelem 18 fő; vendéglátó ipar és közlekedés 11 fő; szállítás és telekommunikáció 63 fő; banki szektor 1 fő; közigazgatás és közszféra 2 fő; oktatás 20 fő; egészségügy és szociális ellátás 10; kultúra, sport és turizmus 8 fő. Az első munkahelyét kereső személyek száma pedig 46 fő volt.

Az aktív lakosság képzettség és a betöltött munkakör szerint a következő képen oszlott meg:

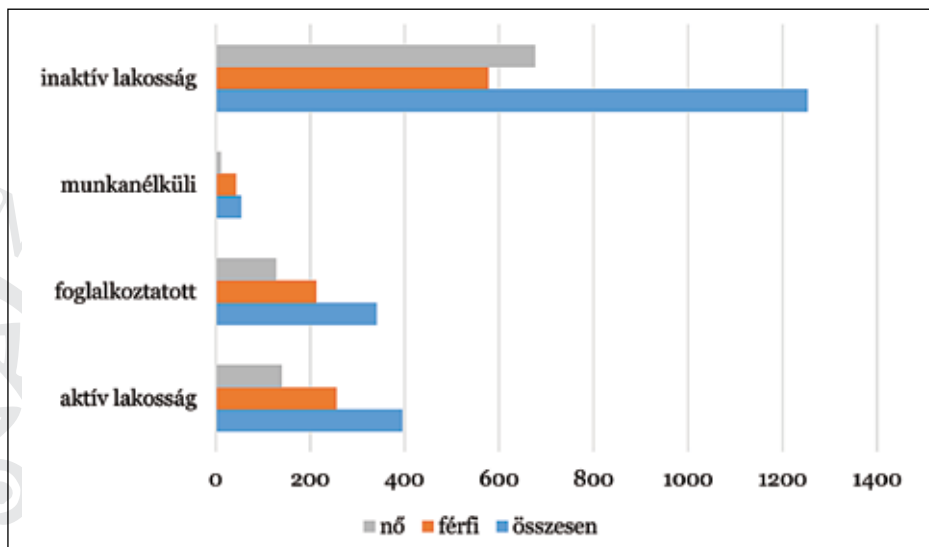

40. ábra. Az aktív lakosság a betöltött munkakör szerinti eloszlása 1992-ben

Ezek szerint a foglalkoztatottak között van 1 vezető beosztású; 3 tudományos és szellemi tevékenységet végző; 33 technikusok; 19 az adminisztrációban dolgozó személy; 22 kiszolgáló személyzet/eladó; 31 a mezőgazdaságban és erdő- illetve halgazdálkodásban dolgozó képzett munkás; 199 szakmunkás és mesterember; 108 gyári szalagmunkás (gépkezelő); 102 képesítés nélküli munkás; illetve van 46 első állását kereső munkanélküli.

A 2002-es népszámlálás adatai alapján elmondható, hogy a népesség előregedésének következtében mintegy 3,6%-kal csökkent az aktív lakosság részaránya. A 395 aktív lakos (a népesség 23,96%-a) közül 256 volt férfi és 139 nő. Ebből 341 (20,69%) volt foglalkoztatott, melyből 213 volt férfi és 128 nő, míg a munkanélküliek száma 54 (43 férfi és 11 nő) fő volt. Ez pedig azt jelenti, hogy 44 személlyel csökkent a munkanélküliek száma, s a 17,37%-os szintről 13,67%-ra csökkent, ami viszont még mindig az országos átlag fölötti érték. Ezek közül 41 (33 férfi és 8 nő) olyan személy volt, aki új munkahelyet keresett, 13 (10 férfi és 1 nő) pedig aki az

első munkahelyét. Ebből is jól látható, hogy a szolgáltatói szektor megerősödésének köszönhetően a nők nagyobb eséllyel indultak a munkahely keresésében, mint a férfiak. Nőtt ellenben az inaktív lakosság részaránya, elérve a 1253 főt, ami a teljes népesség 76,03%-át teszi ki.

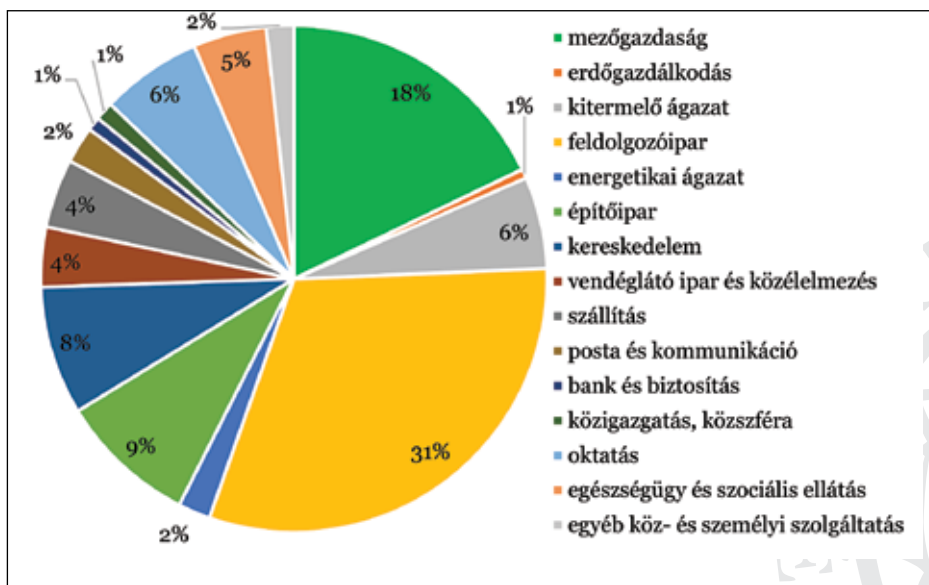

41. ábra. A népesség gazdasági szerkezete 2002-ben

Ha az inaktív lakosság belső tagoltságát nézzük, akkor azt láthatjuk, hogy Ezek közül 266 volt tanuló (149 férfi és 117 nő), 452 nyugdíjas (204 férfi és 248 nő), 226 eltartott (136 férfi és 90 nő), 37 állami eltartásban részesülő (34 férfi és 3 nő), illetve 54 személy (53 férfi és 1 nő) szerepelt az „egyéb” kategóriában.

A foglalkoztatott lakosság szerkezetét vizsgálva elmondhatjuk, hogy annak ellenére, hogy nőtt a mezőgazdaságban dolgozók százalékos aránya (12-ről 17,88%-ra), ha az abszolút számokat nézzük, akkor ezek száma 7-tel csökkent, 61-re esve vissza, melyből 50 volt férfi és 11 pedig nő. A kitermelésben dolgozók száma 12-vel csökkent, ekkor 20-an dolgoztak ebben az ágazatban, mind férfiak. Az építőiparban dolgozóké pedig 15-tel csökkent, vagyis csak 30-an (28 férfi és 2 nő) dolgoztak ezen a területen. Ez pedig a foglalkoztatottak 8,79%-át tette ki. A leglátványosabb csökkenés a feldolgozóipar esetében tapasztalható, ahol az 1992-es helyzethez képest 118-cal volt kevesebb személyt regisztráltak. Azonban a 106 feldolgozóipari dolgozó (55 férfi és 51 nő) még mindig a foglalkoztatottak legnagyobb részarányát tette ki, elérve a 31,08%-ot. A foglalkoztatottak között ezen kívül még 2 férfi (0,58%) az erdőgazdálkodásban és 7 (2,05%) az energetikai szektorban dolgozott. Továbbá 28-an (12 férfi és 16 nő) dolgoztak a kereskedelemben; 13-an (3 férfi és 10 nő) a vendéglátó iparban; 8-an (1 férfi és 7 nő) a posta és kommunikáció ágazatában; 3 nő a bank és biztosítás szférájában; 4-en (3 férfi és 1 nő) a közigaz-

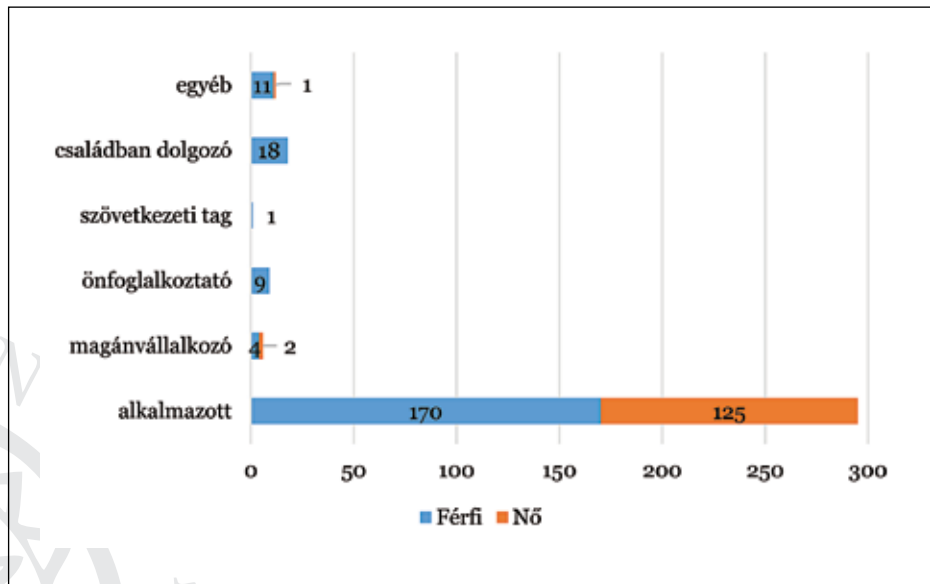
gátásban; 22-en (6 férfi és 16 nő) az oktatásban; 16-on (7 férfi és 9 nő) az egészségügyben és a szociális ellátásban; illetve 6 személy (5 férfi és 1 nő) az egyéb köz- és személyi szolgáltatásban.

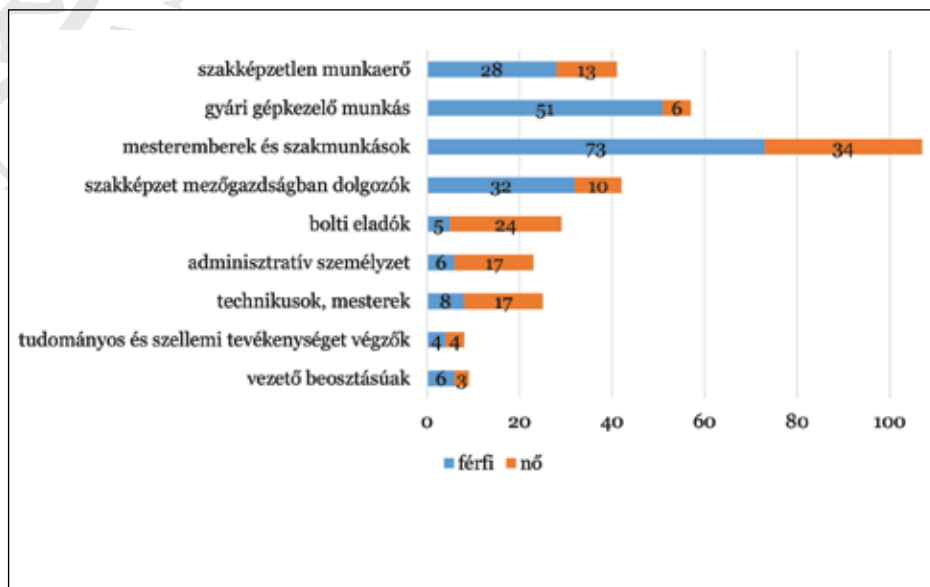
42. ábra. A foglalkoztatottak eloszlása ágazatok szerint 2002-ben

Ha a munkaképes lakosságot a foglalkozás formája szerint vesszük számba, akkor azt láthatjuk, hogy a foglalkoztatottak túlnyomó többsége, 295 (170 férfi és 125 nő) személy, vagyis 86,51%-a alkalmazott volt. Megjelent ugyanakkor egy új csoport is a magáncéggel rendelkezőké és kisvállalkozóké, akik összesen 6-on (4 férfi és 1 nő) voltak. Ugyanakkor a férfiak között szerepelt 18 családban dolgozó, 9 ön-foglalkoztató és 1 szövetkezeti tag is. Egyéb besorolás alá esett 12 személy, közülük 11 férfi és 1 nő. (43. ábra)

Az aktív lakosság képzettség és a betöltött munkakör szerint a következő képen oszlott meg: a város–falu migráció következtében nőtt a vezető beosztású személyek száma, elérve a 9 főt (2,63%). Ebből 6 volt férfi és 3 nő. Megjelent a tudományos és szellemi tevékenységet végzők csoportja, ebben a kategóriában 8 személyt (2,34%) regisztráltak, amiből 4 volt férfi és 4 nő. A technikusok és mesteremberek száma 25-re (7,33%) csökkent, ebből 8 volt férfi és 17 nő. 23-an (6,74%) dolgoztak adminisztratív személyzetként, itt szintén a nők domináltak 17-6 arányban. Továbbá a foglalkoztatottak között volt 29 (8,5%) bolti eladó (5 férfi és 24 nő), 42 (12,31%) a mezőgazdaságban dolgozó szakképzett munkás (32 férfi és 10 nő), 107 (31,37%) mesterember és szakmunkás (73 férfi és 34 nő), 57 (16,71%) gyári, gépkezelő munkás (51 férfi és 6 nő), illetve 41 (12,02%) szakképzetlen munkaerő (28 férfi és 13 nő). (44. ábra)

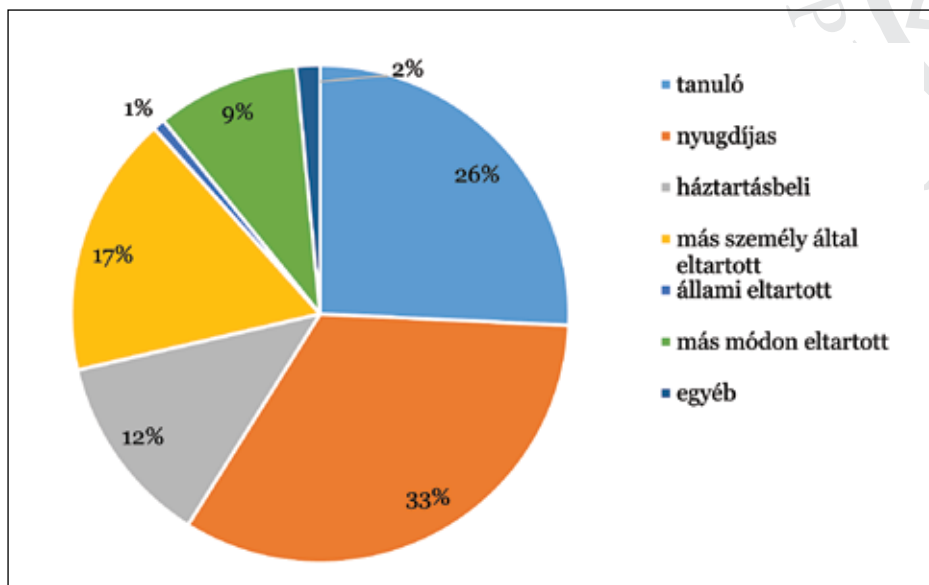
43. ábra. A foglalkoztatott lakosság eloszlása a foglalkozás formája szerint 2002-ben

44. ábra. A foglalkoztatottak eloszlása a betöltött munkakörök szerint 2002-ben

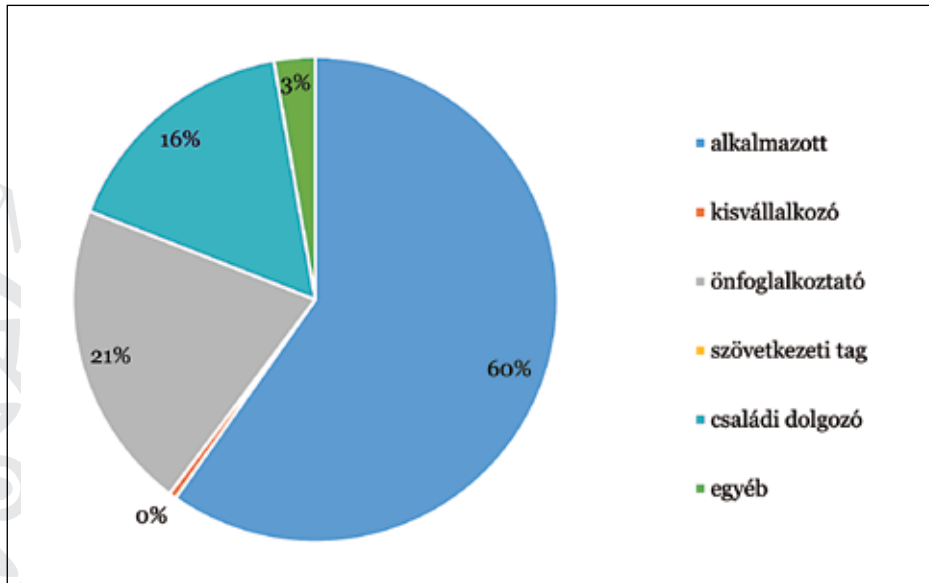
A 2000-es években jelentős demográfiai változásai valamint az egész Európát érintő gazdasági válság következtében a foglalkozásszerkezetben is enyhe változásokat eredményeztek. Ehhez még az is hozzájárul, hogy a 2011-ben végzett népszámlálás a korábbiaktól eltérő csoportosításokat és besorolási eljárásokat alkalmazott, aminek következtében az adatsorok néhány anomáliát is tartalmaznak. Ilyen például a mezőgazdaságban dolgozók számának látványos megnövekedése, melyet úgy értek el, hogy azokat a nem regisztrált munkanélkülieket, akik rendelkeztek valamennyi földterülettel, besorolták a mezőgazdasági dolgozók kategóriájába. Ezért ezeket az adatokat csak némi fenntartással lehet kezelni, arra azonban jók, hogy jelezzék: a gazdaság megtorpanása (válság) esetében a vidéken élő lakosság többsége számára a mezőgazdálkodás alternatív megélhetési forrást jelent. A mezőgazdálkodáshoz való időszakos vagy permanens visszatéréssel olyan krízismegoldásként kell számolnunk, mely a település társadalmában 1992 óta „kéznél van”.

A 2011-es népszámlálás adatai szerint a közel 10 év alatt jelentősen megnőtt (286 személlyel) az az aktív lakosság száma, elérve a 663 (37,73%) főt, amiből 619 (35,23) volt foglalkoztatott, 44 volt munkanélküli és 1094 (62,26%) az inaktív népesség. A munkanélküliek közül 33 személy volt, aki új állást és 11, aki az első állását kereste. Az inaktív lakosság belső szerkezete pedig a következő képet mutatta: 266 tanuló, 343 nyugdíjas, 129 háztartásbeli 176 más által eltartott, 8 állami eltartott, 96 más módon eltartott (szociális segélyben részesülő, úgynevezett szociális munkás), és 16 egyéb szerepel.

45. ábra. Az inaktív lakosság szerkezete 2011-ben

A foglalkoztatottak 59,77%-a (370 személy) alkalmazott volt, 20,67%-a (128 személy) önfoglalkoztató, 16,31%-a (101 személy) pedig a családi gazdaságban dolgozott és saját részre termelt. Emellett jelen volt még 3 kisvállalkozó és 17 személy az egyéb kategóriában szerepelt.

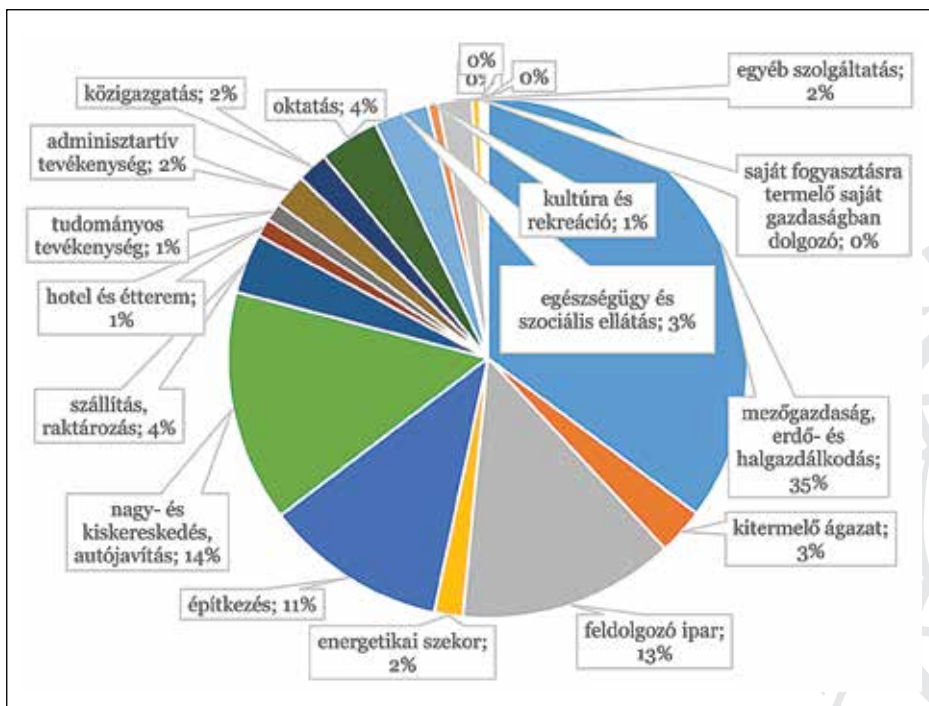

46. ábra. Az aktív lakosság eloszlása a foglalkoztatás jellege szerint 2011-ben

Beosztás tekintetében a foglalkoztatottak közül 8-an voltak vezető beosztásban, 43-an különböző területeken szakértői funkcióban, 32-en voltak technikusok, 15-en tisztviselők, 97-en eladók, 191-en mezőgazdasági munkások szakképesítéssel, 134-en szakmunkások, 55-en gyári gépkezelők, és 44-en voltak szakképesítés nélküliek.

Ha az aktív, dolgozó lakosság foglalkozásszerkezetét tekintjük át, akkor az első szembeötlő tény a mezőgazdaságban és erdő- illetve halgazdálkodásban dolgozók számának ugrásszerű növekedése (217), ez azonban – mint azt már említettük – valójában olyan személyeket fed, akik a saját gazdaságukban és földterületükön végeztek valamilyen mezőgazdasági tevékenységet, de valójában nem ez volt a legfontosabb jövedelemforrásuk. Erre az időszakra ugyanis a szürke és fekete gazdaságban dolgozók nagy aránya volt jellemző, amit viszont a statisztikai adatok nem tesznek láthatóvá. A másik szembeötlő tény pedig a többi ágazatban dolgozók számának enyhe, vagy nagyon is látványos visszaesése. A kitermelő ágazatban mindössze 18-an, a feldolgozó iparban 83-an, az energetikai szektorban 11-en, az építkezésben 70-en, a kereskedelemben és autójavító műhelyekben 89-en, a szállításban 23-an, a vendéglátásban (hotel és étterem) 7-en, a közigazgatásban 12-en, az oktatásban 23-an, az egészségügyben és szociális ellátásban 21-en, az egyéb szolgáltatásban 13-an dolgoztak. Ezen kívül 7-en végeztek tudományos tevékenységet, 13-an adminisztratív

ratív tevékenységet, 4-en dolgoztak a kultúra és a rekreáció terén és 3-an pedig saját gazdaságban dolgoztak. A biztosítás, informatika és kommunikáció illetve a közrendészetben dolgozók száma pedig 1–2 között mozgott.¹⁵⁵

47. ábra. Az aktív lakosság foglalkozásszerkezete 2011-ben

Összefoglalás

Ha a település társadalm szerkezetében a jobbágyfelszabadítás óta lezajlott változásokat vizsgáljuk, azt láthatjuk, hogy a 20. század közepéig a települést alapvetően földművelő és állattartó parasztok lakták, akik vagy saját földjükön, vagy pedig a Teleki-uradalom földterületein dolgoztak kisbirtokosként, illetve napszámosként, béresként. Annak ellenére, hogy fő foglalkozásuk a földművelés és az állattartás volt (lásd Szabó 1994a: 14),¹⁵⁶ a kisebb földterülettel rendelkező családok már ekkor is különböző kiegészítő keresetszerző tevékenységeket is folytattak, tutajozással, italméréssel, fuvarozással foglalkoztak. Emellett néhányan a Teleki-uradalomnál voltak alkalmazásban, vagy a helyi lakosság szolgáltatási igényeit elégítették ki.

¹⁵⁵ Az 3 fő alatt a statisztikai hivatal *-ot használt a személyek identitásának védelme érdekében.

¹⁵⁶ Az 1930-as évektől a piacra termelés, elsősorban az állatkereskedés erősödik fel. Az 1950-es években fellendül a tenyészbikának való növedékek tartása, ami az 1980-as évekig divatban marad. A térségből Sáromberkéről vásárolnak fel a legtöbb tenyészállatot.

A 19. század végétől, a szövetkezeti mozgalom kiépülése nyomán létrejött szolgáltató egységekben kezdett el néhány személy dolgozni, mások a Teleki-birtokon létesült ipari és agráripari egységeiben, illetve néhányan – a vasút kiépülését és a helyi vonatjáratok megjelenését követően – az állami vasút helyi létesítményein, illetve a közeli Marosvásárhelyen álltak munkába. Ezzel egyidőben jelentősen megnőtt a kisiparosok és népi ipart űzők száma is.

Ezt az éppen csak kiépült társadalomszerkezetet változtatta meg gyökeresen a földek kollektivizálása és a környező nagyvárosok erőteljes iparosítása. Az igaz, hogy 1966-ban még a mezőgazdaságban dolgozók vannak túlsúlyban, de már jelentős az iparban, a szállításban vagy az oktatásban, kultúrában és egészségügyben dolgozók száma is. Ez utóbbi elsősorban az oktatási rendszer kiszélesedésének következménye, ugyanis a településen 1956-tól az általános iskola mellett mezőgazdasági szakiskola is működött, ami jelentős számú tanerő és nevelőt foglalkoztatott. Emellett jelentősen megnőtt az építőiparban dolgozók száma, ami szintén nem véletlen, hiszen ez az a korszak, amikor sorra épülnek fel Marosvásárhelyen a különböző gyárak, és kezdik kiépíteni az első lakónegyedeket.

A kollektivizálás azonban a továbbra is a mezőgazdaságban (az állami és a kollektív gazdaságban, illetve a mezőgazdasági gépállomásnál) dolgozó népességet is érintette, hiszen az állam minden módon arra törekedett, hogy a parasztokat agrárproletárokká formálja, azaz építse le a föld iránti kötődésüket, s tegye őket a párt iránt lojálisabbá és a pártideológia feltétlen követőivé.

A kollektivizálás után a közösség lelkésze már nem fog többet gazdálkodni, és a tanítók, tanárok nagyobb része is felhagy a földműveléssel és az állattartással, az idősebb (és helyi származású) réteg azonban továbbra is tart 1–2 szarvasmarhát és növényeket.

Az industrializáció előrehaladtával ebben a szerkezetben enyhe változás áll be: visszaesik az építőipari munkások, száma, de jelentősen megnő az ipari munkásoké, olyannyira, hogy 1977-ben már számuk már csak alig valamivel marad a mezőgazdaságban dolgozók száma alatt, aki ekkor már csupán 37,18%-át tették ki az aktív lakoságnak. Az 1980-as években szintén ez a tendencia (az ipari dolgozók számának növekedése a mezőgazdaságban dolgozók rovására) volt megfigyelhető, sőt az ipari létesítményeken dolgozók száma egészen 1992-ig magas maradt, az aktív lakosság 45,39%-át téve ki. Az 1960–70-es években tehát egy erős paraszttalanítás folyamata játszódott le, melynek során a különböző ipari létesítményeken munkát vállaló lakosság egy része fokozatosan lemondott mind a földművelésről, mind pedig az állattartásról.

A korszak sajátossága, hogy az iparban dolgozók egy másik része viszont másodlagos munkában részes művelést vállaltak a helyi kollektív gazdaságban és állattartással is foglalkozott. Mindent összevetve mégis azt mondhatjuk, hogy ez az az időszak, amikor a település paraszttársadalmá ingázó ipari munkásosztálya változott. A korszak végére pedig, az 1980-as évek „éhezésének” időszakában pedig felszínre kerültek a parasztok és a munkások között a pártállam propagandagépezete által is gerjesztett konfliktusok is, melyek forrása a kenyérhez és a különböző élelmiszerekhez való hozzáférés korlátozása volt. A kollektív gazdaságban dolgozók ugyanis nem voltak jogosultak kenyérjegyre, így nem vásárolhattak az üzletben kenyeret, de az olaj

és cukorvásárlást is korlátozták. A másik oldalon viszont a kollektív gazdaságban dolgozóknak a kollektív süttette a kenyeret, ezért ők fehér kenyeret ettek, a leszerződött cukorrépa után pedig jelentős mennyiségű cukrot kaptak, amit különböző, nehezebben beszerezhető árucikkekre lehetett váltani. Ennek következtében nemcsak egy város–falú, hanem egy gyári munkás–„paraszt” oppozíció is kirajzolódott.

A rendszerváltást követően egy gyors visszaparasztosodási folyamat vette kezdetét, melynek során a gyárakból, üzemekből elbocsátott munkások a frissen visszakapott földterületen kezdtek el dolgozni és a mezőgazdaságból próbáltak megélhetést biztosítani. De még a biztos keresettel rendelkezők is végeztek második műszakban mezőgazdasági munkát. A falú társadalmában ugyanakkor új jelenségként megjelentek a munkanélküliek és ennek hatására a külföldre járó vendégmunkások, akik ekkor még elsősorban Magyarországra jártak és az építőiparban helyezkedtek el. A helyi értelmiségiek (tanítók, tanárok) ebben az időszakban véglegesen felhagynak a mezőgazdálkodással és az állattartással.

A 2000-es évek újabb fordulatot hoztak a helyi társadalom szerkezetében, amit a statisztikai adatok nem képesek minden tekintetben visszaadni. Az első szembeötlő változás, hogy drasztikusan lecsökken azok száma, akik állattartással és földműveléssel másodállásban foglalkoznak. Ugyanis a településen megjelent egy agráripari vállalkozó, aki kibérelte a földek legnagyobb részét. Ez pedig egyben a mezőgazdasági munka presztízsének teljes összeomlásához vezetett. A másik szembeötlő tény, hogy a helyi társadalomból szinte teljesen eltűnt a 20–35 év közötti generáció, ezek ugyanis nyugat-európai államokban vállaltak vendégmunkát. Végezetül pedig: a korábban Magyarországon vendégmunkát vállaló cigány lakosság nagyobb része hazatért és helyben, a helyi építkezési cégeknél állt munkába. Az építkezésben dolgozók elég jelentős része azonban napszámosként, *feketén* (azaz munkaszerződés nélkül) dolgozik.

A nők helyzete • Sáromberkén a hagyományos parasztgazdaságok működése idején a nők elsősorban a háztáji gazdaság vezetésében vettek részt, de a mezei munka megszervezésének egy része (pl. kapálás, szénaforgatás) is rájuk hárult.¹⁵⁷ A nők

157 A női életútmodellek és szerepek kutatására a magyar néprajztudományban inkább csak szórónyosan került sor. Mérföldkőnek Kiss Lajos *A szegény asszony élete* című, 1943-ban napvilágot látott munkája számít, mely a különböző női munkás-szerepeknek és azok napirendjének monografikus feldolgozását adja (Kiss 1943). Morvai Judit a nőknek a hagyományos nagycsaládon belül betöltött szerepeit (a gyermekkortól az időskorig) veszi számba (Morvai 1965). Bertalan Ágnes a bihari lányok és asszonyok életterét, tennivalóit, táplálkozási és tisztálkodási szokásait, szerelmi életét erkölcsseit elemzi (Bertalan 1963). Zakariás Erzsébet pedig az erdővidéki hagyományos asszonyélet monografikus elemzését adja (Zakariás 2000). Tátrai Zsuzsanna egyik kötetében a leányéletet elemzi. Kötetében kitér a lányok korcsoportjainak bemutatására, a nagylánnyá válás velejáráira, az udvarlás és a férjhezmenetel idejére, a lánynak a faluközösségben és a családban betöltött szerepének elemzésére, a leányjátékok, a leánymunkák és az ünnepi szokások valamint az ezekhez kapcsolódó praktikák és költészet bemutatására (Tátrai 1988). Örszigethy Erzsébet pedig azt elemzi, hogy a szocializmus éveiben, a férfiak városi munkába állásának következtében hogyan alakult át a falusi asszonyok munkaszervezete, s hárultak rájuk a korábban férfimunkáknak számító háztáji és mezei munkálatok (Örszigethy 1986). A személyes női életrajzok kutatása terén pedig Nagy Olga (Győri 1975, Nagy O. 1998), Verebélyi Kincső (2000) munkásságát említhetjük.

társadalmi státusa és individualizálódása az ipari forradalom következtében, az 1960–70-es években változott meg látványosan. Ekkor a faluban elég sok fiatal és középkorú nő a közeli városokban vállalt ipari munkát. Elsősorban a fafeldolgozó iparban (bútorgyár) és a textiliparban (szövőde) dolgoztak többen. 1989 után ezek az ipari létesítmények folyamatosan létszámcsökkentéssel próbálták az üzemeket a túlélés szintjén tartani. A leépítések elsősorban a női munkaerőt érintették drasztikusan. Az 1990-es évek végére a sáromberki ipari létesítményeken dolgozó nők jelentős része nyugdíjba, betegnyugdíjba vonult, vagy munkanélkülivé vált.

Ma a település a nők számára igen csekély számú munkahelyet kínál. Jobbára az a néhány vegyesbolt és italozó az, amely elárusítóként foglalkoztat nőket. Az ingázók jelentős része is a szolgáltató iparban (vendéglátó egységekben és üzletekben) dolgozik. Külön érdemes kiemelni a településtől mintegy 2 km-re található Selgros bevásárló központot, ahol több sáromberki nő is munkát kapott. A felsőfokú végzettséggel rendelkezők egy része a tanügyben, mások közigazgatásban, a biztosítás és banki szektorban, valamint a vidékfejlesztésben dolgoznak.

A nők társadalmi és gazdasági szerepének terén végbement változások szintén kihat a lakáskultúra és a háztartás vezetésére, illetve a mindennapi rutinok kialakítására is.

Időszakos kilépések, migrációs folyamatok és mobilitás

A település népességének alakulása szempontjából, gazdasági és kulturális szerkezetének valamint az életmód változásának egy másik fontos tényezője a migráció. A demográfiai, a gazdasági és a közösségi mentalitásban lezajlott változások, azok üteme és iránya a hosszabb-rövidebb kilépési gyakorlatokkal és stratégiákkal hozhatók kapcsolatba. A 18. és 19. századi népszámlálások folyamatosan regisztrálnak 10–15 távollevőt, ami azt jelenti, hogy a népesség egy része már ekkor is a településtől távol (is) vállalt munkát. A jobbágyfelszabadítás előtt, de még a 19. században is ez elsősorban a Teleki család birtokai között zajló időszakos migrációt jelentett. Berekméri István András életrajzában például arról számol be, hogy az 1890-es években a településről több fiatal férfi és nő volt szolgálatban a sáromberki Telekikkel rokonságban álló Zeyk család kolozsvári palotájában és marosgombási birtokán (Berekméri I. A. 2008: 15–18).

Mózes András kéziratban maradt falumonográfiájában pedig több olyan személyt írt össze, akik a 20. század első felében más településeken szolgáltak (Mózes é. n. I.: 113–115). Kádár Zsuzsanna (1874–1945) például az 1910-es években Zágorban, majd Kolozsváron, a Zeyk családnál, illetve Mikesen szolgáltak. Testvére, Anna (1882–1970) pedig Alsóidecsen, Marosvásárhelyen és Kolozsváron, majd az I. világháború alatt Maroscsapón szolgált. De szolgáltak még Marosszentgyörgyön a Máriafy családnál, Nagyenyeden, Korpádon és Ádámoson is. Ebben az időszakban azonban a legtöbben mégis Marosvásárhelyen és a Zeyk család kolozsvári kastélyában szolgáltak (lásd Mózes é. n. I.: 113–115). Egy másik helyen pedig azt írja, hogy

a század első évtizedeiben, az Amerika-láz lecsitulását követően, a faluból többen mentek dolgozni Budapestre és Bukarestbe is (lásd Mózes é. n. I.: 36).

Az 1900-as évek elején a községen „végigfutott a kivándorlási láz”, melynek következtében 15 család vándorolt ki Amerikába, melyek közül 10-en tértek vissza a településre, és építettek házat, istállót az ott szerzett pénzen (lásd Mózes é. n. I.: 122).

A következő generációk viszont már vagy a közeli Marosvásárhelyen, illetve az I. világháború után pedig néhányan Bukarestbe és Konstancára mentek akár több évre is dolgozni. Berekméri Domokos például 1932-től egy évtizeden át dolgozott Konstancán, az Abramovici és Wenczel családoknál, s ezt az időszakot 25 többnyire keltezett fénykép dokumentálja, amit unokái őriznek (lásd Vajda 2013a: 124).

Ezek a helyi társadalomból történő időszakos kilépések során gyűjtötték össze a fiatal férfiak és nők a családalapításhoz szükséges pénzeszeget, melyet földvásárlásra és házépítésre használtak.

Az 1960-as években, a közeli nagyváros erőltetett iparosodása következtében kialakult mobilitás-láz (vö. Biró 1990) hatására egy más típusú migráció vette kezdetét, a napi rendszerességgel történő ingázás.¹⁵⁸ Ennek következtében a falusi lakosság először került napi szinten kapcsolatba a várossal, s szembesült a falutól eltérő életvezetési stratégiákkal, tisztálkodási szokásokkal, kulturális mintázatokkal. Az ingázó munkások számára sokként hatott a felismerés, hogy az istállóban töltött idő, az állattartással járó szagok a városi környezetben idegenül hatnak, melyet a városban lakó munkatársak az alkalmi ugratások tárgyává tesznek, s melyek a kirekesztés alapját képezhetik. Sz. F. (férfi, 1946) például a szülői ház építése idején az istállóban aludt, onnan járt a Marosvásárhelyre dolgozni. A gyakori ugratások miatt határozta el, hogy felhagy a gazdálkodó életmóddal és városra költözik.¹⁵⁹ Sorsában, az 1960–70-es években többen osztoztak. Ezeknek, és az ehhez hasonló döntéseknek az eredménye az, amiről Alexander Gerschenkron úgy ír, hogy „akkor lesz a falusi gazdálkodóból igazán ipari munkás, amikor leválik a »föld köldökzsinórjáról«” (idézi Gagyi 2009a: 141).

Ennek, a földtől való elszakadásnak a következtében kialakult a falu–város közötti időszakos migrációnak kialakult egy másik, ellentétes irányú formája is: a városra költözött fiatalok heti rendszerességgel látogattak haza falura a szüleikhez, rokonokhoz, városi szokásokat és életmodelleket szolgáltatva ezáltal a falun maradt rokonaiknak. De akik nem tudtak, vagy nem akartak városi környezetbe költözni, azok is igyekeztek a kollegáiknál, rokonaiknál látott komfortszintet saját házaikban valamilyen formában biztosítani, azt a tárgyi környezetet kialakítani. E két fajta időszakos kilépés együttesen határozta meg a kommunizmus ideje alatt a település arculatát, házainak komfortját, azok felszereltségét és a ház- és telekhasználat habitusait.

Az 1990-es években a helyi lakosság migrációs gyakorlatában szintén változás állt be: az ingázó gyári munkások egy részének megszűnt a munkahelye, ezért a

158 A falu–város migráció sajátosságairól részletesebben lásd még: Gagyi 2009a: 151–153.

159 A03 (1953) szóbeli közlése.

falú–város között napi rendszerességgel ingázók száma csökkent, gyakorlattá vált viszont a külföldi vendégmunka, mely a 2000-es évek végén – Romániának az Európai Unióhoz való csatlakozását követően – újabb lendületet vett, s a célországok szerint is változást eredményezett: a hangsúly Magyarországról áttevődött a nyugat-európai országokra. Elsősorban Franciaország, Hollandia, Németország és az Egyesült Királyság váltak kedvelt célországokká, az építőipar helyett pedig a feldolgozóiparban és a szállításban kezdtek munkát vállalni. Ezek a személyek a vendégmunkával szerzett pénzüket azonban még mindig itthon fektetik be: telket vásárolnak és nagy, nyugati/mediterrán stílusú házakat építenek és a nyugati országokból behozott személygépkocsikat vásárolnak vele. De új minták is kialakulóban vannak: néhány fiatal már külföldön lépett párkapcsolatba, kötött házasságot és vett házat. Ezek esetében az időszakos kilépés nagy valószínűség szerint végleges kilépéssé válik.

A 2000-es években ugyanakkor elég nagyszámú városi lakos vett telket és épített házat a településen, vagy vásárolt meg régi házakat. Ezek szintén a helyitől (hagyományostól) eltérő életvezetési mintákat, lakásmodelleket és értékrendet hoztak a közösségbe. A világnézetbeli különbségeket az is jól jelzi, hogy ezek azok a személyek/családok, akik a legtöbb beadvánnyal fordulnak a helyi önkormányzat felé a falu közügyeit (szemétszállítás, az utak karbantartása, szennyvízhálózat kiépítése stb.) illetően.

A fent vázolt migrációs gyakorlatoknak a városi és külföldi munkahelyek vonzó bérezési feltételeinek szívóereje mellett legalább olyan fontos volt a helyi feltételek, például az ivóvíz hálózat hiánya által generált taszító hatása, valamint a túlnépesedés illetve az erőforrások hiánya, beszűkülése is (lásd Gagyi 2009a: 140).

Ezek a kilépések ugyanakkor, már a 20. század első felében is személyes ismerősök és kapcsolatrendszerük mentén zajlott. A Zeyk családhoz egymást ajánlották be a sáromberki családok szolgálni, ahogy Amerikába, vagy Bukarestbe is a már szerencsét próbált ismerősök segítségére támaszkodva kerestek munkát. De az 1990 utáni vendégmunkára jelentkezők is ugyanezeket a technikákat alkalmazták: 4–5 fiatal együtt ment külföldre dolgozni valamilyen üzembe, s a hazalátogatások alkalmával további ismerősöket vittek magukkal.

A térbeli mobilitás azonban csak részben jelentett társadalmi mobilitást is, hiszen a település lakosságának túlnyomó része egészen a 20. század végéig nem tudott/ nem akart véglegesen megválni a hagyományos keretektől, elszakadni a földművelő és állattartó létformától. Ha csak kiegészítő foglalkozásként is, de mindvégig igyekezett a földdel való kapcsolatát fenntartani.

A társadalmi mobilitás tehát elsősorban olyan egylépcsős mobilitást (parasztból munkás)¹⁶⁰ jelentett, amely nem hozta feltétlenül magával „a kultúrába és a társadalomba való beágyazottság” (Gagyi 2009a: 142) gyökeres megváltozását. Az egyes személyek társadalmi rangját még egy ideig nem a megszerzett javak, hanem a „család neve” adta, s csak a korszak utolsó évtizedeiben (1970–1990-es évek) történt el-

160 Erről részletesebben lásd Gagyi 2009a: 142–143.

mozdulás ezen a téren. Ekkor került sor a státuszjavak (ház, személygépkocsi, vaskerítés, stb.) látványos felhalmozására. A térbeli mobilitásnak a helyi társadalmi és kulturális életre gyakorolt hatása tehát a 20. század végéig korlátozott erővel rendelkezett, a 21. század azonban ebből a szempontból is jelentős változásokat hozott. Az egész Európára kiterjedő migrációs gyakorlat, a kommunikációs és információs technológiák széleskörű elterjedése eddig nem tapasztalt mennyiségben és sűrűséggel közvetít és jelenít meg nap mint nap nyugati/városi kulturális és életmódbeli mintákat a település mindennapi életében.

A társadalmi mobilitás alakulását a település gazdasági erőforrásainak beszűkölése és a közeli nagyváros iparosodása mellett egy másik tényező is befolyásolta, az oktatási szerkezet kiépülése és az alfabetizáció. Erre azonban egy másik fejezetben kell részletesen kitérnünk.

Az időszakos kilépések egy sajátos formája az I. és a II. világháború idején az aktív férfilakoságnak a frontra, vagy a frontvonal mögött található hadszínterekre történő szállítása volt. Az ekkor született katonalevelekből, feljegyzésekből az is kiderül, hogy ez volt az a momentum, amikor a lokális gazdasági szerkezet a jobbjárfelszabadítás óta először megbomlott, radikálisan átalakult. Az igaz, hogy időszakos kilépésekre korábban is sor került, de ezek kontrollált módon zajlottak. A családból csak egy-egy személy hagyta el a gazdaságot, és csak meghatározott időre. Így a gazdaság vezetése/működtetése szempontjából ezek a veszteségek (munkaerőelvonás) feloldhatók, áthidalhatók voltak, nem vonták maguk után a gazdaság termelékenységének csökkenését, a gazdasági szerkezet megváltozását. A szolgálatból visszatérők pedig szintén a megszokott gazdasági munkát folytatták tovább. A szolgálat során szerzett pénzt a gazdaság fejlesztésébe (a föld és állatállomány gyarapítása) és nem a gazdasági profil átalakítása érdekében használták fel. Ezt a rendet törte meg a világháború, amikor a tömeges sorozások következtében a falusi társadalom férfimunkaerő nélkül maradt és teljesen új stratégiák kialakítására volt kénytelen. Ehhez hasonló sokkot a kollektivizálás és a dekollektivizáció okozott a településen.

Alfabetizáció és kulturális élet

*Az iskolai oktatás intézményesülése*¹⁶¹

Bár az 1750-es évek végéről vannak adatok arra vonatkozóan, hogy az iskolamester¹⁶² „*magyar olvasásra, úri imádságra, tíz parancsolatra*” (Szabó 1994a: 47) tanította a sáromberki magyar fiatalokat, önálló iskolahelyisége csak 1824-ben épült a településnek, Teleki Ferenc anyagi támogatásával. Az első iskolalátogatásra vo-

161 Az alfejezet szövege – a kisebb változásoktól/jávitásoktól eltekintve – a Sáromberke írásbeliségének és az írás mindennapivá válásának elemzését tartalmazó kötetben jelent meg először (lásd Vajda 2013a: 41–45).

162 Az első azonosítható iskolamester Szoboszlai András (1851–1852) volt, ettől kezdve az iskolamesternek névsora viszonylag pontosan összeállítható (lásd Szabó 1994a: 62, illetve Mózes é. n. IV.: 182).

natkozó szabályzat 1794-ből származik, melyet Teleki Domokos utasítására jószágigazgatója, Bedets János készített, és amely kimondja, hogy a helységben az összes 8–13 éves fiúgyermek és 9–14 éves leánygyermek köteles az iskolát látogatni, származásra való tekintet nélkül (lásd Szabó 1994a: 48).

Ekkor már 86–126 között mozgott az iskolába járók lélekszáma, és ez a szám fokozatosan emelkedett, fél évtized múlva elérve a 200-at (Szabó 1994a: 49).¹⁶³ Mivel a régi iskola és az egy tanerős rendszer nem bizonyult elég hatékonynak, az egyház pedig nem tudta a bővítés anyagi terheit magára vállalni. 1911. szeptember 1-től az iskolát államosították, s a következő évben megépült az új, három tanerős állami iskola, melynek már ekkor több mint 100 kötet volt a könyvtárában (Szabó 1994a: 49).

Az első világháborút követően 1919. június 4-én az állami iskolát a román hatelmi szervek elvették, az oktatás nyelvét pedig románra cserélték, melynek következtében a helyi református egyház határozatban mondta ki egy magyar tannyelvű felekezeti iskola megalapítását. Az iskola 1924 januárjáig működött, ekkor betiltották. Ugyanebben az évben az állami iskolát is átszervezték, bevezették a hétoztályos oktatási rendszert, a tanítás nyelvét pedig visszaállították magyarra (bár a tanítókat kötelezték, hogy a tanítási idő felét román nyelv tanítására használják, és később azt is elrendelték, hogy a földrajzot és az alkotmánytant csak román nyelven oktassák). Az iskolai oktatás 20. századi kiszélesedésével az írni-olvasni tudás terén is változások álltak be: 1930-ra a település össznépességének közel 80%-a tudott írni-olvasni (lásd Szabó 1994a: 49–51).

1944 végén, másik része 1945 elején-tavaszán hazatért a menekülésből. Ebben a nehéz és kusza helyzetben a református egyház vállalta fel a szervező, irányító szerepet az oktatási élet megszervezésében. Az egyházi vezetés már az 1945 őszen tartott közgyűlésen kimondta, hogy egy szervezendő algimnázium igen szükséges volna mind Sáromberke, mind a környező falvak gyermekei számára, s még az év őszen be is indul az oktatás a fogyatkozott számú tantestület vezetésével. Két lelkes tanító, Filep Imre és Márkus Irén kezdi el 125 tanulóval az oktatás újjászervezését, akikhez a frontról hazatért Tüzes István és Ugron Albert kántortanító is csatlakozott. A következő tanévtől Ugron Albert igazgatósága idején újabb tanerők érkeztek, s így 1947-re már 8 főre bővült a tantestület. A beiskolázott gyerekek száma ekkor 127 fő volt, melyből néhány gyermek a környező községekből (Nagyernye, Gernyeszeg) származott. A következő évben a Teleki-kastély egyik szárnyában egységes gimnáziumot szerveztek, mely internátussal együtt 1948-ig, a tanügyi reformig működött (Berekméri D. I. 1994: 146). Átszervezése után a felső tagozat és a hozzá tartozó bentlakás (V–VII. osztály) az egykori Teleki-kastély déli szárnyába költözött, míg az alsóbb osztályok (I–IV. osztály) a régi, Vigand-féle (1912-ben épített) iskolában maradtak. Az iskolába beírt gyermekek száma ekkor már 172 fő volt, mely a következő években fokozatosan növekedett, 1953-ra elérve a 201 főt. A tanulók létszámának folyamatos növekedése nem kevés mértékben a tanerők fárad-

163 Ez részben annak köszönhető, hogy a földesúr kötelezővé tette a cigány gyermekek beiskolázását is (Szabó 1994a: 48).

hatatlan toborzó munkájának eredménye volt, mely során sikerült meggyőzni főleg a hátrányos anyagi helyzetben levő szülőket gyermekeik beiskoláztatásáról. 1952-ben például az iskola vezetősége hét szülővel (közülük hat cigány volt) íratott alá kötelezvényt a gyermekek iskolába járatására vonatkozóan, s ugyancsak ebből az évből származik az a tanügyi jelentés is, mely szerint a 36 iskolaköteles gyermek ruházata szegényes/hiányos, mely az iskolából történő kimaradásukhoz vezet, s melynek a tantestület a központi szervek által történő mihamarabbi orvoslását kérte, nem eredménytelenül. Ugyanakkor a létszámbeli növekedés komoly gondok elé állította az iskola vezetőségét. A megnövekedett tanulólétszám következtében az iskola rendelkezésére álló épületek kevésnek bizonyultak. Ilyen körülmények között az akkori igazgató, Éltes László átíratott fordult a tartományi és rajoni szervekhez, hangsúlyozva, hogy az egykori kastély teljes épületegyüttesét meg kell nyerni az iskola ügyének, s ekkor vetődött fel először egy magasabb fokú (esetleg mezőgazdasági szakiskola) létrehozásának gondolata is. Csakhogy a kastély északi szárnyában még lakók voltak, középső szárnyában pedig a gabonagyűjtő központ tartózkodott, így a tantestület kérelmét elvetették (lásd Berekméri D. I. 1994: 146–147).

A sáromberki közoktatás történetében az 1950-es évek hoztak fordulatot. 1951-ben érkezett a faluba, és honosodott meg a Csegzi házaspár (Gábor és Anna), a Varró házaspár (Gábor és Anna) illetve Vajda Zoltán; ugyancsak itthon tanított Barabássy Irma. A következő évben érkezett meg a Mihály házaspár (Béla és Irma), 1955-ben pedig a Gurza házaspár (László és Ida). Valamivel később, az 1966-os tanévtől telepedett haza a Simon házaspár (Ákos és Mária). Természetesen az itt említettekén kívül számos más tanerő is tanított hosszabb-rövidebb ideig a sáromberki iskolában, azonban ezek a tanerők képezték az akkori tantestület gerincét, mely az iskola falain belül történő oktatás színvonalának növelése és az analfabetizmus felszámolása¹⁶⁴ mellett intenzíven részt vállalt a közösség gazdasági és szellemi életének irányításában is (Berekméri D. I. 1994: 147–153).

1955-ben Mihály Bélát nevezték ki a sáromberki általános iskola élére, akinek négy év kemény munka árán 1958-ban sikerült megalapítani az egykor megálmódott hároméves mezőgazdasági szakiskolát, melynek őt nevezték ki első igazgatójává. A szakiskola kezdetben az általános iskolával közös közigazgatás alatt működött, diákjai – kik közül sokan már a 18., sőt a 19. életévüket is betöltötték – jórészt a környező falvakból kerültek ki, de Mihály Béla Mezőpanitból és környékéről is toborzott diákokat. A szakiskolában tanulók száma 49 volt, az általános iskolába pedig 208 tanuló volt beiratkozva. Az összesen 257 diákot 14 tanerő és két helybéli oktatómester (Vajda Ödön, Kántor János) oktatta. A megalakult szakiskola jótékony hatással volt a sáromberki iskolaügyre, hiszen új, szakképzett tanárok érkeztek a településre: Kádár István agrármérnök, Iszlai Attila természetrajz szakos és Fülöp Antal román szakos tanárok, akik a szakiskolában és az általános iskolában egyaránt tanítottak. Ezen kívül érezhetően kibővült az iskola anyagi és didaktikai alapja, fellendült a kulturális- és a sporttevékenység. A mezőgazdasági szakiskola

164 Az analfabetizmus ellen indított országos szintű kampányról lásd Gagyi 2009a: 108–111.

az 1960/61-es tanévtől különvált az általános iskolától, s egyben átalakult Mezőgazdasági Szakiskolává (Berekméri D. I. 1994: 147–153).

A szakiskola ügyéért folytatott küzdelmet kedvezően befolyásolta a kollektivizálás folyamatának felgyorsulása, hiszen a kollektív gazdaságok működtetéséhez szükséges szakemberképzés szükségességére lehetett hivatkozni: *„a cél az volt, hogy a kollektivizálás befejezése után az ottan végzetek hazamennek és ottan vezető pozíciót töltenek be a kollektív gazdaságok életében”*.¹⁶⁵

Az általános iskola az 1965/66-os évtől a tanügyminisztérium határozata értelmében áttért a nyolcosztályos tanrendszerre, Gurza László igazgatósága alatt. Ezt követően, 1971-ben kezdtek el építeni a ma is működő általános iskola kétszintes épületét (lásd Mózes é. n. IV.: 169).

Az oktatás államosítását követően (1948) az államhatalom megkövetelte, és a helyi, illetve rajoni (később megyei) szerveken, valamint a féléves és éves jelentéseken keresztül ellenőrzés alatt tartotta az iskolaköteles gyermekek iskola- és óralátogatását. A rendszeres jelentések mellett az osztályfőnökök és a tanítók számára kötelező volt a családlátogatás legkevesebb havi egy alkalommal, a problémás gyermekek esetében az igazgató bevonására is sor került. Az 1950-es évektől a tanerők szinte minden gyermeket folyamatosan értékelték (tanulmányi előmenetel, családi helyzet stb.), s ahol szükséges volt, közbeléptek: rábeszéltek, szankciókat alkalmaztak (lásd fentebb). Iskolakezdekor a meggyőző akció még erőteljesebb volt: *„[Iskolakezdekor] az első két hét alatt én egyebet nem csináltam, mint reggel mentem ki a Telepre, a Kút utcába, s hajtottam a gyermekeket az iskolába. S talán – úgy beszélgettük a feleségemmel – ennek meg is volt az eredménye, mert azok a szülők, most már ugye szülők, és egy részük nagyszülő is, a gyerekeket minden további nélkül hozzák az óvodába, iskolába. Akkor volt olyan is, aki munkára fogta a gyereket, nem akarta, hogy járjon iskolába. Oda pedig szinte naponta elment vagy az osztályfőnök, s mentem én is vele, hogy győzzük meg, hogy adja a gyermeket iskolába, hogy [tanuljon] a többivel. [...] Összeültünk és értékeltük, a tanulóknak az előrehaladását megbeszéltük, szinte minden gyermekről véleményt alkottunk, és ahol úgy láttuk, hogy nagyobb szülői segítségre van szükség, egy-két tanerő elment és a szülővel beszélgetett, hogy...”*¹⁶⁶

A folyamatos iskola- és óralátogatás biztosítása mellett igen nagy hangsúlyt fektetett az akkori iskolavezetőség az analfabetizmus felszámolása érdekében végzett munkára. A tanerők e munka terén tanúsított odaadó munkáját és hatékonyságát mutatja az a tény is, hogy az ilyen téren kifejtett tevékenységéért Mihály Bélát, az iskola akkori igazgatóját 1957-ben éltanító címmel tüntették ki.¹⁶⁷ Ugyanakkor az

165 Gurza László egykori tanerő visszaemlékezése.

166 Gurza László egykori tanerő visszaemlékezése.

167 *„Amikor megkaptuk a kinevezésünket Sáromberkére, az iskolai munka mellett fő feladatunk az írástudatlanság felszámolása volt. Az iskolában vagy magánházaknál gyűltünk össze öt-hat írástudatlannal, rendszerint az esti órákban, és végeztük a cseppet sem könnyű munkát, több-kevesebb sikerrel. Férfjem ezzel a munkával érdemelte ki és kapta meg az éltanító címet.”* A Mihály Irma nyugdíjas tanítónővel 1994-ben készült az interjú, lejegyezte Berekméri D. István (közölve: Berekméri D. I. 1994: 153).

1951–52-es tanévben az óralátogatás 94%-ra nőtt és javultak a tanulmányi eredmények: 192 tanulóból 178 átmenő osztályzatot ért el (lásd Berekméri D. I. 1994: 147).

A tanítók a gyermekek tanulási eredményeinek javítása érdekében a gyermekek szabadidős tevékenységét is ellenőrzés alá vonták. Hangsúlyosan agrárjellegű település lévén, Sáromberkén az 1950-es években még gyakran szerveztek kaláka- és egyéb bálakat házaknál, vagy a művelődési házként is szolgáló „táncteremben”.¹⁶⁸ A bálók a kora délutáni órákban kezdődtek, s belenyúltak a késő éjszakába. Az új művelődési házban pedig naponta került sor filmvetítésre. Ezekon az eseményeken szinte mindig legalább egy tanerő, az igazgató/ képviselő Mihály Béla jelen volt, de gyakran mások is, s szigorúan felügyelte a gyermekeket, akiknek az esti órákban tilos volt a bálban vagy a vetítésen részt venni. Emellett minden napra egy-egy tanerő volt beosztva, aki délután végigsétált a falun, s az utcán játszó gyermekeket leckéjükből kikérdezte.

1. *„Hogy rászorítsuk a gyermekeket, hogy tanuljanak, öt óra után nem engedjük, hogy az utcán játszdjanak, s minden napra be volt osztva egy tanerő, sétálgatott a faluban, még az emberekkel találkozott, beszélgetett. Meg nem engedték, hogy... – akkorjában a kultúrotthonban minden este volt filmvetítés – nem engedték, hogy a gyermekek menjenek, nézzék a filmet, hanem megszerveztük a vasárnap vagy szombat délutáni filmvetítést. Kezdetben egyes szülők még haragudtak is ezért, de utána ők is rájöttek, hogy ez nagyon jó, és a gyermekeknek a felkészülési színvonala emelkedett.”*¹⁶⁹

2. *„Ha kint játszdottunk, mert elvégeztük a leckénket, öt órakor, hat óra között, vagy kint futballoztunk a házak alatt, kellett vigyázzunk, mert ha végigment Mihály Béla vagy Gurza vagy Varró, akkor megkérdeztek, hogy na gyeride, a leckédet elkészítetted? Megvan a leckéd? Vagy kérdést tehettek fel. Nem létezett akkor bál vagy mozivetítés, egy időben nagyon szigorúan vették. Soha nem felejttem el, asszem, már akkor hetedikes voltam, elbújtunk egy este filmet nézni. Nem volt akkor tanerő, de megtudták. Másnap ki voltunk állítva a tanáriba. Én nagyon megcségyelltem magam, mert főleg engem az élen dorgált. Emlékszem a filmre is: Sóbálvány, az volt a címe. Hogy mi volt benne, arra már nem, de ahogy az sóbálvány volt, ott mi váltunk sóbálvánnyá, amikor Mihály Béla végigment. – Na ezt nem vártam tőled – azt mondja –, Domika ezt nem vártam tőled. Vigyáztak, ha bál volt, az ki volt hirdelve [...], délután még megengedték, vagy ott volt a szülő is, de este ha nem más, akkor kihírdették vagy Mihály Béla vagy Gurza, vagy aki ott volt, hogy kérjük a gyerekeket hazavinni.”*¹⁷⁰

Az oktatás színvonala az 1980-as évekre visszaesett. Ez részben annak volt köszönhető, hogy a korábbi gyakorlattal ellentétben az iskola tanárainak legnagyobb része nem lakott a településen, hanem Marosvásárhelyről ingázott. Így a falu életére nem volt rálátása és hatása sem. Ugyanakkor az ingázó életforma nem tette

168 Az épület a református egyház tulajdona volt, benne működött az iskola. A II. világháború után művelődési célokra foglalták le, de megmaradt az egyház tulajdonában. Az új művelődési ház 1959-ben épült fel.

169 Gurza László egykori tanerő visszaemlékezése.

170 Berekméri D. István (1946) visszaemlékezése.

lehetővé, hogy a tanárok iskolán kívüli oktató-nevelő tevékenységet folytassanak. Az órákat a busz-, illetve vonatjáratokhoz igazították, ez pedig azt jelentette, hogy az oktatás csak jóval 8 után indult el, és már a kora délutáni órákban is alig volt tanerő az intézményben. Mindez kihatott a tanerők és a tanulók morális tartására egyaránt.

Az 1990-es években ehhez még az is hozzájárult, hogy visszaesett az iskolalátogatás aránya is. Berekméri D. István egykori történelemtanár szerint ez 60–65% alá zuhant. 1994-ben a következőket írja: „nagyon sok iskoláskorban lévő cigánygyermek marad ki az oktatásból, és vannak olyan cigánycsaládok, melyekben az írástudatlanság nemzedékről nemzedékre öröklődik. Tenni ez ellen egyelőre sokat nem tudunk. A gyermeksegélynek az iskolán keresztüli folyósítása sem sokat változtatott a képen. Osztályonként bejött ugyan 2-3 tanuló, de ezek már eleve hátrányos helyzetű tanulók (csak igen kevés alkalommal fordultak meg az I–IV osztályban), akik épp csak rajzolgatják a betűket a tábláról. [...] Örvendetes tény, hogy a fiatalabb cigányszülők nagy része támogat minket, elküldi gyermekeit az iskolába [...]. Igaz az is, hogy sok az anyagi gond. Három, négy vagy öt gyermeket ruházni, tízóraival ellátni nehéz feladat, különösen manapság, amikor nagyon sok család esetében az apát már sújtja, vagy legalábbis fenyegeti a munkanélküliség (míg az asszonyok inkább a háztartásban dolgoznak). Földje pedig kevés cigánynak van...” (Berekméri D. I. 1994: 157.)

A folyamatosan sorvadó diáklétszám következtében 2007-ben az általános iskolát és a mezőgazdasági szakközépiskolát összevonták Sáromberki Mezőgazdasági Iskola-központ¹⁷¹ néven. A létszámcsökkenés mellett az intézmény infrastruktúrája is leépült és az oktatás minősége is visszaesett, az elmúlt közel egy évtized alatt folyamatosan csökkent az oktatási ciklust lezáró, sikeres képességi vizsgát (a 8 osztály befejezését követően) és érettségi vizsgát (a 12 osztály befejezését követően) tevő tanulók száma. Ez pedig azt vonta maga után, hogy egyre több család már az óvodás kortól a közeli Marosvásárhelyre vagy Marosszentgyörgyre írattja be gyermekeit. Az intézmény ugyanakkor a település kulturális életének szervezésében is egyre kisebb szerepet vállal.

Alfabetizáció és iskolai végzettség

Alfabetizáció • A közösség alfabetizáltságára vonatkozó konkrét adataink az 1869-es évi népszámlálástól kezdődően vannak és az 1941-es népszámlálásig tartanak. Ezt követően, a román állam – valószínűleg ideológiai okok miatt – 1945 után nem mérte az alfabetizáltság fokát, csak az iskolai végzettségét.

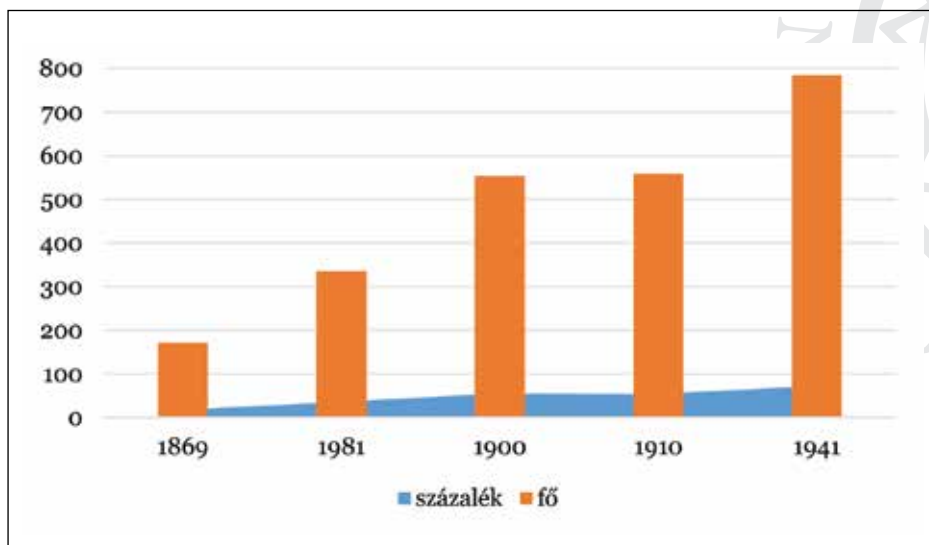
Az 1869-es népszámlálás adatai szerint a településen 172 személy (115 férfi és 57 nő) tudott írni és olvasni, és további 75 (36 férfi és 39 nő) olvasott. Vagyis a teljes lakosság 18,01%-a volt birtokában az írás és olvasás mesterségének és további 7,85%-a olvasott. Az 1868-as tanügyi reform hatását ezek az adatok még nem tükrözik, de ha azt nézzük, hogy alig 10 év alatt az írni-olvasni tudó népesség számaránya a településen megduplázódott, akkor mindenképpen azt mondhatjuk, hogy a sáromberki oktatás sikeresen alkalmazkodott az új helyzethez.

171 Grup Școlară Agricol Dumbrăvioara

Az 1881-es népszámlálás adatai szerint ugyanis a településen 335 írni és olvasni tudó személy élt, ami az össznépeség 35,9%-át jelentette, ami jó átlagnak számít tekintettel arra, hogy Maros-Torda vármegye összlakosságának ekkor mindössze 21,38%-a írt és olvasott, illetve további 3,46%-a olvasott.¹⁷² Ebből is látszik, hogy a Telekiek oktatáspolitikája (lásd fentebb) jótékony hatással volt a település írni-olvasni tudásának alakulására, hiszen ha a további mérések adatait elemezzük, akkor elmondható, hogy az alfabetizáltság fejlődéspályája a településen dinamikusnak mondható. 1900-ra már 554, azaz a lakosság 55,23%-a írt és olvasott.

A fejlődés az 1900-as évek elején – a gyermeklétszám növekedésének következtében, illetve a megfelelő számú tanerő hiányában (a település egyházi iskolája még mindig 1 tanítóval működött) enyhe visszaesést észlelhetünk: 1910-ben az összlakosság 54,17%-a tudott írni-olvasni, azaz 558 személy.

A helyzet tarthatatlan voltát a közösségben is felismerték, hiszen az iskolát 1911-ben államosították, a tanítók száma pedig háromra emelkedett. Az oktatás reformjának eredménye csakhamar megmutatkozott az alfabetizáltság szintjének növekedésében is: 1941-ben már 784 személy, azaz a teljes lakosság 72,32%-a írt és olvasott.

48. ábra. Az alfabetizáció alakulása 1869–1941 között

¹⁷² Az 1881-es évi népszámlálási adatok szerint Torda vármegye népességének alfabetizációja a következő képet mutatta:

össznépeség			írni-olvasni tud			csak olvasni tud		
férfi	nő	összesen	férfi	nő	összesen	férfi	nő	összesen
73200	72916	146116	20941	10300	31241	1924	3143	5067

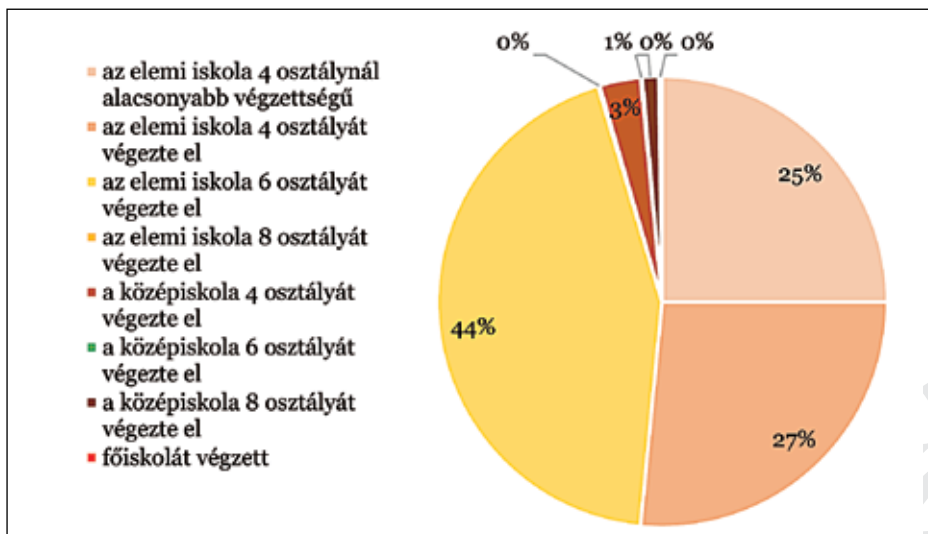
Az új államhatalom 1948-ban az oktatást államosította, s átfogó kampányt indított az analfabetizmus felszámolása érdekében: összeírta az analfabétákat és megszervezték oktatásukat (lásd Gagyi 2009a: 109–111). Az 1950-es évek elején erre a munkára Sáromberkén hat tanerőt osztottak be, s bár szűkös didaktikai eszközkészlet állt rendelkezésükre, az eredmény csakhamar mutatkozott: a 70 nyilvántartott írástudatlanból 55 vett részt a tanfolyamon, melyből 38-an sikeresen vizsgáltak a tanfolyam végeztével. Ezekre a tanfolyamokra az '60-es évek végéig folyamatosan sor került. Az iskolában vagy a magánházaknál folytak, egy-egy pedagógus öt-hat írástudatlannal foglalkozott, rendszerint az esti órákban (lásd Berekméri D. I. 1994: 147).

Az 1960-as évekre Romániában már „hivatalosan mindenki ír és olvas”. Az 1966-os népszámlálás pedig már nem mutatott ki analfabétákat (Gagyi 2009a: 110), ahogy a későbbi népszámlálások sem.

Ez azonban nem azt jelenti, hogy a településen végleg felszámolták az analfabetizmust. A cigány közösség tagjai között ugyanis továbbra is igen gyakori jelenség volt (és maradt máig is), hogy az elemi osztály elvégzése sem szavatolta az írás és olvasás elsajátítását. Számolnunk kell ugyanakkor a funkcionális analfabetizmus jelenségével is. Az idősebb korosztály, illetve a csupán néhány osztályt, vagy gimnáziumot végzettek körében jellemző, hogy olvasni tudnak ugyan, de az olvasottak értelmezésére képtelenek, ahogy arra is, hogy a hivatalos szervek fele bármilyen kérvényt, beadványt stb. elkészítsen. Ez főleg az 1990-es évek elején vált nyilvánvalóvá, amikor a földek visszaigénylése, majd ezt követően a különböző támogatások miatt számos kérvényt kellett elkészíteni. Ezek a személyek az ilyen helyzetekben a termelő szövetkezet egykori alkalmazottainak, vagy a hivatalos iratok elkészítésének terén náluk jártasabb ismerőseik tudására támaszkodtak.

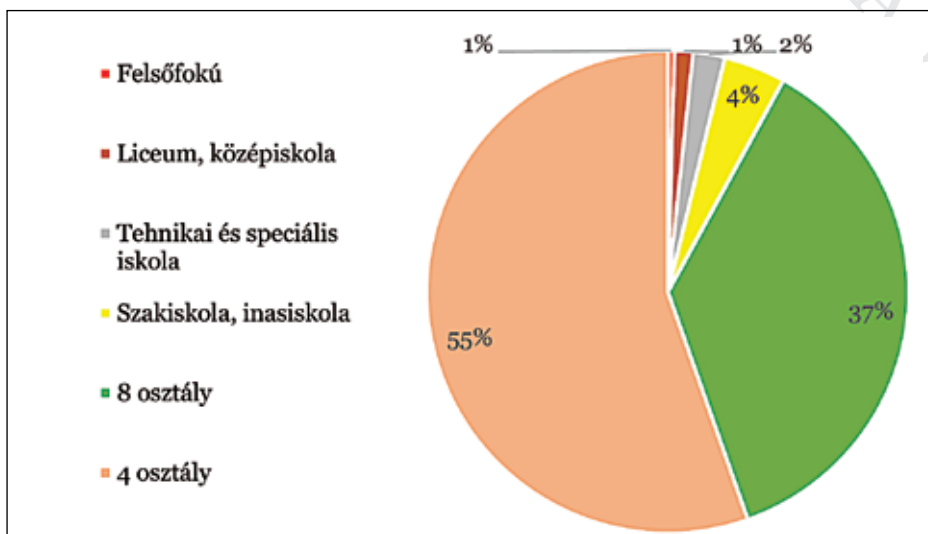
Ha az alfabetizációs történeti adatokat rávetítjük a gazdasági szerkezet alakulásának mutatójára, akkor azt tapasztalhatjuk, helyi szinten is érvényesül az a kelet-európai szocialista országokra jellemző tendencia, mely – Ernst Gellner szavaival élve – „az írástudatlan parasztokból írni-olvasni tudó gyári munkásokat faragott” (idézi Gagyi 2009a: 106).

Iskolázottság • 1941-től már az iskolázottságra vonatkozó adatokat is közöltek a hivatalos népszámlálások. Ezek tükrében a település lakosságának iskolázottsági mutatója 1941-ben a következőképpen alakult: összesen 952 személy vett részt valamilyen szintű képzésben, de ezek közül 168 személy nem sajátította el az írás és olvasás képességét. Ezen kívül volt 196 olyan személy, aki az elemi iskola 4 osztályánál alacsonyabb végzettséggel rendelkezett. Az elemi iskola 4 osztályát végezte el 208, 6 osztályt végzett el 344 személy, 8 osztályt végzett el 1 személy. A középiskolai végzettséggel rendelkezők közül a középiskola 4 osztályát végezte el 23 fő, 6 osztályt végzett el 1 fő és 8 osztályt 9 fő. A településen 2 főiskolát végzett személy élt. (49. ábra)

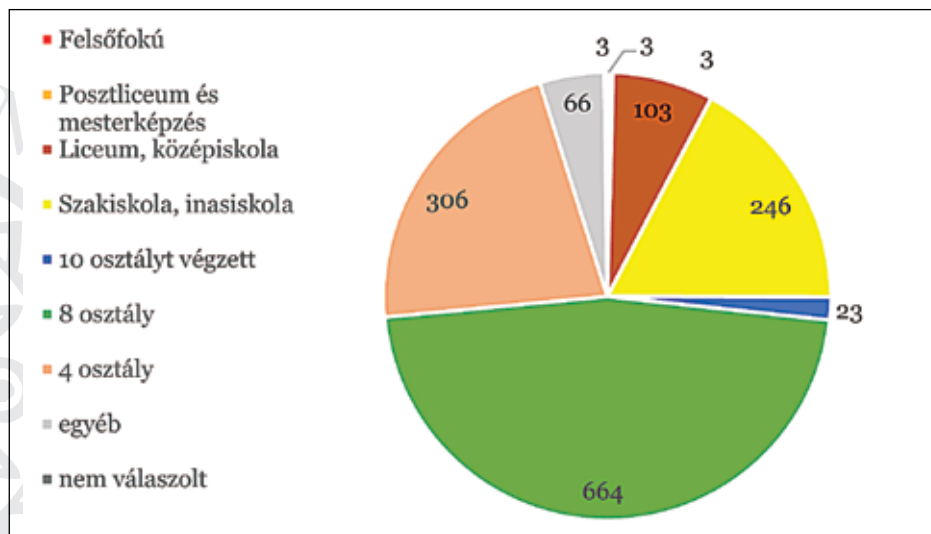
49. ábra. A település lakossága iskolai végzettség szerint 1941-ben

Az 1966-os népszámlálás szerint ekkor a településen már 7 felsőfokú végzettséggel rendelkező személy volt, ebből 10 férfi és 1 nő. Az érettségivel rendelkezők száma 20 fő (12 férfi és 8 nő) volt, míg technikumot 34-en végeztek, amiből 22 volt férfi és 12 nő. A szak- illetve inasiskolát végzettek száma 67 (56 férfi és 11 nő) volt, míg a 8 osztályt végzettek száma 590 (496 férfi és 94 nő). A lakosság túlnyomó része – 891 személy, amiből 443 volt férfi és 448 volt nő – azonban csak a 4 elemi osztályt végezte el.

50. ábra. A település lakossága iskolai végzettség szerint 1966-ban

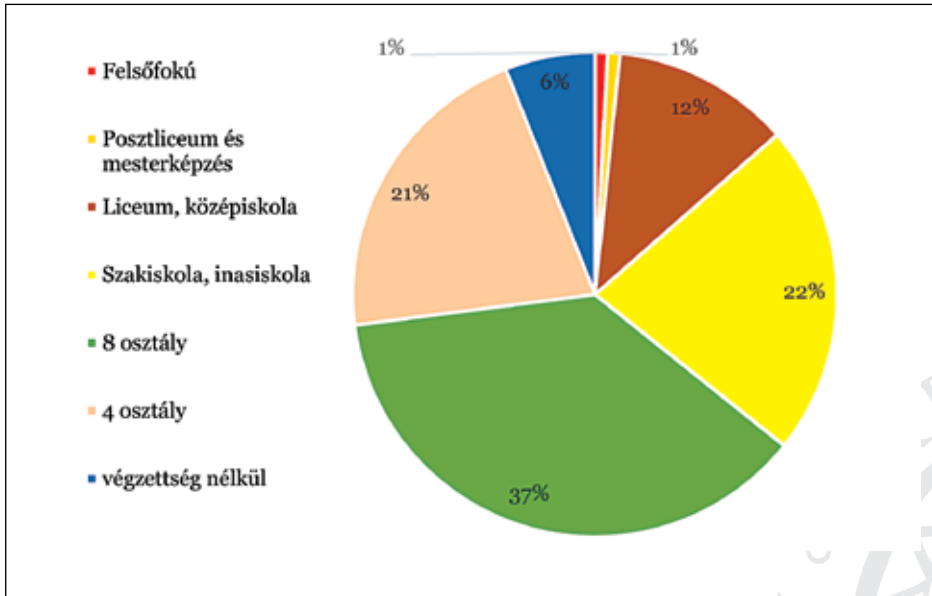
1992-re, a kötelező 8 osztály bevezetésének következtében megnőtt a gimnáziumot végzettek számaránya a csak elemi végzettekhez képest, de a felsőfokú illetve középfokú végzettséggel rendelkezők száma továbbra is alacsony maradt. Mindössze 3 személy rendelkezett felsőfokú végzettséggel és további 3 vett részt érettségi után posztliceális képzésben. 103-an rendelkeztek érettségivel és 244-on végeztek valamilyen szakiskolát/inasiskolát. 23-an 10 osztályt, 664-en csak a gimnáziumot és 306-on az elemi iskolát járták ki, illetve 66-on csak 1-2 elemi jártak.

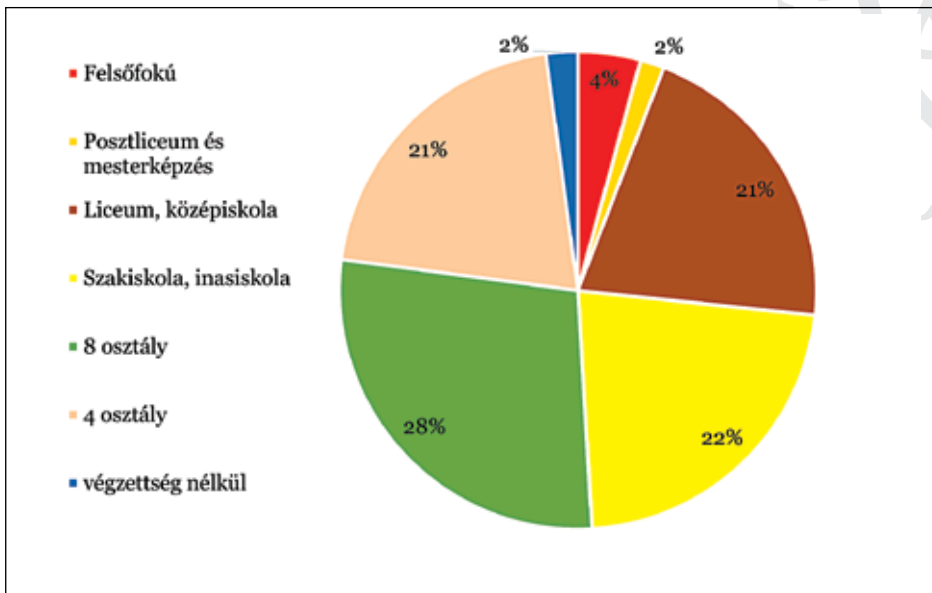
51. ábra. A település lakossága iskolai végzettség szerint 1992-ben

2002-re jelentősen nőtt a felső- és középfokú végzettséggel rendelkezők száma: 12-en (8 férfi és 4 nő) végeztek egyetemet, és további 12-en (7 férfi és 5 nő) valamilyen posztliceális képzést. Az érettségivel rendelkezők száma elérte a 172-t, amiből 69 volt férfi és 103 nő. A szakiskolát végzettek száma 321 (231 férfi és 90 nő) volt, míg a gimnáziumot végzetteké 539 (238 férfi és 301 nő). Csupán elemi osztályt végzett 304 (138 férfi és 166 nő) személy. A településen továbbra is magas a végzettség nélküliek száma is: 87 fő, ebből 32 férfi és 55 nő. (52. ábra)

A 2011-es népszámlálási adatok esetében a legszembetűnőbb a felsőfokú végzettséggel rendelkezők számának ugrásszerű megnövekedése. Ezek száma 2011-ben elérte a 65-öt, amihez még hozzájön a posztliceális képzést végzett 25 személy is. A településen továbbá 318 középiskolai és 343 szakiskolai végzettséggel rendelkező személy található, míg a 8 osztályt végzett személyek száma 429 volt. Elemi iskolát 318-an végeztek, 33-an pedig nem fejezték be az elemi iskoláikat sem. (53. ábra)

52. ábra. A település lakossága iskolai végzettség szerint 2002-ben

53. ábra. A település lakossága iskolai végzettség szerint 2011-ben

A település szellemi elitjének megítélése szerint a település oktatási színvonala, a település lakóinak iskolázottsága, szellemi és szakmai felkészültsége a térségre jellemző átlagnál magasabb. Ennek bizonyítása érdekében a település történetével foglalkozó munkák, Mózes András, Szabó Miklós és Berekméri D. István írásaiban név szerint felsorolja azokat a sáromberki születésű személyeket, aki közép- és felsőbb iskolába jártak (Mózes é. n. I.: 125–131, Berekméri D. I. 1994: 155). Azonban ez a népszámlálási adatok tükrében – mint látni fogjuk – nem minden esetben tűnik megalapozottnak. Még a 2002-es népszámlálás szerint is a sáromberki társadalom szerkezetéről iskolázottság szempontjából az mondható el, hogy a 10 év fölötti lakosság több mint 6%-a nem járt iskolába, és további 58%-a nem rendelkezik semmiféle szakképesítéssel. Líceumi vagy szakiskolai szintű képzéssel a lakosság 34%-a rendelkezik. Érettségi utáni képzésben pedig a lakosság csupán 1,66%-a részesült. Ez csak a 2011-es népszámlálásra változik meg jelentősen, a felsőfokú végzettséggel rendelkezők részaránya ekkor éri el a 4%-t, de még mindig 2% körül mozog azok száma is, akik az elemi szintű képzést sem fejezték be.

Kulturális intézmények és kulturális élet¹⁷³

A gazdasági élet megszervezésével és látványos fellendülésével párhuzamosan, sőt ezt megelőzően, a szellemi és kulturális élet terén is fellendülésnek lehettünk tanúi, már a 20. század elejétől. Az iskolai oktatás intézményesülésével és az intézmény kiteljesedésével, fejlődésével párhuzamosan, a helyi tanerők és az egyházi előljárók vezetésével bontakozott ki a helyi kulturális élet.

A századfordulón általános igények és törekvések jegyében bontakozott ki a helyi református egyház felügyelete alatt az az ifjúsági egyesületi mozgalom. Az 1912. november 18-án megalakult Ifjúsági Egyesület, mely vallásos tárgyú programjai (bibliaolvasás, zsolttartanulás, éneklés) mellett ismeretterjesztő (történelmi, természettudományos és gazdasági előadások) és szórakoztató („vidám dalok” tanulása, ünnepségek és táncmulatságok) műsorokat is szervezett a helyi lakosoknak. Ugyanabban az évben alakult meg a település első *dalköre*, Gáll Márton igazgatótanító vezetésével (Szabó 1994a: 46).

Az első világháború után a kezdeti lelkesedés megbicsaklott. A hatalmi szervek korlátozták a szabad gyülekezést, s így az ifjúsági (de bármiféle) egyesületi munka csak az 1920-as évek második felében folytatódhatott. 1922-ben alakították újra a dalkört és a színjátszó csoportot, 1928-ban hozzák létre a Református Nőszövetséget, 1931-ben alakul meg a Sáromberki Református Leányszövetség, 1932-ben pedig a Sáromberki Ifjúsági Keresztyén Egyesület. Ezekben a szervezeti keretekben lényegében a 19–20. század fordulóján kibontakozó szellemi pezsdülés éledt újjá bibliaolvasás, zoltáréneklés, műsoros karácsonyi és húsvéti ünnepségek, színjátás és egyéb rendezvények formájában (Szabó 1994a: 46).

173 Az alfejezet szövege – néhány változástól/javítástól eltekintve – a Sáromberke írásbeliségének és az írás mindennapivá válásának elemzését tartalmazó kötetben jelent meg először (lásd Vajda 2013a: 45–48).

Az énekkar újjáalakulása után egy templomi Petőfi-ünnepségen lépett fel először, majd 1926-ban a harangszenteléskor, 1928-ban a templomszenteléskor, 1941-ben a március 15-i ünnepségen és az október 5-én tartott zászlószentelésen. Ezenkívül a karácsonyi ünnepi rendezvényeken is szerepelt. A színjátszó csoport pedig népszínműveket és életképeket állított színpadra, emellett ünnepek alkalmával verseket szavaltak (lásd Szabó 1994a: 46, 54).

A gazdagodó kulturális tevékenységeket a második világháború ismételtén megszakította. A román államhatalom berendezkedése után ezeket a szervezeteket és tevékenységüket beszüntették. A '40-es évek második felében csupán a színjátszó társulat működéséről van adatunk, ennek irányítása ekkor az egyház felügyelete alól a helyi tanári kar hatáskörébe került át (lásd Vajda 2008: 98).

A 20. század '40-es éveinek végétől a kulturális és oktató célú rendezvényeknek a templom és a református egyház tulajdonát képező kultúrterem/táncterem (korábban egyházi iskola) adott otthont. A településen korszerű művelődési ház csak 1953–1956 között épült meg. A kultúrház megépülésével a művelődési élet ismét megpezsdült. A falu kulturális életét szintén a helyi tanerők szervezték újra és irányították. A tanerők a két világháború közötti időszak pezsgő kulturális életének hagyományából merítettek mintákat, az akkor létesült, működő kulturális tevékenységeket élesztették újra: az 1957–58-as tanévben a helyi színjátszók a tanerők vezetésével bemutatták a *Cigány* című népszínművet, mellyel országos díjat is nyertek, Gurza László pedig 1955-ben száztagú dalárdát szervezett, mely a településen és idegenben egyaránt szintén sikeresen szerepelt (Berekméri D. I. 1994: 150). A kórus közel tízéves működése alatt (1963-ban oszlott fel) a környező települések mellett Marosvásárhelyen, Szovátán, Parajdon stb. vendégszerepelt, több megyei és országos szintű rendezvényen vett részt és nyert díjat vagy kitüntetést, többek között egy alkalommal országos második díjat is. Az akkor nyert bútorzatból rendezték be az újonnan elkészült, s az Ady Endre nevét viselő művelődési ház nagytermét, valamint az olvasótermet is. A felnőtt kórus mintájára, ugyancsak Gurza László vezetése alatt az általános iskola felső tagozatának is diákkórusa alakult, mely a Teleki családtól visszamaradt zongora kíséretével a környező falvakba, valamint Marosvásárhelyre is több alkalommal eljárt vendégszerepelni. A szakiskola pedig zenekarral és táncsoporttal büszkélkedhetett.

A dalkör mellett két felnőtt *színjátszó csoportja* is volt a közösségnek, egyik a helyi tanerőkből, másik a falu fiataljaiból szerveződött, mindkettő Vajda Zoltán szervező munkájának eredménye volt. A betanult színdarabokat a helyi közönségnek adták elő, de néhány sikeresebb darabbal (melyben tanerők és helyiek egyaránt szerepeltek) a környező falvakat is bejárták, sőt versenyeken is szerepeltek. A *Bújócska* című darabbal például a helyi színjátszó csoport eljutott Bukarestbe is, A *Cigány* című darabbal pedig, melyben néhány tanerő is játszott, az 1957–58-as évadban a falusi csoport az országos döntőbe került. A színjátszó csoportokat Vajda Zoltán, Mihály Irma és Gurza Ida oktatta, irányította, a próbákra a helyi művelődési házban vagy egy-egy tanerő házában került sor.

„A hosszú téli estéken a művelődési otthon mindig benépesült, gyakran minden terem foglalt volt, és ilyenkor a színjátszó csoporttal a saját otthonomban

próbáltam. Különben a kollegák mindenike kivette részét ebből a munkából. [...] Munkánknak megvolt az eredménye: színjátszó csoportunk országos döntőig jutott, dalárdánk megyei döntőkön vett részt, vendégszereplésekre jártunk. Külön színjátszó csoportja volt a tantestületnek, melynek tagjai, ha kellett, mindig szívesen ugrottak be segíteni a falusi csoportot. Irodalmi összeállításainkkal a magyar klasszikus irodalmat ismertettük, népszerűsítettük, pótoltuk azt, ami az akkori hivatalos tantervből kimaradt.” – emlékezik vissza Mihály Irma ezekre az évekre (idézi Berekméri D. I. 1994: 153).

Az iskolában Fülöp Antal vezetett kiváló színjátszó csoportot. A *Bakancsos* című darabbal 1958-ban bejárták a környező falvakat, s a 8000 lejes bevételből a csoport tagjai a helyi tanári kar felügyeletével (Mihály Béla és Irma, Fülöp Antal stb.) országjáró kirándulást szerveztek. A csoport tagjai közül többen a későbbiekben a felnőtt színjátszásba is bekapcsolódtak, ezzel magyarázható, hogy a színjátszó tevékenység az 1970-es évek közepéig folyamatosan, kisebb-nagyobb kiesésekkel pedig az 1990-es évek közepéig fennmaradt.

A *pionírszervezet* Sáromberkén 1950-ben alakult meg, s bontakozott ki alig néhány év leforgása alatt, úgy, hogy az 1954–55-ös tanévben az iskola már 81 pionírt mondhatott magáénak. A pionírszertartásokra egy volt diák így emlékezik vissza: „*azokban az években kevés tanulóat avattak fel pionírnak. Aki jó tanuló volt, például magatartású, csak azt vették fel a pionírok soraiba. Visszaemlékszem, a kultúrthonban volt az avatás, a színpadon az országzászlót fogva mondtuk a Pionír Fogadalmat. Zászlót csókoltam, ami nagy hatással volt reám a további pionír tevékenységben.*

Az iskolának volt éltanuló-táblája, ahová az osztályelsők fényképei kerültek. Izgultunk, hogy kinek cserélik le a fényképét, kié marad továbbra is ott. A pionírszervezetnek volt Aranykönyve, ahová az éltanulók névsorát bevezették, a szervezet életének sikeres tevékenységeit megörökítették benne.” (Idézi Berekméri D. I. 1994: 155.)

A tanító Sáromberkén még az 1950–1960-as években is az iskolai oktatás mellett a közösség életének számos területét irányította. Szellemi képességei, világnézete, céljai és álmái a település fejlődését nagyban meghatározták, sőt munkássága sok szempontból máig hatással van a közösségre. Az azóta felnőtt generációk talán már nem is hallottak az egykori tanítóról, azonban a gyermekek nagyobb része ma az egykor Mihály Béla által alapított iskolában folytatja tovább középfokú tanulmányait.

A „népnevelés” részeként, a két világháború között működő gazdatanfolyamok mintájára, szakembereket (agrár-és gépészmérnököket, orvost stb.) hívtak előadást tartani. A „Szülők Iskolájában” pedig olyan előadásokra került sor, melyek révén a szülők eligazítást nyertek a családban felmerülő nevelési gondok megoldásához.¹⁷⁴

A kulturális élet megpezsdülésével együtt a sportélet terén is változás állt be. A Teleki-kastély egykori angolkertjének helyén sportpálya létesült, a kastély északi

174 Mihály Irma visszaemlékezése alapján (lásd Berekméri D. I. 1994: 153).

szárnya mellett található valamikori cselédházban pedig korszerű sporttermet hoztak létre. Az iskolának labdarúgó- és kézilabdacsapata létesült, melyek 1980-as éveig a környező falvak között megrendezett vetélkedőkön szerepeltek.

A román adminisztráció megtelepedése után az egyházi és nemzeti jellegű rendezvények – mivel nem kerülhettek ki a nyilvános térbe – a templom falain belül kerültek sorra, és ez a szokás az 1989-es változásokat követően is megmaradt, azaz a különbséggel, hogy ezután a helyi iskola is aktívan részt vesz a rendezvények szervezésében.

A rendszerváltást követően sorra alakult újjá az Ifjúsági Keresztyén Egyesület, a Református Nőszövetség és az egyházi énekkar, a Dalárda. Ezek voltak azok az intézmények, melyek a rendszerváltás után felvállalták a helyi kulturális élet (újjá) szervezését. Az 1990-es évek óta a településen több IKE-találkozóra és kórustalálkozóra került sor. A helyi IKE tagjai az 1990-es évek elején (rövid időre) színjátszó csoportot alapítottak, visszaállították a karácsonyi kántálás hagyományát, nyaranta évi rendszerességgel bibliahetet szerveznek a kisiskolások számára, ők szervezik a március 15-i ünnepeket. A nőszövetség tagjai öregek vasárnapját és kortárstalálkozókat és főzőtanfolyamot szerveznek.

A gazdatanfolyamok szervezésére az elmúlt 25 évben szintén gyakran sor került.

A településen 2007-ben alakult *ifjúsági egyesület*, mely szintén bekapcsolódott a közösség kulturális életének szervezésébe. Az alakulás évében színdarabot tanul-tak be, melyet a helyi művelődési házban mutattak be, kezdeményezték a településen egy *Gólyafesztivál*¹⁷⁵ és *falunap* megszervezését, melyet kisebb megszakítással máig rendszeresen megtartanak (lásd fentebb). Emellett az általános iskola diákjai számára több alkalommal természetismereti tábort szerveztek.

Az írás szerepe a személyes és nyilvános terekben

*A nyilvános terek íráshasználata*¹⁷⁶

Jürgen Habermas a társadalmi nyilvánosságról írott könyvében utal arra, hogy „a nyilvánosság maga egy területként jelenik meg – a magánterülettel szemben a nyilvánosság közterület” (Habermas 1999: 52). De arra is figyelmeztet, hogy „a közélet, a biosz politikosz, a piactéren, az agorán játszódik le, de semmiképpen sincs loká-lisan rögzítve: a nyilvánosság éppúgy létrejön a beszélgetésben (lexisz), [...] mint a

175 A települést a gólyák falvaként is szokták emlegetni, mert egy 2007-ben készült felmérés szerint Erdélyben itt volt a legtöbb gólyafészek és a legnagyobb gólyapopuláció. A fehérgólya népszerűsítése érdekében gólyaösvényt és gólyamúzeumot hoztak létre, az egyik fészket pedig videokamerával szerelték fel, melynek segítségével a gólyacsalád mindennapjai (a tojás lerakásától a fiókák kirepüléséig) az interneten keresztül élő adásban nyomon követhető. A település gólyapopulációját digitális nyomkövetővel is évente ellátják.

176 Közölve Vajda 2013a: 53–67, 2013b.

cselekvésben (praxisz)” (Habermas 1999: 53). Tehát nyilvánosság és nyilvános tér, köztér közötti különbségtéves szükségességére figyelmeztet.

Jelen fejezet a nyilvános terekről, illetve a nyilvánosság tereiről sajátos összefüggésben, az itt megjelenő írott szövegek kapcsán kíván szólni. A hordozók és a funkciók szintjén lezajlott változásokat időbeli dimenziójukban követi nyomon. A Jürgen Habermas által *társadalmi nyilvánosság* fogalmával leírt szerkezetéről tehát nem, vagy csak közvetetten szólok az alábbiakban.

Elsősorban a nyilvános térben zajló íráson alapuló információáramlás (átadás és átvétel), valamint a szóbeliség és írásbeliség viszonyának kérdését taglalom. A témát a következő gondolatok mentén látom kibonthatónak: (1) A hatalom a (köz) intézményeken keresztül hogyan jelenik meg az íráson keresztül a helyi nyilvános térben? Mit, mikor hogyan és milyen kommunikációs csatornák felhasználásával közvetíti a helyi közösség felé? Ennek milyen hatása van az intézmények megítélésére? Hogyan hat mindez a közgondolkodás és a közbeszéd alakulására? (2) Hogyan használja ki a nyilvános tér adta kommunikációs lehetőségeket az egyén vagy a lokális közösség? Hogyan, mikor és mit kommunikál az intézmények vagy más, hozzá hasonló személyek csoportja felé? (3) E két pólus egybevetése mit mond el az információs tér helyi használatáról, megítéléséről? (4) Milyen témák és műfajok jellemzik az egyes korszakokat? Milyen funkciók kapcsolódnak az egyes korszakokban ezekhez a műfajokhoz?

Mindezeket a kérdéseket az írásbeliség és szóbeliség viszonyára figyelve próbálom meg bemutatni, mert meggyőződésem, hogy ez az írás általános (közösségi) megítélését befolyásolja, modellálja az írással szemben kialakított közösségi viszonyulási módozatokat.

Sáromberke információs központjai

„Az utcák a város legélénkebb és legváltozatosabb közterei. Egyszerre jelentenek átmenetet és állandóságot, személyességet és személytelenséget, tömeget és magányt, komolyságot és felszabadultságot, idegenséget és intimitást. Az utca (és a köztér általában) az, ahol az ember megmutatja önmagát [...]. Az utcán szembesülünk az eltérő véleményekkel, a különböző értékekkel, mások tárgyaival és személyével. [...] Az utcán elhelyezett vagy oda kerülő tárgyak mind jelzik és alakítják az embereknek az utcához való viszonyát.” (Komjáthy–Szántó 2007: 202–203.) Ezek a kijelentések a falu határán belül is érvényesek maradnak.

Sáromberkének nincs klasszikus értelemben vett főtere vagy vásártere – bár az 1990-es évek második felétől heti rendszerességgel működik piac a település egyik mellékutcájában –, és az is csak feltételezhető, hogy volt valaha. Mózes András a helységről írt, kéziratban maradt monográfiájában ugyanis próbálja bizonyítani egyfajta vásáros tér meglétét. Azzal érvel, hogy a tény, hogy a település központjában a házak az úttól szokatlanul távol sorakoznak, azzal magyarázható, hogy ez a viszonylag széles, szabad területen piactérként szolgált (Mózes é. n. II.: 9). De bizonyítható, hogy a most látható térszerkezet csak a 20. század második felében ala-

kult ki, felsőbb rendelet hatására. Tehát az, amit itt a továbbiakban *köztér* alatt értek, azok valójában a település textúrájában található azon anomáliák, gócpontok, amelyek esetében nem is annyira a morfológiai, mint inkább funkcióbeli sajátosságok bírnak (köz)térszervező erővel.¹⁷⁷ Azokról a „csomópontokról”, elágazásokról, keresztezésekről és iránypontként működő épületekről (építményekről) van szó, amelyek amellet, hogy a település életének fókuszai, az identifikációban játszanak szerepet. Éppen ezért az alábbiakban azt tekintem át, hogy hol jelennek meg Sáromberkén a közügyekkel kapcsolatos, a közösség érdeklődésére is igényt tartó információk (hírek, értesítések), ezek mennyiben változtatják ezeket a helyeket információs központokká (információs sztrádákká), és ez mennyire tapintható ki a helyi mentalitásban?

A közintézmények közvetlen környezete bizonyos értelemben közteret is jelent, abban az értelemben, hogy a zárt helyekkel (magánterületekkel) szemben ezek mindenki számára egyformán hozzáférhetők (vö. Habermas 1999: 51–52). Az épületek falán, ablakában közérdekű információk vannak elhelyezve. Ez még hangsúlyosabb, ha a közintézmények egymás mellé tömörülnek a településen belül, ahogy ez Sáromberke esetében is megfigyelhető.

Ilyen értelemben a település legfontosabb közttere, központja a helységet észak-dél irányban átszelő 15-ös országút (Főút) a településről nyugati irányba, a leelőlk, illetve a Maros felé kivezető Sulymos utca, valamint a Főúttól kelet felé, a *Telep* irányába haladó utca keresztezésénél kialakult terület. A három út találkozásából kialakult útkereszteződés közvetlen környékén található az 1956-ban épült helyi művelődési ház, a postahivatal, a telefonközpont, az 1971–1973 között megépült általános iskola, az 1912-ben épült óvoda,¹⁷⁸ a Hangya Szövetkezet egykori épülete – melyben a szövetkezet jogutódja vegyesboltot és italozót üzemeltet –, a tejbegyűjtő központ és a tűzoltóraktár (mely korábban a községi bikák istállója volt). Mind közérdekű intézmények és/vagy a helyi gazdasági élet szempontjából fontos egységek épületei.

Ezen a téren állt az egykori községháza is, mely a megyésítés (1968) következtében¹⁷⁹ – amikor Sáromberkét a hozzá tartozó Erdőszengyellel együtt Nagyernye községbe sorolták be – elvesztette eredeti funkcióját, azóta a postahivatalnak, a telefonközpontnak és a helyi általános iskola kiegészítő osztályának ad otthont. Bár az 1989-es változásokat követően voltak próbálkozások a település község státuszának visszaszerzésére, ezek sorra kudarcba fulladtak. A néptanács intézményének felszámolását követően a település és a hatalom közötti kommunikáció, kapcsolattartás leszálló ága – azaz amikor az intézmény lép kapcsolatba, üzen a közösség felé – elsősorban nyilvános tereiben található hirdetőablakon, valamint a hirdetés (*kikür-*

177 Benedek József is arra hívja fel a figyelmet, hogy a hangsúly „nem a téren mint entitáson áll, hanem a térszervező folyamatokon, illetve a térnek a társadalmi folyamatokban betöltött szerepén” (Benedek 2000: 3).

178 Az épület eredetileg az első állami iskolának adott otthont.

179 A romániai területi-közigazgatási változásokról, okairól és következményeiről lásd Săgeată 2008.

tölés) és a falugyűlés rítusain keresztül valósul meg. Ezek a gyűléseket a helyi mezőgazdasági termelő szövetkezet elnöke, a falufelélős és a néptanács elnök, 1989 után a református lelkész és a helyi RMDSZ-elnök vezetésével zajlottak.

Szintén ezen a téren, a művelődési ház előtt található a falu hirdetőablaka is. Erre függesztik ki azokat a közleményeket, amelyek a faluközösséget érintik, róla vagy hozzá szólnak. A különböző kulturális és szórakoztató rendezvényekre, parlamenti, és helyhatósági választásokra készült plakátokat szintén itt helyezik el. Korábban a művelődési házban működött a mozi is, az egyes filmek reklámplakátja szintén itt került kifüggesztésre. Mára azonban ez a típusú plakát teljesen eltűnt a közösség nyilvános tereiből.

Az egykori Hangya Szövetkezet épületében működött 1989 előtt a helység egyetlen italmérő egysége,¹⁸⁰ a *Bodega*. Az épület elülső részében pedig élelmiszerbolt működött. Ezek a helyiségek szinte a mai napig hasonló funkciókat látnak el. Az L alakú épület elülső, a főútra néző részében ma vegyesbolt található. Előtte áll a településen működő két nyilvános telefonfülke egyike. Az üzlet hatalmas üvegabla pedig hirdetőablaként is működik, sok esetben a hivatalosan erre a célra felállított, fémből készült hirdetőablaknál jóval hatékonyabb is. A hatalmas ablak belső falára ragasztott hirdetések ugyanis védve vannak mind az idő viszontagságaitól, mind az ártó kezek elől.

A posta levél- és hírlapforgalma az utóbbi évtizedekben jelentősen megcsappant, a különböző számlák kifizetése, állami segélyek és egyéb szociális juttatások készpénzben történő felvétele, szétosztása azonban ma is itt zajlik. Mivel az intézmény rendelkezésére álló helység kicsi és a személyzet is minimális, a pénzforgalom szempontjából kiemelkedő napokon sorok alakulnak ki az intézmény előtt. Így a posta a sorban állás intézménye révén a nyilvános térben zajló okoskodás (Habermas 1999: 189) fontos színtere. Ugyanakkor az épületben számos útbaigazító felirat, plakát látható, melyek funkciója a hirdetőablakon álló szövegekével azonos: informatív és normatív funkciót tölt be.

A tér legnagyobb és bizonyos értelemben központi helyet elfoglaló épülete az Ady Endre nevét viselő közművelődési ház, mely felépülése óta – méreteinek és az előtte található bekerített területnek köszönhetően is – a terület legfontosabb térszervező elemévé vált. A kulturális rendezvények mellett itt zajlanak a közösségi életszervezést szolgáló falugyűlések (pl. juh- és csordapásztor választása), 1989-től kezdve pedig a politikai pártok gyűlései és a helyhatósági választások kampánygyűlései szintén itt zajlanak, ahogy a választások rítusai is. Emellett az épület adott otthont a helyi, közel 10 000 kötetet számláló közkönyvtárnak is, melynek egy része 1989 után a községközpont könyvtárába került, kisebb részét a helyi általános iskola könyvtárába olvastották. A kommunizmus időszakában a mozi szintén itt működött.

180 Az igazsághoz azonban hozzátartozik, hogy néhány háznál ekkor is foglalkoztak illegális italmérés-sel. Ezeket az italkészítő és italmérő egységeket a helyiek külön névvel különböztették meg (és bár időközben megszűntek), emléküik él a közösségben, nevüket most is könnyen felidézük; így például *Fehér ló*, *Bakancs*.

A tér „információs sztrádaként” történő működését/használatát az is elősegíti, hogy a térbe torkolló Sulymos utca vezet a közösség legelőjére, tavasztól őszig eddig a pontig hajtják ki reggelente, és ezen a helyen várják este a falu állattartó gazdáit a csordát. A tejbegyűjtés szintén itt, a Sulymos utca torkolatában zajlik. Ez a két legfontosabb, a nyilvánosságban zajló esemény az állattartó ember életében, amikor lehetőség adódik a nyilvános térben zajló okoskodásba bekapcsolódni. A közös problémák és a „faludolgainak” megbeszélésére, kibeszélésére itt és ekkor kerül sor. És bár a sáromberki társadalmon belül a gazdálkodók térvessztése egyre erőteljesebb, továbbra is itt található az információcsere egyik legfontosabb központja.

Ugyanakkor a Szászrégen–Marosvásárhely útvonalon közlekedő buszjárat egyik megállóhelye szintén ezen a téren található. A Marosvásárhelyre ingázók jelentős része itt gyülekezik a reggeli órákban, az autóbuszra várás pedig a sorban állás intézményéhez hasonlóan működik: az információcsere, a közösség ügyeinek és személyes problémák megbeszélésének fontos alkalma.

A település másik központja mintegy 500 méterre, északra található, szintén a főút mentén. Itt áll a település református temploma, jobb oldalán a paplak, balján az 1998-ban épült gyülekezeti ház és a község 1828-ban épült első iskolája, ez utóbbi ma néprajzi-helytörténeti gyűjteménynek ad otthont – múzeumként működik. Az út két oldalán buszállomás található. Az E-on gázszolgáltató vállalat regionális székhelye a templommal átellenben, a buszmegálló szomszédságában található. A felekezeti iskola déli felében található az Ella nevű üzlet, melynek kirakata hirdetőfelületként is funkcionál. A boltban kapható különböző termékek reklámplakátjai mellett azok a közérdekű információk (plakátok, értesítések) is megjelennek, amelyek a hirdetőtáblán vagy az egykori Hangya Szövetkezet üzletének kirakatában.

A 20. század első feléig még ez a „tér” volt a közéleti eseményeknek is a legfontosabb színtere. Az egyházi jegyzőkönyvek tanúsága szerint gyakran előfordult, hogy az egyházi gyűlés falugyűlése alakult át.¹⁸¹ 1940-ben a templom előtt került sor a bevonuló magyar csapatok fogadására, a magyar zászló felszentelésére, és egészen 1944-ig március 15-e megünneplésre. 1943-ban a gazdatanfolyam résztvevőinek csoportképe szintén ezen a téren készült. A román hatalom berendezkedését követően az ilyen jellegű rendezvényekre a templom falai között került sor. Az I. és II. világháború hősi halottaira való megemlékezés szintén itt kerül sor, és itt, a templom belsejében helyeztek el egy-egy emléktáblát a két világháború áldozatai emlékére.

Az országút és a marossárpataki letérő, valamint a vele szemközt a vasútállomáshoz vezető út által létrehozott útkereszteződés szintén említést érdemel. Tőzsomszédságában, tőle északra található Teleki-kastély, melyben a 20. század közepétől iskola működik. Később a fogászati és az orvosi rendelő is itt kapott helyet. Az állatorvosi rendelő pedig a kastéllyal szemközt található. Az 1990-es évek első feléig az ingázó munkások és diákok nagy számának köszönhetően ez volt a település egyik legforgalmasabb szakasza, aminek köszönhetően a falu életére vonatkozó

181 Az adatra Orbán János művészettörténész hívta fel a figyelmem.

hírek jelentős része, főleg a kulturális és szórakoztató programok plakátja máig itt is kihelyezésre kerül.

A tagosítás és téeszésítés időszakában a településen több helyen propagandacélokot szolgáló, deszkából ácsolt és pirosra festett hirdetőtáblákat helyeztek el. Több helyen a fehérre meszelt deszkakerítésekre helyeztek el a közösséget érintő rendeleteket, kiáltványokat és egyéb propagandaanyagokat. A kollektív gazdaság megalakulását követően (1961) a település északi felében létrehozott mezőgazdasági termelő szövetkezet udvarán, az intézmény irodája előtt nagyobb teret alakítottak ki. A teret fehérre meszelt cölöpkerítés és díszbokrok határolták, nyugati szegletében pedig hirdetőtáblát állítottak fel.

Az egyes intézmények székhelyein faliújságot működtettek. Így például a helyi iskola tanári szobájában, a művelődési ház előterében, a téesz irodája előtti téren álló hirdetőtáblán. A hirdetőtáblák, valamint a faliújságok információkkal való ellátása a helyi közintézmények személyzetének, illetve a helyi tanerőknek volt a feladata.

Az 1980-as évekre nemcsak a primer szektorban alkalmazott technológia avult el, és esett vissza a termelés, hanem a pártállam önmegjelenítésért felelős szerveinek helyi képviselői között is a lelkesedés hanyatlásának lehetünk tanúi. A helyi társadalom a rejtett ellenállás, a meglátjuk mi lesz álláspontjára helyezkedve próbálja átvészelné ezt a demodernizáció által fémjelzett időszakot. A figyelemnek ez a lankadása azt eredményezte, hogy a nyilvános terekben megjelenő információ mennyiségére is kihatott: az 1950–60-as években létesített hirdetőtáblák jelentős része megszűnt, de azok is, amelyek megmaradtak (a művelődési ház előtt álló, valamint a téesz udvarán lévő) egyre kevésbé töltötték be a pártot és a szocializmust megjelenítő funkciót. A faliújságok pedig teljes egészében eltűntek a helyi közterekből és közintézményekből.

Bár a közhírek kommunikálásának szempontjából nem bír olyan jelentőséggel, mint az előbb bemutatott terek, mégis fontos megemlíteni, hogy 1989 óta a településen belül még nyolc további kereskedelmi egység (4 italbolt és 4 üzlet) található, melyek kirakataiban – főleg a választások kampányidőszakában – szintén megjelennek a közösséghez intézett üzeneteket tartalmazó plakátok, feliratok. E nyolc kereskedelmi egység közül kettő mégis több figyelmet érdemel. Az egyik a falu déli részében, a vasút és az országút találkozásától néhány méternyire a főút mentén található vegyesbolt (illetve italozó), mely az *Alszege*n lakók találkozóhelye. A másik a főúttól Keletre, a vele párhuzamos utcában található kereskedelmi egység. Ez a *telemi* cigány közösség törzshelye, ők itt szereznek tudomást a falu híreiről. 1989 óta helyhatósági választások idején a helyi politikai elit tagjai itt fejtik ki a cigány közösséget megcélzó kampánytevékenységük (korteskedés) egy részét.

A profán terek íráshasználata

Közintézmények, kereskedelmi egységek, névtáblák • A településen található három oktatási intézményt (óvoda, általános iskola és mezőgazdasági szaklíceum) 2010-ben Sáromberki Iskolaközpont néven egy intézménybe vonták össze, az intézményhez tartozó egységek homlokzatán a névtáblákat azonban még nem he-

lyezték el, pedig ezt törvény írja elő. Az egyes intézmények névtáblái iránti közömbösség a helyi hatalom részéről azonban nem ennyire új keletű. Az óvoda épületén soha nem volt névtábla elhelyezve, az általános iskola faláról pedig az 1990-es évek elején tűnt el, amit csak az igazgató kérdőre vonását követően helyettesítettek. A művelődési ház névtáblája az 1980-as évek végére az olvashatatlanságig megfakult, ennek ellenére csak a 2000-es évek elején cserélték le.¹⁸² A névtábla hiányzik a református templom mellett található lelkészi hivatalról is. A telefonközpont épületén szintén nincs névtábla, igaz a központ automatizálása óta ügyfélszolgálat sincs. A tűzoltóraktáron még az 1960-as évek végén elhelyezett névtábla látható, az egykori fogyasztási szövetkezet egyik épületének falán pedig még az 1990-es évek végén is ott volt az egykori megrongálódott névtábla (*Bodega, Magazin alimentar*), amikor az épületben már évek óta magáncég működtetett italozót. Az 1989 után alakult és ma is működő hús kiskereskedés közül tizenegynek szintén nincs cégablaja.

A nyelvhasználat szempontjából az 1989-es fordulat szintén nem hozott jelentősebb változást. Bár a román törvények megengedik/előírják a kétnyelvű névtáblák használatát, a kétnyelvűség helyi szinten csak a vasútállomás és a művelődési ház esetében érvényesül. A többi esetben a névtáblákon csak román nyelven van az intézmény vagy kereskedelmi egység neve feltüntetve.

Minden jel arra utal, hogy település lakói számára nem okoz gondot az intézmények vagy a kereskedelmi egységek névtábláinak hiánya, hiányossága. Ezek számukra nem bírnak identifikációs jelentőséggel, nincs eligazító funkciójuk. A közömbösség ezek nélkül is eligazodik az adott intézmény vagy kereskedelmi egység világában, tudja hol található, milyen szolgáltatásokat nyújt, milyen program szerint működik. Az egyes programváltozásokról, az új szolgáltatások megjelenéséről, mások eltűnéséről pedig a mindennapi beszélgetések során értesül. A kereskedelmi egységek megnevezésére a mindennapi beszédben a hivatalosan bejegyzett megnevezés ellenében az őket működtető tulajdonos nevét használják.

A kommunikált tartalom és a médiumok • Bár a második világháború éveiben a nemzeti érzést ébren tartó, a hadba vonulásra felszólító plakátok, kiáltványok jelentek meg a település nyilvános tereiben,¹⁸³ a nyilvános tereket az írás az 1950-es évektől sajátítja ki intenzívebben. Ekkor a hirdetőablak, faliújságok és írott szövegek felülről irányított és szabályozott¹⁸⁴ expanziójának lehetünk tanúi. A gazdasá-

182 A helyi művelődési otthon homlokzatára a névtáblát először csak magyar nyelven tették ki, helyesírási hibákkal (ADY ENDRE MŰVELŐDÉSI OTHON). A táblát hatósági rendeletre kétnyelvűre cserélték ki, a helyesírási hibákat szintén ekkor korrigáltatták.

183 Sáromberkén Mózes Ferenc tulajdonában maradt fenn egy, az 1940-es évekből származó, a magyar anyákhoz intézett felszólítás (közölve Vajda 2007: 479–480). Ugyanakkor Berekméri Domokos irattárában maradt fenn két, szintén az 1940-es évekből származó illusztrált képeslap, mely szintén jelzi az illető háborús korszak retorikáját.

184 A községi és a rajoni néptanács 1175/1953-as rendelet értelmében utasította az iskola tanárait a politikai vezetők fényképeinek kifüggesztésére. (Berekméri D. I. 1994: 149) Ehhez lásd még a Sáromberki Általános Iskola levéltára: Átiratok – Jelentések 1951–1957/504, illetve Eduard Mezinescu művészetiügyi miniszternek 1949-ben a *Scînteia*-ban megjelent cikkét (idézi Gagy 2009a: 111–113).

gi életet központilag kidolgozott tervek alapján történő irányításának (tervezgatókodás) előnyei mellett a téveszesítés, valamint a vezérkultusz és a pártünnepek azok a témák, amelyek ezen keresztül folyamatosan helyet kapnak a nyilvános térben. Bodó Julianna a helyi közvéleményközpontból kapott utasítások mentén szervezett befolyásolásának, az új tulajdonformával kapcsolatos tudás terjesztésének a következő gyakorlatait különíti el: (1) újságok, propagandaanyagok felolvasása, (2) nyilvános feliratok készítése (a néptanács alkalmazottai és a pedagógusok kaptak utasítást, hogy propagandaszövegeket fessenek a kerítésekre.), (3) tájékoztató, ismeretterjesztő gyűlések szervezése, melyeket gyakorlati ügyben hívtak össze, hogy a közösségnek érdeke legyen ott lenni; ezeket mindig egy központból érkező személy tartotta, és végül (4) a helyi vezetők személyes megnyilvánulásai (Bodó 2004: 28–32).

A közművelődési ház a Népi Demokrácia Frontja (Frontul Democrației Populare) székházának díszítése, a pártideológiát közvetítő feliratokkal történő ellátása, a falijújságok, plakátok szerkesztése, valamint a hirdetőtáblák propagandaanyagának megírása, kifüggesztése jórészt a helyi pedagógusok feladatkörébe tartozott (Berekméri D. I. 1994: 149). Ezek elkészítésére és tartalmára vonatkozóan folyamatosan „útbaigazító” átiratok, rendeletek érkeztek. A művelődési ház irattárában egy 1959-ből és három 1961-ből származó, az Oktatási- és Művelődési Minisztérium Kulturális Intézményeinek vezérigazgatósága által kibocsátott metodológiai útbaigazítás anyag maradt fenn. Az első a szovjet úrkutatás sikereit taglalja, továbbá egy-egy, a vasutasok és a kőolajipari munkások 1933-as harcának évfordulójára emlékeztet, az 1960-as moszkvai értekezlet eredményeiről szól, illetve az 1961. március 5-én zajló választások fontosságát ecseteli.

A falijújság szerkesztése Vajda Zoltán helyi tanerő feladatkörébe tartozott, aki ekkor egyben a kultúrotthon igazgatói tisztjét is ellátta. A falijújságon és a hirdetőtáblákon leggyakrabban megjelenő témák a helyi mezőgazdasági termelősövetkezet tagjainak a munka és terméshozam terén elért eredményei, az éves, ötéves tervből vett részletek, helyi határozatok, a helyi egyesületek rendezvényeken, versenyeken elért eredményei, kulturális műsorok programja.¹⁸⁵ Ezek a technikák és eljárások a hatalomgyakorlás és a hatalom kommunikálásának meghatározó komponensei: általuk van jelen a központi hatalom és ideológia a helyi nyilvános térben. De jelentős szerepe van „az írásbeliségre épülő kultúrafogyasztási, a szabadidős tevékenységek szervezésében” is (Gagy 2009a: 113).

A köztéri íráshasználatban a sáromberki lelkész kulákká nyilvánítását és ennek az írásra támaszkodó rítusát fordulópontnak tekinthetjük. A lelkész kétségbeesett próbálkozásai és a Néptanácshoz intézet kérvénye ellenére (közli Nagy 1994: 84–85) 1952-ben piros olajfestéssel festett írás jelent meg a parókia falán, román és magyar nyelven hirdetve, hogy „ITT KULÁK LAKIK. AICI LOCUEȘTE CHEABUR”.¹⁸⁶ Az írásnak itt nem kommunikatív, hanem performatív és offenzív funkciója van. Az

185 A01 (1944) szóbeli közlése

186 A felirat létéről Nagy Géza a sáromberki református egyházközség történetében tesz említést (Nagy 1994: 85), a felirat pedig 2001-ben a parókia felújítása során került elő. A lelkész úgy döntött, hogy a feliratot ne takarják el.

írás a fenytés, azaz a negatív meggyőzés és az agresszió eszköze. Az átokhoz hasonlóan az egyén megsemmisítését helyezi kilátásba.¹⁸⁷

A szóbeli felvilágosító, meggyőző munka a közművelődési ház gyűlésterme mellett az utcára, sőt a családi házakra is kiterjedt. A helyi pedagógusokat arra kötelezték, hogy útszéli beszélgetések során és házról házra járva végezték a meggyőző munkát.¹⁸⁸ Munkájuk eredményességét pedig az osztálytermek és a hirdetőtáblákon, névsorok és diagramok révén tették láthatóvá.¹⁸⁹

A hatalom nyilvános térben való megjelenésének és önreprezentációjának másik eszköze a hivatalos ünnepek (május 1., augusztus 23.) alkalmával szervezett ünnepségek, felvonulások voltak. Reprezentációs eszköztárunk az ünnepi beszédek, énekek, szavalatok mellett a vörös vászonnal bevont, általánosan elterjedt formulákat felvonultató feliratokkal ellátott táblákból állt. Ez utóbbiak egy része máig megtalálható a művelődési ház raktárában. Ezeket az ünnepi felvonulásokat a gyűlések mellett a helyi hatalomgyakorlás fontos rítusaiként kell értelmeznünk.¹⁹⁰

A kommunista időszakban az írott szövegek nagyobb része központilag előírt és szabályozott, azaz kötelező feladat részeként született és került a nyilvános térbe. Térben való kihelyezésének, exkarnációjának, valamint a kommunikálás alkalmain való részvételnek az egyén szempontjából legfontosabb funkciója a kommunista hatalomhoz és ideológiához való hűség bizonyítása volt. Ez biztosította a feladatra kijelölt egyének számára a magánszféra csendjét és nyugalomát. A valós kérdések helyett tehát központilag előírt, elfogadott tartalmak és formák (műfajok) ismétlődő reprodukcióját jelentette. Hatását úgy próbálták növelni, hogy a párt által kidolgozott gépezet segítségével teljesen kisajátították a nyilvános tereket, illetve az információ nyilvános termelését és forgalmazását. A közösség pedig úgy védekezett ellene, hogy nem vett tudomást létezésükről, kiszűrte magánszférájából azokat.

Az 1989-es változásokat követő, hosszúra nyúló átmeneti időszak első felében a helyi társadalom átszerveződésének lehettünk tanúi. Ez az átszerveződés valójában az 1940–50-es évekig működő struktúrák restaurálására tett kísérletet jelentette. Az 1990-es évek első felében mezőgazdasági termelőszövetkezetek felszámolását, valamint a földtulajdon visszaszolgáltatása körüli viták, valamint ezek állami szabályozása kerül a figyelem középpontjába. A tulajdont visszaszolgáltatását szabályozó törvény szövegét közli a helyi sajtó, melyet kifüggesztenek a volt Hangya Szövetkezet épületének kirakatába. A tulajdon visszaigénylését célzó kérvények kitöltésére néhány specialista (az adminisztratív kérdésekben jártas személyek: a téesz és a fogyasztási szövetkezet könyvelője, helyi értelmiségiek) irányításával a nyilvános térben, a közművelődési ház nagytermében kerül sor. A kitöltés elősegítését szolgál-

187 Az írás performatív funkciójáról ilyen összefüggésben részletesebben lásd Assmann 1992. A népi demokrácia papság ellen indított támadásához lásd Gagyi 2004b: 206–223.

188 Gurza László szóbeli közlése.

189 Berekméri István D. visszaemlékezése alapján.

190 A hatalomgyakorlás intézményeinek és eszközeinek megértéséhez lásd még: Oláh 1998: 81–100, Gagyi 2009a: 116–138, Vajda 2008.

ló mintapéldányok a művelődési ház előterében és a szövetkezet ablakába kerültek kihelyezésre.

A helyi adminisztráció hatalmának megerősödésével párhuzamosan jelennek meg ismét nagyobb rendszerességgel a nyilvános térben a közösségi életét szabályozó rendeletek, a közügyekkel kapcsolatos információk. Ez részben azzal is magyarázható, hogy a közösségeket érintő döntések, rendeletek nyilvánosságra hozatalának módzatait 2003-tól törvény által szabályozzák.¹⁹¹

Emellett az 1989-es változások óta eltelt időben a különböző funkciójú és tartalmú plakátok folyamatos elterjedésének vagyunk tanúi. A plakátok elterjedése, tartalmi és formai változása vitathatatlanul összefügg a technikai fejlődésével. Ugyanakkor jelzi az írásnak az utóbbi évtizedben lejátszódott inflálódását, presztízs- és hatalomvesztését. A hatékonyságnak ezt a minőségi romlását az intézmények a mennyiség növelésével próbálják ellensúlyozni, valóságos plakátáradattal lepve el a közösséget egy-egy politikai vagy kulturális eseményt megelőző időszakban.

Az említett időszak másik új eleme, hogy a közintézmények és közügyek mellett a magánszféra (főleg a kulturális és szórakoztatóipar) híreit népszerűsítő iratok is megjelennek a nyilvános térben. Plakátok és szórólapok hívják fel a közösség figyelmét a településen vagy a környező falvakban, városokban megrendezésre kerülő szüreti bálókra, faluünnepségekre, szabad egyházak rendezvényeire, különböző terménybemutatókra, színházi előadásokra, kiállításokra. De volt arra is példa, hogy a helyi hatalom döntései ellen kiáltványban és szórólapokon tiltakoztak különböző helyi és környezetvédő csoportosulások.

Ezek a plakátok, szórólapok és egyéb informáló szövegek a szervezők kompetenciájának függvényében alakulnak. Az igényes kivitelezésű, nyomdai technikával előállított nagyméretű plakátokkal kezdődően a gyenge minőségű, személyi használatra készült nyomtatóval gyártott plakáton át a kézzel készítettetekig számtalan méretű és minőségű megtalálható. Nyelvi, tartalmi, stiláris és ortográfiai szempontból szintén nagyon változatos képet mutatnak.

A kulturális és szórakoztató műsorok közzétételének médiumai • A 20. század első felében a kulturális rendezvények és szórakoztató műsorok közzétételének médiuma az oralitás volt. Az egyházi elöljárók (lelkész, kántortanító) által szervezett vallásos, kulturális és oktató célzatú műsorokat a vasárnapi istentiszteletet követő *hirdetések* során a lelképásztor a szószékből adta a közösség tudtára, és ez gyakorlat maradt érvényben a kommunizmus időszakában is.

Az 1950–60-as években az egyház intézményének vezető szerepe a lokális közösség gazdasági, kulturális életének irányításában jelentősen csökkent, helyét az iskola és a művelődési ház vette át. Az információátadás terén azonban a hatalom eme elmozdulása nem hozott jelentős változást. A kultúrotthonban szervezett különböző kulturális rendezvényeket és a népbálokat továbbra is szóban adták a közösség tudtára.

191 Lásd az 52/2003-as törvény szövegét. *Hivatalos Közlöny (Monitorul Oficial)* 70. sz. 2003. febr. 3.

Miután a művelődési házat mozivetítő géppel is felszerelték, a hétvégeken este nyolc órától rendszeresen filmvetítésre került sor. A bemutatott filmeket a román mozivállalat biztosította, népszerűsítésükről szintén a vállalat gondoskodott. Bár az egyes filmeket a művelődési ház előtti téren plakáton is meghirdették, az elsődleges híradást a település utcáit végigjáró hangosbemondóval felszerelt autó biztosította. A plakát kifüggesztésére egyébként is csak ezt követően került sor.

A különböző fiatalok által szervezett bálókra az 1980-as évektől készült plakát is. Ezeket az 1990-es évek végéig ívpapírra kézzel rajzolták, és a faluközponton kívül a vasútállomás felé vezető út elejére és néhány szomszédos településre is elvitték és kiragasztották. A számítógépes grafika- és képfeldolgozó programok és a házi használatra gyártott nyomtatók fejlődésével a plakátkészítésben mennyiségi és minőségi szinten egyaránt komoly változások álltak be. A rendbontás és verekedések elkerülése végett az utóbbi időben az ünnepek alkalmával szervezett bálók egy részére, illetve az RMDSZ által rendezett kosaras bálra már nem plakátot, hanem meghívót nyomtatnak, a bálba csak a meghívóval rendelkezőket engedik be, ami a közösségen belül több alkalommal feszültséget eredményezett.

Az 1990-es évek végétől az egyház által évente megrendezett ifjúsági bibliahétre nemcsak az istentiszteleteket követő hirdetések mellett a templomkapura és a művelődési ház előtti hirdetőtáblára kifüggesztett plakát hívja az érdeklődőket. Az óvoda vagy az általános iskola ünnepi műsoraira a tantestület meghívót küld a szülőknek.

Bizonyos értelemben tehát a közzététel médiumának megválasztása egyben a meghirdetett kulturális vagy szórakoztató esemény nyitottságát/zártságát is jelzi. Ebben a modellben a szóbeli közzététel számít teljes mértékben nyitottnak. Az írásbeli ezzel szemben kétszeresen is szelektál. Egyrészt csupán a közösség írástudó rétegéhez szól, másrészt csak a település azon részeinek lakosait szólítja meg közvetlenül, ahol elhelyezik őket. A közösség lakosságának közel 30%-át kitevő cigánysoron (Kút utca, Telep) soha nem hirdettek meg plakáton egyetlen esemény sem. A meghívóval népszerűsített rendezvények pedig egyenesen kizáró jellegűnek tekinthetők, ahol az írás használatának legfőbb célja a társadalmi egyenlőtlenségek újratermelése.

Politikai pártok és a nyilvános terek használata • A közügyekkel kapcsolatos politikai színezetet öltő viták, politikai pártokhoz való csatlakozás, azaz a politizálás Sáromberkén Zoltáni Pál lelkipásztorsága idején – és talán nem túlzás azt állítani, hogy az ő ösztönzésére alakult ki. A lelkipásztor, aki a szövetkezeti és gazdasági mozgalomnak is helyi motorja volt, 1922 után áll be az Országos Magyar Pártba (OMP), és szervez be több helyi lakost. Politikai tevékenysége miatt a hatalom szervei folyamatosan zaklatták, több alkalommal kihallgatták. Amikor 1934-ben az OMP ellenzékéből létrejött a Magyar Dolgozók Szövetsége (MADOSZ), Szabó István kezdeményezésére helyi szinten is ellenzéki csoportosulás alakult, ez a későbbiekben a kommunista párt egyik sejtjévé vált és mint ilyen működött tovább (Szabó 1994a: 47, 62).

A bécsi döntést követően, ugyancsak Szabó István kezdeményezésére alakult meg az úgynevezett Imrédi-párt: *„Szabó István az üzletbe jött egy Molnár Antal nevű nagyiparossal, akinek bútorgyára volt M[aros]vásárhelyen, azzal jöttek hozzá, hogy alakítsuk meg a V. Imrédi Béla volt magyar miniszter által vezetett Magyar-Megújulás pártot. (Meggjegyezni kívánom, hogy minket nagy csalódás ért, Sáromberke népét, mert a községi legelőből (köztulajdon) mindjárt lecsatoltak 50 holdat és átadtak a gróf úrnak használatra, az egész közégnek maradt 100 hold.) Ez vezetett oda, hogy beálltunk a fent nevezett pártba többen, mint fő személy és ezen keresztül kaptuk vissza a 50 hold legelőt.”*¹⁹²

A kommunista hatalomátvételt és az egypártrendszer bevezetését követően bizonyos célok, pozíciók eléréséhez csak a Román Kommunista Pártba történő beiratkozáson keresztül vezetett az út. Ez egyfajta hűségeskünek, garanciának számított a hatalommal szembeni lojalitásra. Éppen ezért a kezdeti időszakban a párttagság megszerzése érdekében vizsgát kellett tenni,¹⁹³ a kérelem mellé az egyénnek megadott mintára elkészített önéletrajzot is kellett csatolni, amelynek célja a „politikai tisztaság” bizonyítása volt.¹⁹⁴

Az 1989-es változásokat követően több politikai pártnak is alakult helyi fiókszervezete. Az idősebb korosztály tagjai megalapították a Magyar Gazdák Szövetségét, és többen közülük beiratkoztak a Kisgazdapártba. A magyar lakosság nagyobb része pedig a Romániai Magyar Demokrata Szövetségbe iratkozott be. Elnökévé pedig Gurza László egykori iskolaigazgatót választották meg.

A 20. század első felében a politikai pártok és helyi képviselők a falugyűlés nyújtotta keretek között jelentek meg a nyilvános térben, foglaltak állást közügyekkel kapcsolatos kérdésekben a falu lakossága előtt. A nyilvánosságban való részesevésnek ez a formális változata mellett a mindennapi beszélgetések (kapuban, sánc szélén) a véleménynyilvánítás és meggyőzés (kampány) informális módozatai. De mind a formális, mind az informális nyilvánosságteremtés a szóbeli kultúra része, az oralitáson belül marad.

Az 1950-es évektől az egypártrendszer kialakulásától kezdődően a politikai hatalomgyakorlás és meggyőzés eszköztára is bővül. Bár a párt és a pártideológia megjelenítésének és elfogadtatásának alapját még mindig a szóbeliség képezte, keretét pedig a falugyűlések intézménye biztosította, egyre gyakrabban alkalmazza az írásbeliség nyújtotta eszközöket. A faliújság, a kommunizmus, valamint a közönségen történő termelés előnyeit hangsúlyozó szlogenek, a képi megjelenítést is tartalmazó kiáltványok ekkor jelennek meg nagyobb gyakorisággal és rendszerességgel a település nyilvános tereiben, oktatási, kulturális és közintézményeiben.

192 Részlet Köblös Domokos (1909) önéletírásából.

193 A01 (1944) szóbeli közlése.

194 Egy ilyen román nyelvű önéletrajz 1966-ból Mózes Ferentől maradt fenn. Az önéletrajz olyan toposzokat tartalmaz mint: *„1944. augusztus 23. előtt nem politizáltam”, „nincsenek külföldön rokonaim és senki külföldi állampolgárral nem vagyok kapcsolatban”, „minden rokonom tagja a mezőgazdasági termelő szövetkezetnek”* stb.

A korszak sajátossága, hogy az adminisztratív szerkezet legalsó szintjein a néptanácselnökök és községi párttitkárok csak megfigyelő, felügyelő munkát végeztek. A nyilvánosság előtt leginkább a helyi értelmiségi réteg, a tanárok jelentek meg és szóltak a közösséghez leggyakrabban, amit a hatalom részéről tudatos döntésként kell értelmeznünk. Ugyanis miután az államhatalom a faluközösségek hagyományosan legtekintélyesebb intézményét és annak képviselőit – az egyházat és a pap-ságot – nem tudta meggyőzni saját céljai számára, a másik szintén tradicionálisan nagy tekintélynek örvendő intézmény képviselőit, a tanítókat használta fel céljai elérése érdekében. Mindezt azzal a reménnyel, hogy így a helyi közösségek kevésbé fognak ellenállást tanúsítani.

1989-et követően a politikai pártok a számítástechnika és nyomdatechnika fejlődésével egyenes arányban bővítették reprezentációs és kommunikációs eszköztárukat. A párttagokkal, szimpatizánsokkal, esetleges választópolgárokkal való kapcsolattartás eszközei három kategóriába sorolhatók: (1) rendezvények (felvilágosító és kampánygyűlések, kampányműsorok és bálók formájában), (2) iratok (plakátokon és szórólapokon keresztül) és (3) a tagsági díjak szedése. Ez utóbbit a politikai pártok felsőbb vezetése is találkozási, kapcsolattartási módozatként (sok esetben az egyetlenként) kezeli, és ekként verbalizálja a helyi pártvezetők felé. A tagdíjak beszédése a helyi pártvezetők fontos feladatai közé tartozik, melyet gazdasági okok mellett kommunikációs megfontolások is magyaráznak. Ugyanis a helyi pártvezetők, hogy ne kelljen a párttagokkal való találkozás és a tagsági díj begyűjtésének sok esetben kényelmetlen élményét átélniük, hajlamosak saját pénzükből kifizetni a nem túl magas tagdíjat.¹⁹⁵ Ez pedig azt eredményezi, hogy a párt és tagjai között sok esetben a kapcsolattartás egyedüli formája is megszűnik, a párt visszajelzések nélkül marad.

Választások környékén, a politikai üzenet minél nagyobb közönséghez való eljuttatása érdekében, az 1990-es évek második felében a plakátok mellett megjelentek a szórólapok is. A korszak másik újdonsága, hogy a helységben működő pártok plakátjai, szórólapjai mellett a román pártok propagandaanyaga is megjelenik a település nyilvános terében. Bár a pártok eszköztára a 21. század első éveiben sokat nem bővült, intenzitás és szervezettség szempontjából mégis sokkal szakszerűbbnek és így hatékonyabbnak is mondható. A kapcsolattartás terén új elemként megjelent a kampánygyűlés és a kampányzáró rendezvény (kulturális programmal egybekötött multság). A színes plakátok, szórólapok és óriásplakátok mellett a párt üzenetét gépkocsira szerelt hangosbemondóról közvetítik a település utcáin. Egy szóval választások idején a nyilvánosság megteremtésének, a terek elfoglalásának eddig soha nem tapasztalt technikai megoldásainak lehetünk tanúi.

195 A kérdés jobb megértéséhez itt kell megjegyezni, hogy 1989 előtt általánosan bevett gyakorlat volt, hogy a helyi párttitkár fizette ki a párttagok tagdíját. Egyrészt mert számos párttag elmulasztotta a tagdíj beszolgáltatását, másrészt mert kényelmi okokból egyszerűbb volt az egyébként nem túl nagy összeget kifizetni, mint az időt a tagdíjak begyűjtésére fecsérelni.

Szóbeliség és írásbeliség: a hatalom kommunikációs stratégiái • A 20. század során a hatalom különböző médiumok mentén, képviselői és a közösség tagjainak személyes kompetenciája és az illető médiumok nyújtotta lehetőségek mentén alakította kommunikációs stratégiáit. Ezek a döntések ugyanakkor nagyban meghatározták a kommunikált tartalmak interpretációját, a hatalom és döntéseinek közösségi megítélését. Az alapvető kérdés tehát az, hogy milyen funkcióval épült be a szóbeli, illetve az írásbeli kommunikáció a helyi hatalomgyakorlásba és közbeszédbe? Melyik milyen üzenetek kommunikálására alkalmas? Illetve, hogy ez mennyire tudatos választás eredménye?

A helyi adminisztratív vezetés (helyi tanács, polgármesteri hivatal) és a faluközösség között a kapcsolattartásnak több módozata volt és van használatban, melyek a hatalomgyakorlás intézményesült módozatait is jelentik egyben. A közösséget érintő döntések kihirdetése, gyűlésen történő bemutatása, egyeztetése, a hirdetőtáblán értesítés vagy felhívás, illetve plakát formájában való közzététele a kapcsolattartás formális eszközei. Ennek informális változata az, amikor a képviselők személyes beszélgetések alkalmával kommunikálják a tanácsgyűlésen hozott döntéseket, rendeleteket. A hatalom és a helyi közösség kapcsolattartásának szerkezetét tehát a következő táblázatban lehet összegezni:

	Szóbeli	írásbeli	
formális	hirdetés	plakát, kiáltvány, értesítő, sajtó	közvetett
	falugyűlés		közvetlen, személyes
informális	pletyka, magánbeszélgetés	–	

4. táblázat. A hatalom kommunikációs stratégiáinak médiumai és sajátosságai

Az oralitásban felnőtt és szocializálódott falusi társadalom életében a nyilvánosság hosszú időn keresztül szóbeliség nyilvánosságot jelentett. A közösségi léttel kapcsolatos döntések és az ezekkel kapcsolatos vélemények szóban közvetítődnek, maga a közvetítés rítusa az, ami nyilvánosságot, a közvetítő számára pedig státust termelt. Éppen ezért egyben a státus nyilvános reprezentálását is szolgálja, azaz reprezentatív nyilvánosság, ahol a faluközösség alkotja azt a *díszletet*, amely előtt a (helyi) elit önmagát és státusát megjeleníti (vö. Habermas 1999: 13). Ez a fajta reprezentatív nyilvánosság Jürgen Habermas szerint az egyházi rituálékban él ma is tovább (Habermas 1999: 59), működését Clifford Geertz „dramatológiai” vagy színházi analógiaként írta le (Geertz 2001: 313–317).

Az írásbeliségen alapuló nyilvánosság megjelenése az írás intenzív használata a településen a nagy társadalmi-politikai változásokkal, a társadalmi rend megrendülésével és a rend helyreállítására tett erőfeszítésekkel van összefüggésben. A ha-

talom az írás, valamint az írás specialistáinak – az értelmiségiek – presztízsére alapozva próbálta meg céljainak társadalmi elfogadottságát biztosítani, az új normatív szabályok, rendeletek követésének fontosságát hangsúlyozni.

A médiumváltás, pontosabban a hordozók használatában végbement súlybeli eltolódás ellenére (vagy azzal együtt) a sáromberki nyilvános térbe a közérdekű híreket, információkat kommunikáló iratok (rendeletek, közlemények stb.) gyakran késséssel vagy egyáltalán nem kerülnek kifüggesztésre. A hiány eredete és oka több tényezővel magyarázható. Egyik okát abban látom, hogy e lokális kisközösségben a közélet szervezése hosszú ideig szinte kizárólag szóbeli csatornán, személyes kapcsolatok mentén szerveződött. Ez nem azt jelenti, hogy az írásnak a település adminisztratív életének szervezésében nem volt szerepe. Már a 18. századtól kezdődően vannak adatok arra nézve, hogy a mindenkori hatalom helyi képviselőivel számos esetben csak az írott csatornán keresztül lehetett érintkezni, pontosabban ez volt adott ügyek kommunikálásának és megoldásának, bizonyos közösségi vagy személyes érdekek érvényesítése egyedül elfogadott menete. Az információáramlás akadózásának, a közösségre vonatkozó, a közösség életét befolyásoló döntések és hírek kommunikálásának elhanyagolásának okai között mégis elsősorban a szándékolt elhallgatás, az elrejtés technikájának tudatos alkalmazása látszik a legerőteljesebbnek. A információk téves, hiányos vagy megkésett kommunikálása a titoktartás, eltitkolás és a kirekesztés funkciójával bír. Kulturális, de még inkább gazdasági és politikai gátat épít a rendszer és a rendszert működtető intézmények, valamint azok képviselői, működtetői és a helyi közösségek egyénei között. A gazdasági erőforrások és érdekek ellenőrzése, koncentrálása az információk elzárását, elhallgatását teszi szükségessé, ezzel szemben a közigazgatási törvény a demokrácia és a szabad piaci verseny alapelveire hivatkozva a helyi és központi döntések, azaz az információk minél szélesebb körben történő terjesztését követeli meg, törvény szintjén szabályozva a közlés módját, tartalmi és formai sajátosságait, nyelvét és a közzététel idejét. A helyi gazdasági, politikai erőknél érdekeik védelme, pozíciójuk biztosítása végett e két imperatívusz közötti középutat kell megtalálniuk, a fentebb említett eljárások valójában ezeknek az érdekeknek a védelmére kidolgozott helyi megoldások. Céljuk, hogy a nyilvános térbe csak annyi közérdekű információ kerüljön kommunikálásra, és csak akkor, illetve annyi időre, hogy az még a törvény által megengedett (de inkább elnézett) keretek között maradjon (vagy a helyi közösség szemében úgy tűnjön, hogy ott marad), de a fentebb már annyiszor említett érdekek ne csorbuljanak. Azaz, hogy a potenciális gazdasági, politikai ellenfeleknek ne legyen idejük fellépni saját érdekeik érvényesítése érdekében.

Az írás médiumának választása a szóval szemben tudatos választás következménye: egyrészt kirekesztő, elrejtő és védekező pajzsfunkcióval rendelkezik. Kirekesztő olyan értelemben, hogy elkerülhetővé teszi a hatalom helyi képviselői számára a személyes találkozás szükségességét a közösség tagjaival, és ezáltal kizárja a vita lehetőségét, az érdekek nyílt konfrontációját. Azaz megfosztja a közössé-

get *kommunikatív hatalmának*¹⁹⁶ gyakorlásától. Ez a fajta kirekesztés elhatárolódást jelent, és éppen az írás, a távolsági kommunikációs forma választása fejezi ki szimbolikusan a hatalom és a közösség közötti határt, és a határ képezte távolságot. Az elrejtés funkciója abban áll, hogy a hatalom képviselői abban bízva választják az írásos közlésformát, hogy ezt kevesebb ember olvassa el, így publicitása is gyengébb. Ennek érdekében olyan technikákat is alkalmazna, mint kisebb betű- és lapméret választása, a kis példányszám alkalmazása, valamint olyan hirdetőfelületek igénybevétele, ahol a kifüggesztett szövegek várható erodálódási ideje rövidebb. A pajzsfunkció alatt pedig azt értem, hogy az írás adta olyan lehetőségek, mint az anonimitás, a személyes kapcsolat felfüggesztése védekező mechanizmusként működik. Az írás ebben a kontextusban ténylegesen a hatalom eszköze, az írott szó manipulálása pedig a hatalomgyakorlás egyik módja.

Az informális, véletlenszerűen létrejövő találkozásoknak igen nagy szerepe van a kapcsolattartás minőségének alakulásában. A magánbeszélgetés biztosította intimitás lehetővé teszi az egyéni vélemény megfogalmazását – alapvetően befolyásolja a nyilvános térben írásban kommunikált tartalmak megítélését.

*A szakrális terek íráshasználata*¹⁹⁷

A falusi települési térstruktúrában a templom (és a templomkert) mint komplex funkciókkal rendelkező térszerkezet a közösség kollektív identitását, valláserkölcsét, gazdasági aspirációit, nemzeti érzelmeit kifejező szimbolikus cselekvések, tárgyak és iratok/feliratok gyűjtőmedencéje. Assmann a kései egyiptomi kultúra bemutatása kapcsán mondja, hogy a templom volt az írásosan és textuálisan meg támogatott rituális koherencia szilárd burka, ezen alapul a kultúra folytonossága (Assmann 1999: 174).

A templom ősidők óta a települések térbeli tagolásának legfontosabb eleme, kiindulópontja. „A templom – írja Fehérvári Marcell – központi elhelyezkedésébe számos mitikus képzett sűrűsödött: úgy vélték, hogy a földet és mennyet összekötő világtengely a templomon halad át, azaz összekötő kapocs az emberi világ és az isten között” (Fehérvári 2002: 17). A templomnak a keresztény tanok szerint égi modellje, transzcendentális előképe van. Éppen ezért a templom – mondja Mircea Eliade – kozmológiai szent hely, mely a világot minduntalan megszenteli, mert azt egyszerre átfogja és képviseli (Eliade 1998: 21, 1999: 53). Mivel a templom a világ képe, időbeli szimbolizmust is tartalmaz. Egy tér-időbeli látótérben a kettő metszéspontját képezi (vö. Eliade 1999: 66–67). „A templom – írja ennek kapcsán Keszeg Vilmos – a horizontális térben központi, centrális, paradigmaticus helyet foglal el. [...] A körülötte, a közelében, az atemplomban lévő temetkezések révén pedig a lineáris idő és az időtlenség találkozáspontja.” (Keszeg 2006: 89)

196 A fogalmat Habermas használja. Megfogalmazásában a kommunikatív hatalom – melyet a diskurzusok hoznak létre – az adminisztratív hatalmat nem pótolhatja, csupán befolyásolhatja azt. Ez a befolyás pedig a legitimitáció megteremtésére vagy megvonására korlátozódik (Habermas 1999: 40).

197 Közölve: Vajda 2011b, illetve 2013a: 67–78.

Vidéki környezetben a templom, mint a település legmagasabb épülete, messze kimagaslik a többi épület közül, és ahogy a településtől egyre távolodunk, a templomtorny képezi az egyetlen olyan emberi kéz alkotta jelet, amely a település létére utal. A templom(torony) tehát „térbeli felkiáltójel”, „fókuszpont”, és mint ilyen a tértagolás szempontjából fontos koordináló és orientáló szerepe van (Fehérvári 2002: 17). Olyan csomópont, melynek szerepe túllépi a templomkert és a vallás határait, maga köré szervezve az egész társasági és közösségi életet (Fehérvári 2002: 17).¹⁹⁸ Falusi környezetben a templom környéke egyet jelent a főtérrel.

A templom a hatalom (térbeli) koncentrációja, a város az ország kicsinyített mása, a maga sokrétű funkcióiból és építészeti sajátosságaiból (adottságaiból) adódóan olyan kiemelt emlékezői alakzat, mely nem csupán a vallás és a hit, hanem a hitet megtartó és betartó, a hívők közösségét oltalmazó személy jelenvalóságát és állandóságát is reprezentálni hivatott. Ilyen összefüggésben a templom belsejében és a templomkertben található szövegek, feliratok egyszerre teológiai-morális és politikai funkcióval is rendelkeznek.

Sáromberke területén három felekezet temploma található. Kettő közülük (a református és a római katolikus) a települést észak–dél irányban átszelő 15-ös országút mentén, a lakóházak közé ékelve található, a harmadik (az ortodox) pedig a falutól keletre, az Erdőszengyel felé vezető út mentén épült. E három épület közül a református templom épült a legkorábban (1785-ben),¹⁹⁹ minden valószínűség szerint a település korábbi temploma helyén. Építtetője a könyvtáralapító gróf Teleki Sámuel, és felesége iktári Bethlen Zsuzsánna.

A település római katolikus temploma – szintén a Teleki család támogatásával – jóval később, a 20. század elején (1905-ben) épült neoromán stílusban, a település keleti szélétől nem messze, az úgynevezett Alszezen. A helyválasztás, valamint az építés kései volta egyaránt helyi társadalmi valóságból eredeztethető. A település római katolikus felekezethez tartozó lakossága nem túl népes, és ez is viszonylag későn telepedett meg Sáromberkén.²⁰⁰ Elsősorban a Székelyföldről betelepedett és többnyire a Teleki család gazdaságánál munkát vállalt székely családokról van szó, akik a falu alsó végében, az országút mentén telepedtek meg,²⁰¹ érthető tehát, hogy templomukat is a település ezen részébe építették fel.

198 A templom helyi társadalmi funkcióiról lásd Mumford 1985: 289.

199 Valójában a kérdés ennél sokkal bonyolultabb. Recens építéstörténeti kutatások kimutatták, hogy a templom homlokzatán szereplő évszám nem a templom befejezésének, csupán a mészkőből faragott emléktábla elkészítésének évét jelöli. A templom 1790 őszére vált használhatóvá, de a földem téglaboltzatának elkészítése például csak az évtized második felére készült el (részletesen lásd: Orbán 2004).

200 Az 1850-es népszámlálási adatok szerint a településnek nincs római katolikus lakossága, s számuk a továbbiakban sem jelentős: 1857-ben 32, 1869-ben 55, 1880-ben 60, 1890-ben 60, 1900-ban 87, 1910-ben 85, 1930-ban 95, 1941-ben 111, 1992-ben 218 római katolikus személy szerepel.

201 A 20. század második felében ez némileg megváltozott. A falu északi részében található, egykor az uradalomhoz tartozó területeket (az almáskert, a lovarda stb.) a helyi tanács felparcellázta, és a katolikus családok egy része itt kapott házhelyet és váltott ki engedélyt családi ház építésére. Az faluközponttól sok esetben távol eső házaikat pedig lebontották, néhányat pedig cigány családok vásároltak meg.

Az ortodox templom épülete az 1993-ban alapított, a maroshévízi Szent Illés-rendházhoz tartozó kolostor udvarán áll, és a kolostor többi épületével együtt az 1990-es években kezdték építeni. Bár a település ortodox vallású lakossága elenyésző, a kolostor viszonylagosan nagy látogatottságnak örvend: az ortodox vallásúak mellett más felekezetűek is gyakran felkeresik a megye teljes területéről. Ez a népszerűség elsősorban a kolostorban szolgáló papok által végzett mágikus cselekvések, rontás- vagy bajelhárító és konfliktuskezelő tevékenységnek köszönhető.

Mindennek ellenére, sem az ortodox kolostor, sem a római katolikus templom nem képes a falu textúráján vagy legalább a mentális térképén belül olyan teret (központot, csomópontot) kialakítani, mint amilyent a református templom teremt. Ez egyrészt az ezekhez a felekezetekhez tartozó lakosság alacsony számával, másrészt az épületek periférikus elhelyezkedésével, nem utolsósorban pedig az említett egyházak és a helyi gazdasági – később politikai – élet szervezésébe betöltött szerepének hiányával magyarázható.

A református templom és környezete • A ma látható²⁰² sáromberki református templomról a 20. század folyamán több hosszabb-rövidebb (le)írás készült, ezek közül néhány nyomtatásban is megjelent. Mózes András egyháztörténész, teológiai-professzor 1940-ben kezdte el a településre vonatkozó történeti adatok összegyűjtését. Kitartó kutatómunkája eredményeként megközelítőleg nyolcszáz írógépellt írt oldal terjedelmű kézirat készült el. Az összegyűjtött anyagot a szerző négy kötetbe rendszerezte, a református egyház és templom történetéhez kapcsolódó anyagot a harmadik kötetbe szerkesztette bele (Mózes é. n. III.). Ez utóbbi említett könyv hét részre tagolódik,²⁰³ a ma is álló református templommal kapcsolatos levéltári adatok bemutatása-rendszerezése a harmadik részben található. A református templom nyomtatásban is megjelent bemutatását ezt követően Nagy Géza, Sáromberke egykori lelképásztora végezte el az 1994-ben, a falu első írásos említésének 675. évfordulója alkalmából kiadott falumonográfia számára. Nagy Géza – elődjéhez hasonlóan – az egyházközség levéltárában fellelhető, és részben már ismert adatokra támaszkodva írja meg összefoglalóját. A templom építéstörténetének vázlata és rövid műszaki leírása mellett kitér a templomi ülésrend, a templomi berendezések (szószék, úrasztala, orgona, nagy- és kisharang), valamint a templomban található emléktáblák és emlékkövek rövid bemutatására is (Nagy 1994).²⁰⁴ A templom építéstörténetének, az épületnek a szakszerű leírását, valamint az ide kapcsolódó levéltári adatok széles körű feltárását 2005-ben Orbán János művészettörténész ilyen

202 Levéltári forrásokból tudjuk, hogy a településnek a 14. században adózó plébánosa – s feltehetően temploma is – volt, valamint azt is, hogy a ma is meglévő templom a régi helyére épült (Orbán 2004). Ebből néhányan (pl. Mózes é. n. III., Nagy 1994) azt a következtetést vonták le, hogy a ma is létező templom a település harmadik temploma.

203 Az első *Sáromberke község és a vallás*, a második *A református egyház*, a harmadik *A sáromberki lelkészek élete és munkássága*, a negyedik *A sáromberki iskolázás*, az ötödik *A sáromberki református egyház elsőemberei*, a hatodik *A református egyház életének és munkájának anyagi feltételei* és végül a hetedik *A sáromberki református gyülekezet lelkiélete 1840–1940* címet viseli.

204 Különös tekintettel a 104–114. oldalakon.

előzmények után készítette el. Tanulmányának további érdeme, hogy számos, az építés egyes fázisainak idejére, valamint az építők személyére vonatkozó pontatlanságot, félreértést korrigált (Orbán 2004).

A település közepén, az úgynevezett Középszegen található egyhajós klasszicizáló barokk templom a maga 32,5 méter összmagasságával a település legmagasabb épülete: a toronytest messze kimagaslik a település házainak sorából és nemcsak a falu, de a hozzátartozó határ bármely pontjáról is jól látható, harangjainak hangja a településhez tartozó határ legmesszebb pontjaira is elhallatszik. A modern idő mindenható szimbólumát, a toronyórát²⁰⁵ 1918-ban Vay Sándorné patrónusi adományából szerelték fel (Orbán 2004: 189).

A szó szoros értelmében vett templomkert nem tartozik hozzá. Az épület jobb oldalán, annak tőszomszédságában található az 1913-ban, Csiszár Lajos tervei alapján épült igényes kivitelezésű parókia, a bal oldalán pedig az 1824-ből fennmaradt egykori felekezeti iskola épülete található. A felekezeti iskola épülete – egy fedél alatt – a tanterem mellett az iskolamester lakását is magában foglalta. Az épület 2003 óta a helység néprajzi-falutörténeti múzeumának ad otthont. Mindhárom épület a Teleki család támogató adományai révén és az uradalom felügyelete alatt épült, ugyanakkor a három épület együtt hosszú időn át nem csupán a település szellemi-spirituális, de a gazdasági-adminisztratív központját is jelentették, s ez utóbbi funkció sok szempontból ma is ezekhez az épületekhez és az épületekben zajló tevékenységekhez kapcsolódik. Szoros összetartozásukat, térszervező erejüket tehát egyrészt a támogatást nyújtó Teleki család, másrészt a működésüket felügyelő református eklézsia biztosította, biztosítja. „Ez a templom – írja Nagy Géza református lelképásztor –, mint a falu »nyele«, erős kötésekkel kapcsolódik a kastélyhoz. Nem sajtáságos és nem egyedülálló jelenség. Egyik esztendőben a templom padlásán ugyanolyan címeres-koronás jegyű téglát találtunk, mint amilyen a marosvásárhelyi Teleki-téka egyik részének padlózata van kirakva. A falak, a kegyszerek, az emléktáblák mind-mind a Teleki család védő és fenntartó kezeire mutatnak. Úgy is mondhatnánk, hogy »kéz a kézben«, mindig is az adott kor történelmi determináltságában.” (Nagy 1994: 104.) Egy másik helyen pedig: „templom, parókia, iskola. Mint két szárnyát kitarító madár, amely száll a történelem felhői alatt, száll a légtérben, az ég fele tart, de egy pillanatig sem veszi le tekintetét arról a földről, mely hazája. [...] A régiek azt mondták, hogy a templom a falu nyele s e körül ott őrökdi két ember, akire nagyon sok bízott: a pap s a mester. A parókia és az iskola.”²⁰⁶

A három épület és a hozzájuk tartozó elkerített terület nemcsak a falu terében, hanem a kollektív memóriában is szoros egységet alkot. Főleg a kisebbségi sorba taszítást követően pedig ez a hely képezte a nemzeti identitás megőrzésének és kinyilvánításának, valamint a nemzeti múlt emlékezetben tartásának legfontosabb helyszínét. A román hatalom alatt a vallásos ünnepek alkalmával rendezett ünnepségek (versmondás, betlehemes és pásztorjáték) mellett a március 15-e vagy az I-II. vi-

205 A toronyóra szerepéről lásd: Mumford 1934: 12–18.

206 Részlet. Elhangzott 2003. augusztus 30-án, a helyi néprajzi-falutörténeti múzeum megnyitóján.

lágháború hősi halottainak emlékére szervezett események is a templom falai mögé vonultak vissza a nyilvánosság és az államhatalmi intézményiek szeme elől, és ez a szokás az 1989-es változásokat követően is tovább élt.

A régi temető kidöntött mintegy 31 fejfáját, melyek közül néhányon az írás is egészen jól olvasható volt, az 1980-as évek elején az akkori lelképásztor szintén a templomkertbe, a templom északi falának tövébe helyezte el, pontosabban állította ki, azzal a céllal, hogy megóvja őket az ártó kezektől, de egyúttal láthatóvá is tegye a hívek, illetve a településre látogatók számára.²⁰⁷

A templom körül található kerítés védő-elrejtő funkciója az 1989-es eseményeket követő időszakban is megmaradt. Az 1994-ben, a falu első írásos említésének 675. évfordulója alkalmával készített, a templomépítő és könyvtáralapító Teleki Sámuel emlékének tisztelő mellszobor szintén a templomkertben, annak oltalmában került felállításra.

2007-ben a parókia és a templom előtt húzódó kerítést felújították, a kaput elbontották és helyére egy Nyárad menti faragótól rendelt székelykaput állítottak. Ez volt az utolsó olyan építmény, mely a hely szimbolikáját, nemzeti, vallási és morális üzenetét újabb elemekkel bővítette.

A templom köré szerveződő tér tagolásának szempontjából említést érdemel a templom előtt található hárs és a két vadgesztenyefa, melyeket az 1896-os millenniumi ünnepség alkalmával ültettek el a település fiataljai a helyi tanerők vezetésével. Ezek olyan utcabútorok, melyek nem vizuális egyediségük, sokkal inkább sajátos funkciójuk, szimbolikus jelentéseik révén emelkednek ki a környezetükből. Mivel a nemzeti múlt részét képezik, szignifikáns pontként szerepet játszanak a hely meghatározásában és az időben, a nemzet idejében való tájékozódásban.

Írott szövegek a református templomban és környékén • Az első, még a templom megépülését megelőzően elhelyezett felirat a templom északnyugati sarkában elhelyezett alapkövön található. Bár méretei ismeretlenek, a felirat szövegét az akkori lelkész feljegyezte a Liber Ecclesiae Saromberkiensis 63. oldalán. A feljegyzés szerint a felirat szövege a következő:

DEO ADORANDO
SAM[UEL]. S[ACRI]. R[OMANI]. I[MPERII]. C[OMES]. TELEKI.
SUSANN[A]. C[OMITISSA]. BETHLEN.
CONJUGES.
DOMINIC[US]. ET MARIA.
CARIS[IMA]. PIGNORA. POSUERUNT.
A^o MDCCLXXXIV. D[IE]. XXVIII. JULI[I].²⁰⁸

207 Nagy Géza nyugalmazott lelképásztor szóbeli közlése (2001).

208 Istennek dicsőségére S.R.I.C. Teleki Sámuel G. Bethlen Mária Domokos és Mária kedves gyermekeik tették le. 1784. év július 28. napján (Nagy 1994: 112, Mózes é. n. IV.: 16–17, Orbán 2004: 178).

A templom bejárata a nyugati oldalon, a főhomlokzat középtengelyében elhelyezkedő kapuzat alatt található. A kapuzat koronapárkányzata felett található vatudászekkel lezárt mező mészkő táblája a következő latin nyelvű feliratot tartalmazza:

AEDEM. HANC.
DEO. AETERNO.
CREATORI. REDEMTORI. SACRIFICATORI.
SACRAM.
RELIGIONIS. ERGO.
AFUNDAMENTIS. EXCITARUNT.
REBESQE. DIVINIS.
SECUNDUM. DEI. VERBUM.
ET. FORMULAM. FIDEI. ECCL[ESIAE]. HELVET[ICAE].
FACIENDIS.
SAMUEL S[ACRI]. R[OMANI]. I[MPERII]. COM[ES]. TELEKI DE SZEK.
ET. CONJUX.
SUSANA. COM[ITISSA]. BETHLEN. DE. IKTAR.
A[NNO] AE[RE]. CHR[ISTIANA]. MDCCLXXXV.²⁰⁹

Ugyancsak a templom nyugati oldalán, a bejárat mellett, jobb oldalt háromnyelvű (román, magyar és német) felirat jelzi a templom műemlékvoltát. Alatta a falu fennállásának 632. évfordulója alkalmával elhelyezett emléktábla a következő szöveggel:

RÓMAI SZENT BIRODALMI GRÓF
SZÉKI TELEKI SÁMUEL 1739–1822
KANCELLÁR, A MAROSVÁSÁRHELYI
TÉKA ALAPÍTÓJA, AZ ERDÉLYI
MAGYAR TUDOMÁNYOSSÁG, EGYHÁZAK
ÉS ISKOLÁK PÁRTFOGÓJA EMLÉKÉRE
ÁLLÍTTATTÁK A FALU LAKÓI
1994. MÁJUS HAVÁBAN

Belépve a templombelsőbe, a torony alatti előtér keleti oldalán a templomhajóba vezető ajtó felett a következő felirat áll: JOL TETTED, HOGY ELJÖTTÉL. 2001-ben a szószerk jobb oldalán, a gyülekezettel szemben hirdetőtáblát helyeztek el DICSÉRETEK felirattal, melyen az istentiszteletek alkalmával énekelt templomi énekeket,

209 Magyarul, a rövidítések feloldásával: „A vallásnak, az örökkévaló, teremtő, megváltó, megszentelő Isten számára szentelt ezen templomát annak okáért alapjaiból felemelték és az istentiszteletnek, az Isten ígéje és a helvét eklézsiák hitvallása szerinti végzésére örök időkre felajánlották római szentbirodalmi széki gróf Teleki Sámuel és felesége iktári Bethlen Zsuzsánna, Krisztus urunknak 1785-ik esztendejében.” (Közlő Mózes é. n. IV.: 17, Nagy 1994: 113, Orbán 2004: 176.)

azok sorrendjét tüntetik fel. A szószék felett a református címer pelikánját mintázó falvédő található a következő felirattal: Dicsérjétek az urat. Alatta készítőjének monogramja (V[ajda]. Zs[uzsánna]. Fr[ici].).

A szószék bal oldalán található a pap padja, melynek támlájára elhelyezett emléktáblán a következő felirat található:

HA ISTEN VELÜNK, KICSODA ELLENÜNK. ROMA 8. 31.
2004-BEN A ZOLTÁNI CSALÁD AMERIKÁBÓL
FELÚJÍTTATTA SÁROMBERKE REFORMÁTUS
TEMPLOMÁNAK FABERENDEZÉSÉT
ÉTFALVI-ZOLTÁNI K. GÉZA ÉS FELESÉGE
NEMES SZENTGYÖRGYI JUDIT
EMLÉKÉRE.

ÜZENEM A HÁZNAK MELY FELNEVELT:
HA EGYENLŐVÉ TESZIK IS A FÖLDDEL
NEMZEDÉKEK ÖRVÁLTÁSAIN
JÖNNEK MAJD ÚJRA BOLDOG ÉPÍTŐK
ÉS KIÁSSÁK A FUNDAMENTUMOT.
S AZ ERKÖLCS ÓSI HÓFEHÉR KÖVÉRE,
EMELNEK FALAT, TETŐT, TEMPLOMOT.
WASS ALBERT: ÜZENET HAZA.

Tőle balra zászlótartó állvány, benne az egyházi kórus régi és új zászlója, ez utóbbira a kórustalálkozók alkalmával készült feliratos szalagok is rá vannak kötve.

Erdély-szerte elterjedt az a megoldás, hogy a kisebbségi lét jeles személyiségeinek, eseményeinek emléket állító emlékműveket a templomok vagy a templomkeretek oltalma alá helyezi a közösség. Az I. világháború halottainak emléktábláját az egyház a gyülekezet adományaiból állíttatta.²¹⁰ Az emléktábla a templom déli falának felezőjén van elhelyezve. Márványból készült, mérete 174x56 cm. A fejdísz nyitott könyvet tartó, harsonát zengő angyal, dombok mögött felkelő nap, földre hullott zászló és sisak, valamint széttört szekerkerék aranyozott vésete képezi. Szövege a következő: „A. B[oldog]. Feltámadás]. R[eménysége]. A[latt]. Sáromberki református Egyházközségünknek az 1914–18-i világháborúban hősiessen elhalt fiai.” Alatta negyven név, melyek közül az utolsó utólag, az 1960-as években került fel az emléktáblára (Nagy 1994: 113). A felsorolást a bibliából vett idézet zárja:

²¹⁰ A gyülekezet az adományokat eredetileg a világháború ideje alatt elkobzott kisharang pótlása érdekében gyűjtötte össze, de a bizonytalan gazdasági helyzet következtében mire a pénz összegyűlt, annyira elértéktelenedett, hogy nem fedezte a harangöntés költségeit. Ekkor született meg az emléktábla állításának gondolata. Zoltáni Pál az eseményről a következőket írja az ARANYKÖNYV-be: „Megérlelődött a gondolat: hadi célra vitték el a harangot – a háború borzalmaiban pusztult el 39 derék fia egyházunknak: a közös veszteség összekapcsolta a harangszerzés és a háborúban elhaltak és idegen hantok alatt pihenő testvéreink emléke megörökítése gondolatát.” (Sáromb.Ref. Egyh.Lvt. I/28, 193 old.)

Ezek azok, akik jöttek a nagy nyomorúságból... és eltöröl isten az ő szemeikről minden könnyet. Jól van Uram, mindenható Isten, igazak és igazságosak a te ítéleteid.

A II. világháború halottainak emléktáblája a templom északi falának felezőjén van elhelyezve. Fekete csiszolt gránit, mérete: 115x63 cm. Fejdíszként csupán egy szál négy szirmlevelű egyszerű virág van rávésve. Alatta bibliai idézet és Bajza József *Apotheosis* című versének részlete olvasható:

Lukács X: 20. A ti neveitek fel vannak írva a menyben. 1940–944.
Nyugosznak ők a hősiak
Dúló csaták után,
Nyugosznak ők sírjok felett
Zöldell bokor, virány;
Márványlapokra tettöket
Örök betűivel
A történet komoly szavú
Múzsája vési fel.

Az idézet alatt két oszlopban 33 név szerepel. Az első világháborús emléktáblától eltérően itt a felsorolásban a katonai veszteségek mellett a polgári áldozatok is szerepelnek. Az emléktábla alján az emlékállítók névsora szerepel:

Emléküket Megörökítette:
FÜLÖP ISTVÁN F. Sáromberke
FÜLÖP ISTVÁN Régen
FÜLÖP ISTVÁN Marosvásárhely
SZŐCS JÁNOS Iszló

A szószék előtt áll az úrasztala, melyet Elek János műasztalos készített Marosvásárhelyt. A tölgyfából készült asztal lábán a következő felirat található: „A sáromberki ref[ormátus] nőszövet[ség] ajándéka 1928. dec. 9.” Fölötte egy kis rézlap van az asztalhoz erősítve melyen ez áll:

JOAN ELAK JÁNOS
TÂMPLAR DE LUX – MŰASZTALOS
TÂRGU MUREȘ – MAROSVÁSÁRHELY
STRADA CĂLĂRAȘILOR 19 (KOSSUTH UTCA).

A toronytest köré épített karzaton található az 1855-ből származó, Schneider Károly brassói mester által készített nyolccoktávú orgona. Homlokzatán faragott

és aranyozott betűkkel fából készült emléktábla őrzi a legutóbbi felújítás emlékét: „2003 májusában felújította /az orgonát étfalvi Zoltáni K. Géza és /felesége nemes Szent-Györgyi Judit /emlékére Amerikából a Zoltáni család”.

Az orgona falán, a fújtatón, valamint a padok imatartóin számos karcolás található. A frissen konfirmált fiatalok ezekre a felületekre vésték/vésik fel nevüket, konfirmálásuk évét, sok esetben a napot és a hónapot is. A konfirmáció rítusának effajta megörökítésére nézve nem alakult ki egységes eljárás a fiatalok körében. Vannak generációk, amelyek egy személyt bíznak meg a névsor elkészítésével, mások egyénileg végzik el a megörökítést. Az egyház ezt a fajta „hagyományos” rongálást megtűrte/megtűri, csupán a túlkapásokat tette/teszi szóvá a gyülekezet körében. Az elmúlt években végzett javítások során a padokat, valamint az orgonát újrafestették, a régi karcolások szövege így nehezen olvasható, a halványabb vésések pedig teljesen eltűntek.

A nagyharang Sáromberke legrégebb, helyben őrzött tárgyi emléke. Még az előző, középkori templomból maradt ránk, átvészelve az évszázadok harangpusztító akcióit. Felirata sokáig ismeretlen volt, a régi leltári iratokban még úgy szerepel, mint „megfejtethetlen latin betűs matrikulás felirat a XIV. századból”. A szöveget 1977-ben Kovács András művészettörténésznek sikerült megfejtenie. A szövegről ezt írja: „a sáromberki harang feliratának betűi helyes állásúak, csupán a szöveg olvasási iránya változott meg azzal, hogy az öntő elfelejtette megfordítani a szavakon belül a betűk sorrendjét. Az egész szöveg tükörképe, jobbról balra olvasható tehát a helyes megértéshez.” (Idézi Nagy 1994: 109.)

1 sor: AVEH MAD ATSE SUTCAF OMOH SUED ECAPNI SINEU XER SUTSIRC O

2. sor: MM ANAS

Feloldása:

1 sor: O CRISTUS REX VENIS IN PACE DEUS HOMO FACTUS EST ADAM HEUA

2 sor: SANCTUS AMEN – a rövidítések feloldásával (?)

A kisharangon:

„OH JÓJJ EL DICSÓSÉG KIRÁLYA”
SÁROMBERKI REF[ORMÁTUS]. HÍVEK ADAKOZÁSÁBÓL 1928
ÖNTÖTTE: OSZKÁR K. CUGIRON

A templom és a torony több alkalommal is nagyobb felújításra szorult, ezek alkalmával a toronygombban emlékiratot helyeztek el. Az első emlékirat, amelyről tudomásunk van 1928-ból származik,²¹¹ tartalmára és az elhelyezés körülményeire vonatkozóan azonban nincsenek adataink. A következő emlékirat-elhelyezésre 1986-ban került sor. Ekkor a toronygomba a dr. Mózes András által írt falutörténet rövidített (5 gépelt oldal) változatát helyezték el. Az aktusról az egyházi levéltár

211 Az egykori lelkipásztor, Zoltáni Pál levele alapján (idézi: Mózes é. n. III.: 140).

nem őriz leírást,²¹² az említett szöveg másolata azonban megtalálható nemcsak az egyházi levéltárban, hanem az egyes családok tulajdonában is. Az utolsó emlékirat elhelyezésére pedig 2009-ben került sor. Ez utóbbit – a korábbi gyakorlattal ellentétben – a templomtető keleti végén található kisebbik gömbbe helyezték el. Az emlékirat a lelkipásztor, az egyházi előljárók, valamint a felújítást végző mesteremberek névsorát, valamint keltezését tartalmaz.

A templomtorony alatti előtér északi oldalán található fülkében a 20. század elejéig könyvesszekrény állt, itt tárolták a szertartások alkalmával használt szent könyveket, egyebek között a Várad biblia egy példányát. Ezeket a későbbiekben a parókiára költöztették át.

A templom északi oldalán, a parókia udvarán 1994-ben, a falu nevének első írásos említésének 675. évfordulója alkalmával rendezett ünnepség keretei között, a templomépítő Teleki Sámuel kancellár emléke előtt a közösség egy, a kancellárt ábrázoló mellszobor elhelyezésével tisztelgett. A bronzból készült szobor hátoldalára erősített rézlemezen a következő felirat olvasható:

„Nem hal meg az, ki milliókra költi
Dús élte kincsét ámbár Napja múl,
hanem lerázzván azt mi benne földi,
egy életető eszmévé finomul,
Mely fennmarad, s nőttön-nő tiszta fénye,
Amint időben, térben távozik,
Melyhez tekint le az utód erénye,
Óhajt, remél, hisz és imádkozik”
A Tudományszerető, az egyházakat, iskolákat alapítványaival támogató, az 1794-i utrechti biblia költségeit fedező, marosvásárhelyi könyvtárat a közhasznára bocsátó Sáromberki Egyházának templomot építtető Erdélyi főkancellár széki gróf Teleki Sámuel emlékének.

„mert ahol van a ti kincsetek,
ott van a ti szívetek is.”

/Máté 6. 21./

Állítatott az 1996-os millecentenáriumi év augusztusában, sáromberkiek és Sáromberkéről elszármazottak anyagi hozzájárulásával Vayda Domokos és Fülöp Zoltán kezdeményező akaratával, Nagy Géza lelkipásztorságában.

Alkotta Jorga Ferenc

Magyarrégen

212 A gombíratról Nagy Géza nyugalmazott református lelkipásztor szóbeli közlése nyomán van tudomásom.

Az 1950-es években Sáromberkén több gazdát, közöttük a helyi református lelkeszt is, kulákká nyilvánítottak. Így került a templom melletti parókia falára az ITT KULÁK LAKIK!/ AICI LOCUIEȘTE CHEABUR! piros betűs felirat. Bár a későbbiekben lemeszelték, a felirat sokáig kibetűzhető maradt. A 2003 nyarán végzett felújítás alkalmával a feliratról eltávolították a mérszréteget, az elhalványuló betűket újrafestették.

A templom déli oldalán található az 1824-ben épített egyházi iskola. A homlokzatába épített gerendába a következő felirat van bevésve: In complementum pater-nae Dispositionis C[omes] F[rancisc] T[eleki] A[nno] D[omini] MDCCXXIV.

A paplak kerítését 2005-ben felújították, kapuját székelykapura cserélték. A bejárat fölött egy idézet olvasható: MENJETEK BE KAPUIN HÁLAADÁSSAL, UDVARÁBA DÍCSÉRETTEL. ZSOLTÁR 100. 4. A gyalogkapu felett pedig: ISTEN SEGEDELMÉVEL ÁLLÍTTATTA A SÁROMBERKI REFORMÁTUS GYÜLEKEZET 2005. A készítőik neve az udvar felőli oldalon van bevésve: „Készítette: Nyulas Zoltán és Nyulas István Nyárádremete.”

A református templom köré csoportosuló szövegek funkciói • A templom külső vagy belső terében megjelenő, hosszabb vagy rövidebb ideig jelen levő szövegek, feliratok műfajuk és funkciójuk szerint két nagy csoportba sorolhatók. Legjelentősebb részük megemlékező felirat, emléktábla. De még a gyakorlati céllal készült feliratok egy része is, mint az úrasztalának talpazatára felerősített „névjegy” (az asztalos nevét és lakcímét tartalmazó rézlap is rendelkezik kommemoratív funkcióval. A megemlékező feliratok legkorábbi darabjai a templom és berendezéseinek építésére, javítására valamint az építkezések, javítások megrendelőire és kivitelezőire való emlékeztetést szolgálja. Másik részük a település történetének tragikus eseményeire, és azok áldozataira emlékeztet. Jelentős részük pedig az egyéni élet átmeneti ritusának (konfirmáció) időpontjára emlékezik. A megemlékező funkciót az emlékeztető anyagválasztása is érzékelteti: 3 emléktábla márványból, három fából, kettő mészkőből, kettő rézből és egy bronzból készült. Emellett megemlékező funkcióval rendelkezik a paplak kapujának felirata, az úrasztalán és a kisharangon található felirat, valamint a 2009-ben elhelyezett toronygombírat szövege is. Ezek a szövegek a nyilvánosságnak készültek, jól látható helyen²¹³ találhatóak, elhelyezésükre nyilvánosan, ünnepélyes ceremónia keretei között került sor. Elhelyezésükről, tartalmukról nem egyszer egyházi döntés és ezeket igazoló iratok készültek, őrződnek.

Az emléktábla azért van, azért hozzák létre és helyezik el legtöbb esetben jól látható helyre, hogy naponta észrevegyük és emlékezzünk általa az elődökre és az emlékállítókra, azok tetteire. Az emléktábla így a múltat, az elődök tetteit nem csupán megőrzi, de az olvasás, sőt az egyszerű szemlélés révén is folyamatosan a jelen

²¹³ Ennek ellenére kettő közülük, a templom építésének kezdetén elhelyezett alapkö, valamint a templomtorony gombjába elhelyezett emlékirat nem látható, szövege csak az egyházi iratokból ismert.

részévé avatja, a jelenben tartja.²¹⁴ Ezzel szemben a toronygombírat időkapzsula, megőrzi ugyan az időt (a múltat), de ez csak sokkal később válik láthatóvá, akkor, mikor az iratban szereplő személyek elhalnak, és az irat elhelyezését kiváltó esemény kivész a közösség emlékezetéből. Helyi értéke éppen abból adódik, hogy felnyitása valami olyasmit tár a közösség elé, amiről hosszú időn keresztül nem volt tudomása. Ezért – bár mindkét esetben történelemképzésről van szó – alapvető különbség közöttük, hogy az előbbi a múltat, a kezdetet folyamatosan felmutatja, míg az utóbbi megteremti éppen a későbbi olvasóval való számolás révén.

A harmadik kategóriába tartozó megemlékező feliratok – pontosabban fogalmazva: firkák²¹⁵ – ezzel ellentétben titokban, a közösség tudta nélkül készültek. Az emlékállítást erőteljesen perszonalizálja. Ennek megfelelően a hely megválasztása és a kivitelezés minősége is esetleges. Egyesek jól látható helyen, az orgona falán vagy a padok imakönyvtartóira kerültek, mások rejtőzködébbek, a toronyba vezető lépcső falán vagy az orgonát működtető fűjtató szerkezetén található. Ezek a megtúrt szövegek közé tartoznak, melyek ugyan nem sértik a helyhez kapcsolódó ideológiákat, nem lázadó szövegek, de mégiscsak agressziót hajtanak végre környezetükön. Míg az előző kettő a hatalomra, valamint a nemzetre, ez utóbbi a kisemberre emlékeztet. Azáltal viszont, hogy ugyanabban a kulturális környezetben jelenik meg, mint az előbbieket, a kisember történetét a nemzeti történelemmel kapcsolja össze.

A szövegek másik része normatív funkcióval készült felirat, mely elsősorban az egyház ideológiáját hivatott megjeleníteni és közvetíteni. A templom bejárata, valamint a paplak kapuja fölött található feliratok, a nagyharang latin nyelvű felirata, valamint a templomi textíliák szövegei a normatív szövegek tiszta változatai. De az emléktáblákon található bibliai idézetek és irodalmi szövegrészletek szintén ilyen funkciót is betöltenek.

Jan Assmann írja, hogy minél messzebb megyünk vissza az időben, annál nehezebb megkülönböztetni a vallási és a politikai intézményeket (Assmann 2008: 17). Ez a paraszti közösségek esetén némi megszorítással még a 20. század elején is igaznak bizonyult. Jobbágyfalú lévén, a sáromberki társadalom életét hosszú időn keresztül a földesúr rendeletei határozták meg, melynek szócsöve nem egy alkalommal az egyház és a szószék volt. A templom nemcsak szent tér kijelölője, a patrónus jelenvalósága a templom által biztosított. Ennek megfelelően a templom környékén tömörülő feliratok is ezt tükrözték vissza. Az emlékiratok nemcsak az építés idejére és az építettőre emlékeztetnek, hanem az építettő hatalmára is. Ezek a feliratok több

214 Az emlékállítás és emlékezési gyakorlatok, az emlékezet létrehozásának, az emléktábla térbe való kihelyezésének és használatának áttekintéséhez lásd Jakab 2012, 2015, 2017.

215 A firkálás kultúrájáról, a feliratok és firkák közötti funkcionális különbségről lásd Jakab 2004. A szerző meghatározása szerint „A firkáláshoz a felirattal – tágabban értelmezve: az írással – szembe állítva egy pejoratív jelentéstársul. A firkálás egy olyan szövegforma és beszédmód, amely az írás képi megjelenítésével, formai szervezésével és komoly szándékú, tartalmú üzenetével szemben nonkonform tartalmát és írásképét tekintve az esztétikumon kívül eső entitás. [...] A firkálás a nyilvános tereket foglalja le a maga céljaira.” (Jakab 2004: 95–96.)

mint két évszázadon át reprezentatív nyilvánosságot²¹⁶ teremtettek, a reprezentatív beszéd (Assmann 2008: 44) részét képezték. Kommunikációelméleti megközelítésben ezt rituális vagy expresszív kommunikációs modellként írja le, mely „a közösség tagjai által osztott közös szemléleten és érzelmeken nyugszik”. Emelkedettség jellemzi, kommunikációs értéke maga a kommunikációs aktus (Terestyéni 2006: 230–231). A nyilvános térben megjelenő iratok a szakrális térben, illetve a kommemoratív szituációkhoz kapcsolódva találták meg helyüket.

Összefoglalás

A 20. század végére két nagyobb, rendszeresen használt nyilvános tér (terület) látszik kirajzolódni a település textúráján belül, melyek között valamelyes funkciómegoszlás is tapasztalható. A közművelődési ház körül szerveződő tér profán eseményeknek helyet adó terület. Politikai és közéleti viták, események színtere, ahol az írás informatív és normatív funkcióban jelenik meg. A másik, a református templom középpont köré szerveződő tér ezzel szemben a szakrális – vallásos és nemzeti – ünnepek (szín)tere, ahol az írás elsősorban kommemoratív és rituális/ritualizált funkcióval rendelkezik. Az előbbi a kommunikatív, az utóbbi pedig a kulturális emlékezés tere.

A nyilvános terekben írott formában megjelenő tartalmak egyensúlya tematika, disztribúció és intenzitás szempontjából az elmúlt század során többször is megváltozott. A második világháború idején (1940–1944) a közteret a nemzeti eszmék uralták. A bevonuló magyar csapatokat a templom előtt díszkapu fogadta, melyre Horthy Miklós kormányzó arcképe mellé kétoldalt a magyar címer került. Alatta az ISTEN HOZOTT! felirat volt olvasható. Az 1950–1960-as években a hatalomra került kommunista párt propagandaszerkezete teljesen kisajátította a nyilvános teret (Gagy 2009a: 103–104). A nyilvános térben megjelenő iratok többsége a pártideológia és a pártvezérek kultuszának népszerűsítését szolgálta. A nemzetiségi és vallásos tartalmak a magántérbe valamint a templom falai mögé húzódtak vissza. A hangsúly eme látványos elmozdulását az is fokozta, hogy az új hatalom nemcsak megnövelte a nyilvános térben található hirdetőtablák számát, hanem a helyi elitet rákötelezte ezek feliratokkal, faliújságokkal történő rendszeres ellátására is. Az 1970–1990-es évek a nyilvános térben megjelenő iratok számának alakulása szempontjából a visszafejlődés időszaka. A hirdetőtablák jelentős része is eltűnt a falu textúrájából. A nyilvánosságban megjelenő iratok szempontjából újabb lendületet a 2000-es évek hoztak. A változást egyrészt a számítógépes grafikakészítő programok és a nyomtatási technológiák forradalma, másrészt a közérdekű hírek közzétételének normatív szabályozásában bekövetkezett módosítások, harmadrészt a helyhatósági és országos választások kampánystratégiáinak fejlődése serkentették. Ennek ellenére a profán nyilvános térben található írásközterek szerepe, az íráshasználat szabályai nem tisztultak le igazán.

216 A reprezentatív nyilvánosság nem társadalmi terület, hanem státuszszimertető jel (Habermas 1999: 57).

A múlt megőrzése a helyi társadalmak szívügye, olykor létkérdése, és a kisebbségi léthelyzetben ez fokozottabban igaz. A múlt minden darabjának felkutatása és felmutatása az „itt voltunk”, illetve a „mi voltunk itt előbb” bizonyítása jegyében zajlik. Az önmeghatározás és a műemlékvédelem nemcsak összetartozik, hanem szinte egyet is jelent. A posztkommunista időszakban az emlékállítás és az örökségalkotás folyamatának felerősödésének lehettünk tanúi. Míg a kommunizmus idején csupán egyetlen emléktábla készült, anélkül, hogy elhelyezése alkalomával avató ünnepséget szerveztek volna, addig az 1989-es fordulatot követően több emléktábla vagy emlékező felirat elkészítésére, elhelyezésére is sor került a templom környékén. Legutóbb pedig a művelődési ház falára került Ady Endre emléklakett.

A város tereiben már az ókortól rengeteg felirattal találkozhatunk (lásd Petrucci 1993: 1–15). A városban megjelenő sokféle felirat nyitott könyvként való értelmezésének lehetőségére Georges Jean hívja fel a figyelmet (Jean 1991: 132–134). Száraz György budapesti példán mutatta be, hogy a város nyilvános tereiben, az épületek falai, szobrok talapzatain, emléktáblákon, sírköveken, a hirdetőtáblákon milyen olvasmányokat kínál. Szerinte ezek között a történelmi olvasmánytól az erotikán, a pornón és a krimin át a szórakoztató lektűrig minden megtalálható (lásd Száraz 1971). Sáromberke esetében ezek a terek/felületek a fentiek mellett leginkább a kisebbségi sors narratívumaiként olvashatók.

Írásfunkció és íráshasználat a privát terekben²¹⁷

Az egyes fejezetek során több alkalommal is sort kerítettem egy-egy szöveg vagy maga az írás funkcióinak azonosítására, ezeket a megállapításokat ebben a fejezetben foglalom össze egységes keretbe, esetenként újabb adalékokkal egészítve ki azokat.

Az írott szövegek funkcióját a szerzői intenciók mellett a használat határozza meg. Az írás számos vonatkozásban a szenttel, a szentséggel van összefüggésben, s mint ilyen mágikus erőt aktivizál. A szövegek tartalma mellett (szentek neve, szent könyvekből vett idézetek, sugalmazott szövegek, mágikus jelek stb.) létrehozásuk, használatuk (olvasásuk, másolásuk), birtoklásuk, az élettérben történő kiállításuk megszentel, megvéd vagy éppen ellenkezőleg: rontást hoz az egyénre és környezetére (vö. Keszeg 1997: 46–49). A házi áldás,²¹⁸ egyes falvédők feliratai (például: „Isten áldása szálljon e házra”, „Esti harang szól nekünk/Ne légy mesze istenünk mindenkoron légy velünk”) az egyén, az egyéni élettér védeltségét, szakralitását, a szenttel való találkozást hivatott biztosítani (Eliade 1999: 37–41). A katolikus házaknál január 6-án, vízkereszt napján a házak ajtajára krétával felírt

217 Közölve: Vajda 2013a: 251–258.

218 Sáromberkén is elterjedt szövegváltozata („*Hol hit ott szeretet/ Hol szeretet ott béke/ Hol béke ott áldás/ Hol áldás ott Isten/ Hol Isten ott szükség nincsen*”) olajlenyomaton, falvédőn, üvegre festve, kerámián vagy fába vésve egyaránt előfordul. A szöveget legtöbb esetben díszítés (virágornamentika, szentek életéből vett jelenetek, Szűz Mária képe stb.) egészíti ki.

„[19+]G+M+B[+68]” – azaz a Háromkirályok neve a házat egész éven át védi a különböző bajok, rontások ellen. Éppen ezért a feliratot letörölni, eltüntetni nem szabad.²¹⁹

A szenttel való találkozás, érintkezés funkcióját töltik be a családi biblia, az imádságos, illetve énekeskönyv, a különböző vallásos tárgyú szövegek, valamint az ezekben található vallásos tárgyú margináliák, bejegyzések is. Berekméri István Andrásé hagyatékából két családi biblia mellett egy énekeskönyvet és egy imádságos könyvet őriznek a leszármazottak. A helyi református egyház tulajdonában szintén található egy énekeskönyv, melyet a címlapon található bejegyzés szerint ő ajándékozott az egyházközségnek. A könyvek lapjain számos bejegyzés található, sok közülük éppen az akkor olvasottakkal kapcsolatos gondolatokat rögzíti,²²⁰ s mint ilyen a tisztaszoba csendjébe visszahúzódó ember Istennel folytatott párbeszédének. Illetve azt mutatja, hogy a szenttel való érintkezés az oralitás mellett (imádkozás, éneklés) az írásbeli csatornát is felhasználja.

A második világháború idején a katonák számára külön kis imádságos könyvet nyomtattak, melyeket a katonák szabad perceikben olvashattak, valamint közösen énekeltek, imádkoztak belőle egy-egy elesett bajtársuk sírja felett celebrált gyászszertartás alkalmával. Egy ilyen imakönyvet kapott Berekméri Domokos a település lelkipásztorától, mikor besorozták a II. világháború idején. A háború alatt ebbe az imakönyvbe jegyezte be versei egy részét.

A vallásos szövegek rendszeres használata sokat veszített intenzitásából, őrzsükre azonban még mindig nagy gondot fordítanak. Megsemmisítésük szentségtörésnek számít. Még az utóbbi évtizedekben elszaporodott különféle neoprotestáns kiadványok is megőrződnek, annak ellenére, hogy használatukat (olvasásukat) mind az egyház, mind maguk a megőrzők is helytelenítik. A szentség őrzése, az őrzés szentsége tehát a használat intenzitásának lankadásával is továbbhagyományozódik, sőt újabb dimenziókkal bővül. Kádár Ibolya a családi eseményekhez, a település történetéhez kapcsoló szövegeket, valamint gyermekei által készített nőnap-i köszöntőket a szüleitől örökölt biblia lapjai között őrzi. Elmondása szerint itt kap helyet *minden, ami szent*, aminek őrzését fontosnak tartja.²²¹

Sáromberke református egyházközségének tulajdonában megtalálható a *Várad-i biblia* néven ismert szentírás egy példánya. Értékére való tekintettel a bibliát az egyházi levéltár széfjében őrzik, azonban minden évben egy alkalommal felmutatásra, használatba kerül. A helyi közösségben minden év május első vasárnapján a hatéves gyermekek ünnepélyes számbavételére kerül sor, melynek keretei között a

219 A vízkereszt ünnepkörének, valamint az idekapcsolódó szokások leírását lásd Bálint 1989: 135–164.

220 „Nézfel a magas égre – / Minden kezdett és végzett – / onnan vár dicsőséget.”, „Isten nevében számlálom/ éveimet 1898.”

221 A biblia lapjai közül a következő szövegek kerültek elő: 7 darab március 8. alkalmából készített rajzos köszöntő, Mózes András *Követendő példa* című géppel írott versének fénymásolata (a szöveg eredetije a református egyház levéltárában található), *Üzenet Erdélyből* című vers kéziratosa másolata 2001. XI. 29. keltezéssel, Egy gyászjelentő, egy Sáromberke történetével kapcsolatos újságkivágás, egy, a sáromberki kórustalálkozóról készült beszámoló, szintén újságkivágás.

lelkész minden hatévesnek kezébe adja a bibliát, súlyával érzékeltetve tartalmának fontosságát.

A szent szövegeknek ilyen, rituális vagy ritualizált keretben történő használata a közösség magánéletében is gyakori. Berekméri István vallásos tárgyú könyvei vásárlásának dátumát a könyv belső borítójára jegyezte fel, s a későbbiekben is több alkalommal is rögzítette vagy rögzítették leszármazottai a könyv „életkorát”. Például: „*A régi feljegyzésekből meglátod hogy ezen énekeskönyvet 1898 január 27 én vettem. Tehát 50 esztendőös most. 1948. Berekméri*”. Ezt a szokást a család a későbbiekben is folytatta: „*Berekméri Mária – B István unokája beírása 1999 évben az énekes könyv most 101 éves.*” Egy évvel később pedig unokája: „*Berekméri Szigeti Lelhel, B István ükunokája jegyezte: 2000. évben Jan. 27. az énekes könyv 102 éves.*”

A könyv hátsó fedőlapjának belső oldalán pedig a következő szöveg áll: „*Figyelmetlenek: Ezen régi énekeskönyvet kiméld és becsüld meg, mert énezt a régi feljegyzések tanúsága szerint ezelőtt 50 esztendővel vettem legénykoromba, 1898 év január 27 én, házasságunk előtti hónapban. Fördics előre, ott van – apád – anyád sajátkeze írása, illetve nagyapádé, nagyanyádé. Én 50 esztendeig szent – ereklje ként őriztem, kérlek, őrizd te is tovább. Berekméri István András 1948. február ho.*”

Az írott szöveg vagy az írás gyakran az életpálya fordulóján tölt be rituális funkciót. Ezek egy része nyomtatásban, másik része kéziratos formában készül el és terjed. A keresztelési, konfirmációi, bérnálási, házasságkötési és elhalálozási emléklap átadására a szertartás végén, a templom előterében kerül sor. Az egyes tanulmányi ciklusok elvégzése szintén emléklapok, kicsengetési kártyák megrendelésére, szétosztására ad alkalmat. A kicsengetési kártyák üresen hagyott felületére az ajánlókönyv rövid idézetet másol. Erre a célra korábban külön füzetbe bemásolt idézetgyűjtemények szolgáltak, az utóbbi években azonban az éves rendszerességgel megjelenő *Maturandusok* köteteiből (az adott évben ballagó összes magyar diák névsorát tartalmazza) másolják ki a megfelelőnek talált idézetet. Az ilyen típusú szövegek termelése, valamint a szövegtípusok expanziója a 20. század végén következett be a közösségben. A középiskolai tanulmányok elvégzésekor készített kicsengetési kártya mintájára az 1990-es évek végétől a nyolcadik és a negyedik osztályok végzősei, sőt néhány esetben az óvodások számára is készült hasonló kártya. Használatuk azonban visszafogottabb az előbbiekéénél,²²² csupán a gyermekek és a szülők kapnak ezekből a szövegekből.

Az 1960-as években a keresztség és a konfirmáció közé ékelődött be a *hatéves gyermekek gyülekezet előtt történő ünnepélyes számbavétele, bemutatása és a vallásórára való beindítása* megnevezést viselő szertartás, melynek keretében több írott szöveg használatára, létrehozására több mozzanathoz is sor kerül. A szertartás a 2000-ben rögzített forgatókönyv alapján a következő elemeket tartalmazza: Előkészítés: 1. Az ünnepséget megelőző héten a lelképásztor kihirdeti a gyülekezetnek, hogy sor kerül az eseményre. Ebben a hirdetésben három dolognak kötelező

²²² Ebben az esetben egy-egy ballagó 150–200 kicsengetési kártyát oszt szét rokonai, ismerősei körében.

módon benne kell lennie, éspedig, hogy itt a hatéveseknek a gyülekezet előtti számbavétele, bemutatása és vallásórára való beíratása fog megtörténni. 2. A kántor összegyűjti a hatévesek keresztelési emléklapját, illetve meghívót ad át a szülőknek, melyben kéri a gyermekeknek az ünnepélyen való megjelenését. Hasonló szövegű meghívót kapnak a presbiterek is.

A szertartás rítuselemei a következők. 3. Istentisztelet. 4. Az Istentisztelet után a gyülekezet a templomban marad, a lelkipásztor a keresztelési emléklapról egyenként olvassa a neveket és egyéb adatokat. 5. Az ekképp szólított gyermeket a körzeti presbiter átveszi az édesanyától, az úrasztalához vezeti és átadja a lelkésznek, aki ráülte az ott e célra elhelyezett székek egyikére. 6. A lelkész felolvassa az ágendáskönyvből a keresztség alkalmával tett fogadalmat. 7. Rövid beszéd és köszönet arról, hogy a szülők a fogadalmat betartották, melynek bizonyítéka, hogy most itt vannak. 8. A Miatyánk közös elmondása (lelkész és gyermekek együtt). 9. A 230. ének eléneklése. 10. Rövid beszéd a gyermekekhez arról, hogy Krisztus jegyét hordozzák magukon. 11. Sorra kézbe veszik a Váradai bibliát, melynek súlya fontosságát hivatott érzékeltetni. 12. Annak kihangsúlyozása, hogy mostantól kezdve a szombati vallásórákra is elvárják őket. 13. A gyermekek megáldása. 14. A gyermekek életéért és hajlékukért való hálaima. 15. Ajándécsomagok átadása. 16. A lelkész a gyermekeket sorba állítja és visszaküldi anyjukhoz. 17. A 244. ének eléneklése. 18. A lelkész aláírja és lepecsételi a keresztelési emléklapokat. Illetve ráírja, hogy *számbavételre megjelent*.²²³

Mint látható, a szertartás során öt olyan alkalom van (2., 4., 6., 11. és 18. pontok), amikor már meglévő szövegek kerülnek használatba (felmutatásra,²²⁴ megérintésre, felolvasásra) vagy újak keletkeznek.

Az emlékverses füzetek elkészítésére, emlékversek írására, ajándékozására szintén az élet fordulóin kerül sor. Elsősorban az iskolai évek alatt, illetve a katonáskodás és a világháború idején készültek ilyen típusú szövegek. Ezek az osztályközösségek, katonabarátok búcsúaktusát ritualizálták, az utóbbi években azonban egyre elszórtabban jelenik meg, s használói is inkább a kisiskolás gyermekek köréből kerülnek ki. Terjedőben van ellenben az újszülöttek számára készített, erre a célra nyomtatott formában megvásárolható *babafüzet*, melyben (típustól függően) a baba első megszólalásának, járnai tanulásának stb. dátumát, körülményeit lehet feljegyezni, illetve az erre a célra fenntartott helyen fényképberagasztással dokumentálni.

A házasságkötés rítusának, az emléklap mellett számos további szövegtárgyát azonosíthatjuk (vö. Balázs 1999). A településen többen is külön füzetbe jegyezve őriznek a házasságkötés folyamán rendszeresen felolvasásra, elmondásra kerülő szövegeket (vőfélyversek), melyeket az aktuális vőfélyek elkernek, lemásolnak. Ilyen vőfélyverses füzetet vezet Berekméri D. István is, melyben az általa írt és előadott szövegváltozatok másolatát őrzi. Az eredeti, letisztázott szöveget ugyanis felolvasás után az új párnak ajándékozta megőrzés végett.

223 Sáromberki Egyházi Levéltár, Historia Domus 2000. 4.

224 Aki nem tudja a keresztség alkalmával kiállított keresztelési emléklapot felmutatni, annak gyermeke nem kerül „kiolvasásra”, kimarad a szertartásból.

Ehhez hasonlóan gazdag írott szöveganyaggal rendelkezik a halotti szertartás is.²²⁵ A halottbúcsúztató készítésének ugyan nincs hagyománya – csupán a település előjárói számára szoktak halottbúcsúztatót készíteni –, de a gyászjelentő, a korszó- a koszorú- és a sírfelirat, a megemlékezés, ritkább esetben a végrendelet a halottkultusz különböző időpontjaiban rendszeresen feltűnő elemeknek számítanak.

Ennél rendszertelenebb a születésnap, névnap vagy a nyugdíjba vonulás alkalmával megszerkesztett szövegek létrehozása, használata. Berekméri D. István ilyen típusú szövegek készítésére többször vállalkozott személyes kényszernek vagy felkérésnek téve eleget, az ilyen szövegek használatára azonban más esetben nem táltunk példát.

Berekméri István Andrásé élete „jeles napjain”, születésnapján, aranylakodalmanak megünneplése alkalmával stb. szintén az íráshoz fordult. Egyrészt megörökítette az eseményeket, másrészt éppen az írás által rituális keretbe emelte az értékelő emlékezést.

A fenti szövegek (egyéb szövegek társaságában) egyúttal az identitás szervezésében, megerősítésében vagy igazolásában játszanak fontos szerepet. Az élet fordulóin keletkezett szövegek egymás mellé rendezésével az egyén biográfiájának megszerkesztésére kerül sor. Ugyanakkor ezeknek a szövegeknek a megléte, az élettérben történő kiállítás az egyén számára státust teremt, bizonyos szerepek megélését teszi lehetővé. Az iskolai oklevelek, hivatalos szervek (iskola, egyház, néptanács) által kibocsátott igazolások, önéletrajzok az egyén társadalmi beilleszkedését, munkavállalását teszik lehetővé. Ugyanakkor az egyének sok esetben maguk hoznak létre az élet sorsfordulóin olyan szövegeket, melyek ezt a célt szolgálják. Berekméri István Andrásé élettörténetének különböző formában és terjedelemben történő megírására élete fordulópontjain vállalkozott. Az orosz fogságban verses formában írta meg élettörténetét, idős korában pedig ugyanennek prózában történő rögzítésére vállalkozott. Köblös Domokos szintén időskorában látott hozzá élettörténete megírásához. A rövid, néhány oldalas szöveg valójában önigazolás, védőbeszéd. A helyi szövetkezet boltosaként ért sérelmek, rágalmozások (sikkasztással gyanúsították) kényszerítették írásra. Mózes Ferenc ezzel szemben a Kommunisták Pártja történő beiratkozása alkalmával szerkeszti meg önéletrajzát. Itt tehát, a párt ideológiájához igazodva, paraszti származása, a kommunizmus elveivel való azonosulás kerül előtérbe.

A szövegek egy része genealógiai funkciót tölt be (Keszeg 2002b). A keresztelési, házassági, elhalálozási anyakönyvek kivonatai, valamint a biblia hátsó lapjaira készített bejegyzések a családfa, a családi emlékezet megszerkesztésében, a családi, rokoni kapcsolatok megtanulásában töltenek be fontos szerepet. A Kádár Ibolya tulajdonába került biblia családi vonatkozású feljegyzései közé a közelmúltban bekerült a család egyik közeli barátjának és családtagjainak neve is. A család ugyanis Máté Máriát testvérének fogadta, *Fogadott gyermek* cím alatt szerepel az ő és családtagjai élete kiemelkedő eseményeinek feljegyzése. A kicsengetési kártya, az em-

225 A halotti szertartás írott szövegvilágának elemzéséhez lásd Keszeg 2000.

lékverses füzet, vagy a halottbúcsúztató rokoni kapcsolatokat tesz láthatóvá. A végrendeletek, a különböző örökösödési iratok pedig a vagyonelosztásban jutnak szerephez.

Számos szöveg az élettér kiépítésében vesz részt. A nyilvános térben található feliratok egy része (intézmények feliratai, utca- és helynévtáblák, házszámok) a térben való tájékozódást teszik lehetővé, mások a térhasználatra vonatkozó szabályokat tartalmazzák. A családi térben kiállított szövegek öndefiníciós funkcióval rendelkeznek. Az intim térben (fiókban, levelesládában) találhatóak viszont az intimitás részét képezik, pontosabban annak megteremtését szolgálják (lásd a fentebb említett, SMS-eket tartalmazó füzet).

A gazdasági élet megszervezésében, lebonyolításában szintén fontos szerepe van az írásnak (vö. Mohay 1994). Korábban a népi írásbeliséggel foglalkozó szakirodalom is ezeket a típusú szövegeket azonosította leggyakrabban. Jellemző, hogy ezek a szövegek ritkán élik túl az őket létrehozó egyént, generációt, a feljegyzés szükségességét kiváltó ok megszűnésével (pl. a kölcsön adott pénzösszeg visszafizetésével) annak őrzése is feleslegessé válik. Napjainkban egyre gyakoribb a számlákkal történő „gazdasági napló” vezetése. A számlák őrzése egyrészt a gazdasági élet adatolását biztosítja, másrészt meg igazolja, hogy az egyén eleget tett gazdasági kötelezettségeinek.

A gazdasági élet egy-egy szegmensének írásban történő vezetését több tényező befolyásolja. Az 1990-es évek végétől az egykori szövetkezeti pékség magánosításának következtében a közösség számára a beadott lisztmennyiség ellenében sütnék kenyeret. A kivett kenyerek számát az esetleges visszaélések elkerülése végett az emberek többsége azóta külön füzetbe vezeti. 2005-től pedig az állam a tejtermelőket arra ösztönözte, hogy a tejhozam alakulását egy külön erre a célra szerkesztett és szétosztott nyomtatványon rögzítse.

Az írás feltalálása óta jelentős az emlékeztető feljegyzések száma. Az Emmerkar-eposz egy részlete arról tanúskodik, hogy az első írásos agyagtábla emlékeztető funkcióval készült: a diplomáciai okokból messze földre küldött futár számára készítették, hogy a hosszúra nyúló alkufolyamat apró részleteit észben tudja tartani. A népi (populáris) kultúrában szintén jelentős az emlékeztető funkcióval készült vagy emlékeztető funkcióban is szereplő szövegek száma. A családtagok életének jeles időpontjait sok esetben eredetileg ilyen céllal jegyezték le, de ilyen céllal kerül feljegyzésre a gazdasági élet számos eseményének (az állatok megtermékenyítésének, a vetésnek stb.) időpontja is. A receptek, különböző gyógykúrák öszszegyűjtése szintén ezt a célt szolgálja. A vőfélyverses füzet szövegei szintén emlékeztető funkcióval bírnak, amennyiben elmondása után nem kerül sor a szöveg átadására is.

Berekméri Mária apja és nagyapja feljegyzéseinek egy részét emlékeztető funkcióval használja. A feljegyzések időnkénti átolvasása révén tartja számon a családtagok születésének, elhalálzásának évfordulóit, tehát azokat az időpontokat, amelyek alkalmával ünneplésre/megemlékezésre, és egyben újabb szövegek előállítására kerül sor.

Emlékeztetés, pontosabban az emlékállítás céljával készülnek a nyilvános térben elhelyezett emléktáblák. A sáromberki református templom homlokzatán a templomépítő patrónus által elhelyezett emlékkő mellett a hívek által a patrónus emlékére elhelyezett emléktábla található. A templombelső északi és déli falára elhelyezett két emléktábla a két világháború halottainak állít emléket. A harang felirata öntőjének állít emléket. Az orgona felirata a hívek adományozó kedvére emlékeztet, az úrasztal felirata szerint az egykori nőszővetség adományából készült. A paplak előtt felállított székelykapu pedig készítői és készítettői nevére, valamint a készítés idejére emlékeztet. Ehhez hasonló „emléktáblák” találhatóak a házak oromzatán, valamint számos használati tárgyon is.

Az írás jelentős szerepet tölt be a múlt megörökítésében, kimerevítésében és jelenvalóvá tételében is. Az írás az események dokumentálásának s mint ilyen, múlttá, történelemmé alakításának egyik eszköze. A különböző szövegek a megőrzés, az öröklés révén a családi történelem, a családi mitológia kialakításához járulnak hozzá, megerősítik, igazolják azt. Ilyen értelemben az írott szöveget, valamint az írott szöveg elkészítéséhez fűződő viszonyt furcsa kettősség jellemzi: miközben a jelenben készül, a jelenhez szól, már létre is hozza a múltat, illetve a készítés felől nézve: a szövegek írói esetében gyakran megfigyelhető, hogy már az írás pillanatában úgy viszonyulnak az írott szöveghez, mint a múlt egy darabjához, azaz a szöveget már eleve mint dokumentumot hozzák létre (vö. Váradi 1996).

Az egyéni kapcsolatok meghibásodásával együtt járó kommunikációs gátak s az ebből adódó frusztráltságok feloldását az írás hidalja át.²²⁶ A sáromberki társadalom életében az orális kommunikáció az élet egyes területein – adminisztráció – korán alkalmatlannak bizonyult bizonyos típusú ügyek elintézésére. Jobbágytelepülésről lévén szó, a gazdasági és adminisztratív élet megszervezésében, a javak elosztásában a közösség a helyi patrónust, a Teleki család tagjait gyakran kereste meg panaszleveleivel.

A két világháború Sáromberke férfitársadalmának jelentős részét a frontra szólította. Az egymástól elszakított családtagok, rokonok, barátok kapcsolattartásának egyetlen módja a levelezés maradt. Az írás azonban itt nem szorosan vett kommunikációs forma, hanem funkció (lásd Terbócs 1999: 147), a levél ugyanis már eleve jelzi, hogy feladója életben van, azt, hogy milyen körülmények között, többnyire sejteni lehetett. Elsősorban arra kellett ügyelni, hogy mindenki megtalálja benne a nevét. A levél mint a kommunikáció egyik formája a későbbiekben, a mobilitásláz és az időszakos vagy végleges társadalomból történő kilépések következtében jutott fontos szerephez. Ekkor nőtt meg az ünnepi alkalmakra küldött színes üdvözlőlapok száma is, illetve a társadalmi jólét következtében megszorodó kirándulások révén honosodott meg a képeplaküldés szokása.

226 A kommunikációtörténet és a médiatörténet egyaránt az írás válságáról, az írás kommunikációban betöltött szerepének visszaszorulásáról beszél. A közelmúltban az üzenet-közvetítés terén végbement forradalom hatásait elemezve, napjainkat a második szóbeliség koraként definiálja (lásd Flusser 1997, Nyíri 1998: 12).

A szövegek egy másik része szórakoztató funkcióval rendelkezik. Az előző generációktól örökölt narratív szövegeket a közösségben olvasmányként (is) használják a leszármazottak. Az emlékversírás számos ponton a szórakozást, a szórakoztatást szolgálja. A füzet lapjainak sarkába írt titok (alatta: *számár vagy* stb.) vagy a szójátékra épülő bejegyzés, akárcsak az ünnepi (újévi, névnap, születésnap stb.) köszöntések részben vagy egészen a szórakozás, a jókedv megteremtésének céljával készülnek.

Berekméri D. István, a helyi tanári kar *cigánykasszájának* az elnökeként az összegyűjtött pénz átadásakor egy-egy humoros verset is ad a pénz tulajdonosának, ebből idézek:

„*Rudinak
Összegyűlt a cigány kassza,
Máma Antal Rudi kapja.
A sok pénz előtte hever,
Holnapra már seggére ver.
Ennyi pénz nem képez tőkét,
Fújhatja a szél a tőkét.
Elkerülni ha akarja,
Gatyát húz rá és vakarja.*”

A fent említett alkalomhoz kötött versírás mellett magáncélra, azaz saját, illetve a család szórakozására is ír verseket. Emellett a faluban közismert humoros esetekről, helyzetekről közszájon forgó igaz történeteket verselte meg.

A írott szövegek egy része esztétikai funkciót hordoz. A házi áldás, a falvédőkön vagy más dísz tárgyakon található feliratok, a kelengye monogramjai bizonyos fókig dekoratív funkciót töltenek be. Az ajándékba írt, küldött emlékvers esetében a betűk formája, színe vagy az azokat kísérő, azokat kiegészítő rajzok szintén a díszítést szolgálják.

Az írott szövegek a használat során számos esetben funkcióváltáson mennek keresztül. A írott szöveg természeténél fogva olyan önálló entitás, mely túléli az egyént, túléli az őt létrehozó kontextust. A kontextusából kiragadott szöveg pedig fikcióvá válik (Keszeg 2002a: 18). Az újabb nemzedék a szöveg születésekor érvényesülő motivációkat nem érzékelheti. Az írott szó szövegtárgyként belekerül egy tőle idegen környezetbe, ahol helye, szerepe átértékelődik. A megörökített események helyett tárgyi valóságával válik a családi hagyaték (fontos) részévé. Olvasása során, a benne található kijelentések, „tények” mentén fogalmazza meg vele szemben állásfoglalását a befogadó. Olvasmánnyá válik, illetve a családi mitológia építésében kap szerepet, másik részük dekoratív funkciót ölt magára.

A megmaradt, megőrzött szövegeken az újabb nemzedék számos esetben erőszakot hajt végre: átírja, átértelmezi és átértékeli, vagy éppen megcsonkítja őket. Köblös Domokos önéletrajzáról unokaöccse, Tar Ferenc décsichegyi református lelképásztor másolatot készített, melyet a következőkkel egészített ki: „*MEGJEGY-*

ZÉS: A kézirat lezárása után még élt 1988. május 24-éig, amikor is szeretettől és hűséges gondoskodástól körülövezetten csendesen megtért őseihez. Temetésén nagy részvét mellett Nagy Géza sáromberki lelkipásztor hirdette a házzal szemben levő templomban a vigasztalás üzenetét, az elhunyt végakarata szerinti ige alapján: a 37. zsoltár 3–5 verseiből, a tisztességtevő gyülekezet a szertartás rendjén a 170 ének 1, majd végezetül a 275 ének 5 versét énekelte.” Berekméri István Andrásé élettörténetéből viszont unokái közel húsz oldalt semmisítettek meg, a falu érzékenysége való tekintettel.

